

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta
Ústav hudební vědy

Tereza Seifertová, DiS.

Neumovaný breviář Pu VI.E.4c z kláštera sv. Jiří

Neumed Breviary Pu VI E 4c from St. George's Monastery

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Praha 2011

Vedoucí práce: Doc. PhDr. David Eben, Ph.D

Konzultant: Mgr. Jan Kolářek

Děkuji Doc. PhDr. Davidu Ebenovi, Ph.D za odborné vedení práce a za mimořádně vstřícný přístup při konzultacích. Dále děkuji Mgr. Janu Koláčku za odbornou spolupráci a za technickou pomoc při zpracovávání rukopisu. Rovněž děkuji PhDr. Jindřichu Markovi za informace o fragmentu breviáře. V neposlední řadě děkuji Bc. Barboře Sojkové za poskytnutí její dosud nezveřejněné diplomové práce o officiu svaté Scholastiky.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

ABSTRAKT

Předkládaná práce se zabývá neumovaným breviářem z fondu Národní knihovny České republiky se signaturou VI.E.4c. Rukopis, původně z knihovny ženského benediktinského kláštera sv. Jiří na Pražském hradě, vznikl po polovině 12. století a je tak nejstarším notovaným pramenem kláštera. Dosud však nebylo uspokojivě vysvětleno, kde kodex vznikl a zda byl skutečně určen pro klášter sv. Jiří nebo zda se do jeho knihovny dostal až později. Zodpovězení této otázky je proto hlavním cílem této práce.

První kapitola se zabývá vnějším popisem rukopisu. Pozornost je věnována především hudebně-paleografickému hledisku, a to jak původnímu obsahu breviáře, tak mladším přípisům. Zahrnut je zde rovněž popis nově objeveného fragmentu XXIV.A.65, jež původně patřil k breviáři. Na základě těchto aspektů je pak poněkud zúžen okruh možných proveniencí kodexu.

Obsahem breviáře se zabývá kapitola druhá. Podrobněji popisuje jednotlivé oddíly rukopisu: kalendárium, tonář, Commune Sanctorum a samotný liturgický rok. V kapitole jsou také zmíněna určitá obecnější specifika, která se vyskytla při zpracovávání hudebně-liturgického obsahu posledních dvou oddílů breviáře.

Nejobsáhlejší je třetí kapitola práce: zde je zpracovaný obsah rukopisu analyzován a porovnáván s dalšími prameny různého typu, stáří i lokace. Na základě srovnávání jednotlivých pořadů je sledována míra vlivu jednotlivých proveniencí na obsah rukopisu, jakož i míra kontinuity officia v repertoáru kláštera. Tyto analýzy nejlépe osvětlují otázku původu kodexu.

Klíčová slova: gregoriánský chorál, středověk, hudební rukopisy, officium, 12. století, klášter sv. Jiří, Hirsau

ABSTRACT

The master thesis focuses on a neumed breviary, which presently resides in the Czech National Library under the signature VI.E.4c. The source, originally from the library of women's Benedictine monastery of St. George at the Prague Castle, dates from the middle of 12th century and is the oldest neumed manuscript from the convent. However, it is not clear where it was created and for whom. The breviary might have been intended for the convent from the beginning or got to its library later. Therefore, the main aim of this work is to find out the provenance of the codex.

The first chapter deals with the physical description of the manuscript. Especially the musical-palaeographic aspects are inspected, both the original and younger (written usually in margins). The newly discovered fragment XXIV.A.65, which originally belonged to the breviary, is also investigated. With the use of these aspects, the possibilities of the source's provenance are specified.

The content of the breviary is examined in the second chapter. The single sections of the manuscript are described: calendar, tonary, Commune Sanctorum and the liturgical year itself. The chapter also mentions some of the typical specifics, which appeared during the work at the musical-liturgical index of the third and fourth section of the breviary, which was created for the *Cantus* database.

The most extensive is the third chapter of the thesis: it is engaged with the analysis and comparison of the breviary with other sources of various type, age and location. The comparison of the individual offices specifies the level of the influence of various provenances at the manuscript's content, and also the level of continuity of the office tradition in the St. George's repertory. These analyses solve the question of the breviary's provenance most accurately.

Keywords: plainchant, Middle Ages, musical manuscripts, office, 12th century, St. George convent, Hirsau

OBSAH

ÚVOD.....	7
Kláster sv. Jiří a jeho rukopisy.....	8
Skriptorium.....	10
Vybrané notované rukopisy z kláštera sv. Jiří.....	12
Metodologie.....	14
Zpracování indexu rukopisu – databáze Cantus.....	15
Analýza breviáře – Cantus Analysis Tool.....	19
1. POPIS KODEXU VI.E.4c A ÚVAHY O JEHO HISTORII.....	21
1.1 Breviář VI.E.4c v dosavadní vědecké literatuře.....	21
1.2 Vnější popis rukopisu.....	23
1.3 Breviář VI.E.4c z hlediska hudebně-paleografického.....	25
1.4 Pozdější přípisy v breviáři.....	30
1.5 Fragment XXIV.A.65.....	34
1.6 Historické okolnosti.....	36
2. LITURGICKÝ OBSAH RUKOPISU.....	41
2.1 Kalendář.....	41
2.2 Tonář.....	44
2.3 Commune Sanctorum.....	46
2.4 Liturgický rok.....	47
3. ANALÝZA VYBRANÝCH SVÁTKŮ.....	57
3.1 Commune plurium confessorum, fol. 17v.....	57
3.2 Commune Virginum, fol. 22v–25r.....	59
3.3 Temporis Adventum, fol. 36r–70v.....	61
3.4 Nicolai, fol. 44v–48r.....	66
3.5 Thomae, fol. 62v–64v.....	67
3.6 Joannis Evangelistae + Octava, fol. 82v–87r a 100v–101r.....	72
3.7 Nativitatis Innocentium + Octava, fol. 87r–90r a 101r–101v.....	79
3.8 Silvestri, fol. 94v–96r.....	81
3.9 Post Nativitate Domini, fol. 82r, 90r–94v, 96r–98v a 102r–117r.....	82
3.10 Pauli Heremita, fol. 110v–111r.....	87
3.11 Marcelli, fol. 138r.....	89
3.12 Fabiani, Sebastiani, fol. 138r–142r.....	90
3.13 Agnetis, fol. 141v–144r.....	91
3.14 Conversio Pauli, fol. 25r–26v a 144v–146v.....	93
3.15 Agathae, fol. 151v–154r.....	96
3.16 Scholasticae, fol. 154r–155v.....	97
3.17 Matthiae, fol. 157r–159r.....	101
3.18 Walburgae, fol. 159r–161r.....	103
3.19 Translatio Wenceslai, fol. 161v–162r.....	106
3.20 Gregorii, fol. 162r–165r.....	109
3.21 Benedicti, fol. 165r–168r.....	111
3.22 Annuntiatio Mariae, fol. 27v–29v a 168r–170v.....	113
3.23 Dom. Septuagesimae, Sexagesimae, Quinquagesimae, fol. 170v–185v.....	115
3.24 Feria 5 in Cena Domini, fol. 231v–234v.....	117
3.25 Sabbato Sancto, fol. 235r–235v.....	118
ZÁVĚR.....	121
Seznam použité literatury a odborných pramenů.....	124
Soupis pramenů.....	130
Národní knihovna České republiky (CZ-Pu).....	130
Ostatní české knihovny (CZ-).....	131
Ostatní provenience.....	131
Seznam zkratk.....	137
Seznam příloh.....	138

ÚVOD

Tato práce se zabývá neumovaným breviářem z fondu Rukopisného oddělení Národní knihovny České republiky (NK) se signaturou VI.E.4c, pocházejícím z ženského benediktinského kláštera sv. Jiří na Pražském hradě (o klášteře viz níže).¹ Zmíněný breviář vznikl po polovině 12. století a je tak jedním z nejstarších notovaných rukopisů v Čechách a vůbec nejstarší z kláštera sv. Jiří. Jeho zpracování má proto velký význam pro pochopení počátků české (zejména svatojiřské) liturgické tradice a jejího vývoje. Zároveň ale rukopis vyvolává řadu otázek, z nichž ta nejdůležitější se týká jeho provenience: není totiž jasné, kde rukopis vznikl, dokonce ani nebylo s jistotou stanoveno, zda byl skutečně určen pro klášter sv. Jiří nebo zda se do jeho knihovny dostal až později. Alespoň částečné zodpovězení této otázky je proto jedním z hlavních cílů této práce.

Kodex byl zahrnut do několika katalogů: významná je především tištěná příručka Václava Plocka, dále internetová databáze NK *Manuscriptorium*, jako pomocná slouží starší publikace Josefa Truhláře.² Ze zahraničních katalogů byl zahrnut do obsáhlé práce René-Jeana Hesberta.³ Tyto katalogy však samozřejmě podávají o kodexu pouze informativní přehled, proto v první kapitole podávám podrobnější popis rukopisu.

Výchozím bodem pro mé další bádání bylo zpracování hudebně-liturgického obsahu rukopisu, a to pro internetovou databázi latinského duchovního zpěvu *Cantus* (*CANTUS Database for Latin Ecclesiastical Chant*), která shromažďuje rejstříky chorálních zpěvů v rukopisech a raných tiscích obsahujících zpěvy liturgického officia.⁴ Zveřejněná data pak velmi efektivně slouží pro vyhledávání jednotlivých zpěvů a porovnání provozovacích tradic officia. Zpracovaný obsah breviáře, zvaný index, je možno nalézt v příloze č. 1. Doplnkové informace týkající se metodologie vytváření tohoto indexu budou popsány dále. Bližší informace o průběhu a výsledcích zpracovávání obsahu podává zejména druhá kapitola této práce.

¹ O původu tohoto fondu píše PLOCEK I, s. 26: „Rukopisný fond Universitní knihovny byl podstatně rozhojněn [...] rozsáhlým přírůstkem části notovaných kodexů, převedené po r. 1782 ze zrušených klášterních knihoven. Tento rukopisný notový materiál tvoří také největší část notovaných latinských rukopisných fondů SK ČSR – UK. Zůstane zásluhou prvního bibliotekáře Universitní knihovny k. R. Ungara, že dovedl v poměrně krátkém čase zajistit, uchránit před zjištěním a vybrat důležité rukopisné památky ze svezeneho knižního majetku bývalých klášterů. Pro oblast hudebních rukopisů jsou nejzávažnější fondy převedené do knihovny z klášterů svatojiřského, Zlaté Koruny, Plas, Chotěšova, Sedlce a Třeboně.“

² PLOCEK I, č. 50, s. 194–196; <http://www.manuscriptorium.com>; TRUHLÁŘ I, č. 1119, s. 454.

³ HESBERT, č. 803.

⁴ Původní verze <http://publish.uwo.ca/~cantus/>, nová verze <http://cantusdatabase.org/> (od 2010).

Díky umístění indexu do databáze bylo možné zkoumat podrobnosti a souvislosti s dalšími středověkými rukopisy (z kláštera sv. Jiří i z jiných proveniencí). Ty jsou rozpracovány zejména v kapitole třetí, jejímž cílem je především vysledovat podobnosti a vazby mezi jednotlivými rukopisy, potažmo mezi jednotlivými oblastmi, a jejich vliv na obsah breviáře.

Kláster sv. Jiří a jeho rukopisy

Ženský benediktinský klášter sv. Jiří, nacházející se v komplexu Pražského hradu, patřil po celou dobu své existence k institucím, které měly přímou návaznost na český panovnický dvůr. Díky své poloze byl v centru dění a i přes časté dosazování Přemysloven do funkce abatyše si vždy udržel suverénní postavení, které mu bylo opakovaně potvrzováno. Jeho představená patřila mezi významné osobnosti v oblasti politické, hospodářské i kulturní a měla právo svobodného rozhodování. Proto byla klášteru věnována pozornost mnoha badatelů. Pomineme-li četné práce o jeho architektuře, jsou pro nás – z hlediska jeho kulturně-historického vývoje – přínosné zejména práce Renáty Sádlové-Modrákové (zřejmě nejúplnější kulturně-historicky pojaté dějiny kláštera, soustředěné především na postavení kláštera, vnitřní život konventu a existenci kanovníckého sboru), Zdeňky Hledíkové (svatojiřské skriptorium a paleografický rozbor kalendářů z doby abatyše Kunhuty), Václava Pločka (bádání o fungování skriptoria, katalogizace a muzikologický rozbor dochovaných pramenů) a Veroniky Brambůrkové (shrnutí stavu bádání o kulturně-historickém vývoji kláštera).⁵ Především z těchto prací proto vychází následující text.

Prvotní baziliku sv. Jiří založil kníže Vratislav I. okolo roku 920. Stavbu však nestihl dokončit – kostel byl vysvěcen až roku 925 za vlády knížete Václava při příležitosti zdejšího pohřbu jeho babičky Ludmily. Od této doby se zde udržovala kontinuální svatoludmilská tradice a později se stal klášter jejím centrem; zde také v druhé polovině 11. století započal proces beatifikace Ludmily.⁶ Význam kostela dokládá také existence sboru kněží-kanovníků, kteří zde před založením biskupství tvořili jakési církevní centrum a dosahovali značného vlivu. Sbor kanovníků vznikl podle Sádlové-Modrákové již při

⁵ SÁDLOVÁ; HLEDÍKOVÁ, 1988 a 1990; PLOCEK, 1990; BRAMBŮRKOVÁ.

⁶ O oficiálním uznávání kultu svatě Ludmily svědčí fakt, že když byl svatojiřský kostel po požáru roku 1142 přestavován, pražský biskup Ota zakázal hýbat s jejími ostatky bez souhlasu papeže; papežský legát přijel na vizitaci v letech 1143–44. Viz KADLEC, s. 42.

založení kostela knížetem Vratislavem.⁷ Mezi jejich úkoly patřilo zajišťovat duchovní správu a součinnost kláštera a sloužit mše pro sestry i pro ostatní věřící, přičemž důraz byl kladen na mše za zemřelé.

Okolo roku 970 podnikla Mlada, sestra knížete Boleslava II., diplomatickou cestu do Říma.⁸ Zde získala souhlas papeže ke vzniku pražského biskupství a prvního benediktinského kláštera v Čechách. Zároveň přijala jméno Marie a po návratu z Říma se stala první abatyší kláštera. Za dobu založení kláštera je považován rok 976. U kostela byly postaveny klášterní budovy a z kostela se stal konventní chrám používaný novým sborem benediktinek. V rámci stavebních úprav vznikl také podzemní prostor pro relikvie, protože klášter byl vyvolen jako pohřebiště vládnoucího přemyslovského rodu. Od počátku svého fungování byl klášter považován za panovnickou fundaci a panovník si vyhrazoval právo dohledu nad klášterem i konventem. Důkazem tohoto vztahu je i časté dosazování Přemysloven do funkce abatyše, mnohdy za cenu nucené abdikace abatyše původní nebo přestupu z jiného řádu. Přesto lze považovat abatyši za suverénní správkyni kláštera, konventu i všeho náležejícího majetku.

Jeptišky se v klášteře kromě denních bohoslužeb zabývaly také tradičními ručními pracemi, zejména šitím bohoslužebných rouch a jiných ozdob pro kostely. Také se staraly o výchovu dívek z bohatých rodin a pěstovaly i literární činnost. O vysoké úrovni kláštera svědčí od 12. století mimo jiné aspekt provozování velikonočních dramatických her, v nichž nově ženské role nepředstavovali převlečení muži, ale abatyše se sestrami.⁹ Se 13. stoletím bývá spojován vznik svatojiřského skriptoria, o němž je pojednáno níže.

Výjimečné postavení kláštera a abatyše znovu potvrdil i císař Karel IV. v rámci snah o následování přemyslovské tradice, která vnímala klášter jako důležité duchovní centrum. Ve *Zlaté bule Karlově* byl abatyši udělen titul kněžny a právo doprovázet budoucí královnu ke korunovaci. Postavení abatyše zahrnovalo podle Ondřeje Bastla rovněž soudní pravomoc v okresech podléhajících klášteru.¹⁰ Karel IV. pečoval také o kult sv. Ludmily, o čemž svědčí hojné hmotné dary klášteru. Před husitskými válkami patřil klášter k nejbohatším institucím v Čechách. Husitské války ale znamenaly velký zvrat, neboť klášter

⁷ SÁDLOVÁ, s. 28.

⁸ Datace této cesty se v různých publikacích pohybuje od roku 966 do roku 976. Jisté je, že se jednalo o několikaletou cestu.

⁹ Mužské úlohy i nadále představovali kněží, jáhni a podjáhni; těch bylo podle Plocka v klášteře v jeho vrcholné době devět, viz PLOCEK, 1990, s. 27. O středověkých velikonočních dramatech viz Plocek, 1989.

¹⁰ BASTL, 2004, s. 191–192.

byl popleněn, konvent musel uprchnout a klášterní majetek byl rozprodán. V 16. století pak byla patrná snaha o obnovu kláštera, vycházející především od panovnického dvora. Historie kláštera se uzavřela roku 1782, kdy císař Josef II. vydal dekret nařizující jeho zrušení. Budovy byly předány do vojenského majetku a byla v nich zřízena kasárna. Až v druhé polovině 19. století vzrostl zájem o klášter a jeho dějiny a budovy začaly být rekonstruovány. V současné době jsou v nich umístěny sbírky Národní galerie.

Skriptorium

Vznik rukopisů v klášteře sv. Jiří je prokazatelný již od 13. století, přičemž některé rukopisy a drobnější literární tvorba vznikly zřejmě již ve druhé polovině století dvanáctého. Samotné skriptorium vzniklo podle Zdeňky Hledíkové roku 1294.¹¹ V otázce chodu skriptoria existuje řada nejasností a ani nejvýznamnější badatelé na tomto poli se na odpovědích neshodnou. Například dosud není jednoznačně vyřešená otázka míry vzdělání jeptišek: Václav Plocek poukazuje na menší znalost latiny jako na překážku v běžném používání liturgických knih jeptiškami, Hledíková naopak předpokládá, že jeptišky ovládaly latinu, čtení i psaní.¹² Podle ní platila v klášteře sv. Jiří stejná praxe jako v mužských kláštorech, tedy povinnost denní společné a hlasité recitace nebo zpěvu z liturgických knih. Jeptišky pak musely umět číst tak, aby textům rozuměly a dovedly i něco napsat. Tuto tezi podporují četné přípisy v rukopisech psané neumělými rukama a s jednoduchou formulací, přesto však bezchybně latinsky i česky.

Rukopisy i činnost skriptoria jsou tradičně členěny na období předkunhutovské, na dobu abatyše Kunhuty, považovanou za vrcholné období, a dobu po abatyši Kunhutě. V době vzniku skriptoria (tedy v prvním období) byla abatyší Žofie. Ta byla zřejmě klíčovou osobností v době prudkého růstu významu kláštera. Přivedla s sebou do kláštera písaře českého původu, a tak mohly být přeloženy nejběžnější modlitební texty do češtiny. O intelektuálním vzestupu kláštera v její době svědčí vedle překladu žalmů i sepsání některých officíí. Také došlo k rozšíření výše zmíněných velikonočních slavností. Skriptorium již na sklonku 13. století fungovalo jako písařská dílna, byť dosud jen hypoteticky s iluminátorskou paralelou. Jeho činnost byla přímo spojena s existencí kanovníckého sboru při klášteře, odkud se zřejmě také rekrutovaly hlavní síly skriptoria.

¹¹ HLEDÍKOVÁ, 1990, s. 37.

¹² PLOCEK, 1991, s. 24–25; HLEDÍKOVÁ, 1988, s. 37–38.

Plocek se zmiňuje i o svatojiřských písarkách, avšak jiní badatelé počítají pouze s písari.¹³

Za nejvýznamnější období jsou považovány roky úřadování abatyše Kunhuty, dcery krále Přemysla Otakara II. Vstoupila do funkce po nucené Žofiině abdikaci roku 1302 a setrvala v ní až do své smrti roku 1321. Z její doby se dochovalo nejvíce rukopisů.¹⁴ Díky svým mimořádným finančním příjmům totiž mohla Kunhuta zaměstnávat i další písare mimo skriptorium. Za nejvýznamnější dílo je považován tzv. Pasionál abatyše Kunhuty, soubor pěti duchovních textů, které jsou jakousi metaforou o utrpení církve.¹⁵ Velký nárůst rukopisů v Kunhutině době byl dán ustálením liturgie a vhodnými podmínkami pro rozvoj skriptoria, nastolenými již za Žofie. Rukopisy jsou pečlivě písarsky provedeny a nalézají se mezi nimi breviáře, antifonáře a další různorodé texty s náboženskou tematikou se zaměřením na mystiku a kult Panny Marie.

Po Kunhutině smrti počet nově vznikajících rukopisů klesl; její nástupkyně byly jiného zaměření a staraly se více například o stavební úpravy kláštera. V 17. století, za abatyše Žofie Albínky z Helfenburku, byla klášterní knihovna revidována a většina starších textů byla opatřena novou barokní převazbou. Během ní bohužel mnohdy došlo k narušení textu i malířské výzdoby. Převazby z této doby daly dnešní vzhled drtivě většině rukopisů.

Dále je nutné se kromě rukopisů vzniklých ve svatojiřském skriptoriu zabývat také těmi, které pocházejí z jiných proveniencí, ale nakonec se staly součástí svatojiřské knihovny. Jejich různorodost souvisí s původem jeptišek – některé členky kláštera (ty z vyšších společenských kruhů) si zřejmě s sebou přinášely různé typy modlitebních knih jako součást věna.¹⁶ Odchytky v obsahu, uspořádání i písarské podobě rukopisů pak mohou být ovlivněny prostředím, kde takový rukopis vznikl, často bez jasné představy, kterou řeholi šlechtična jednou přijme. Mnohé z těchto rukopisů pak prokazují různými úpravami nebo poznámkami brzké začlenění do chodu kláštera, jakož i zdejší vědomou tradici a písarskou činnost.

Dalším důvodem provenienční různorodosti rukopisů jsou, jak uvádí Renáta Sádlová-Modráková, vazby svatojiřského kláštera s jinými. Například druhý nejstarší ženský benediktinský klášter Panny Marie a Sv. Jana Křtitele v Teplicích byl založen někdy po polovině 12. století a první konvent byl pravděpodobně zčásti tvořen i

¹³ PLOCEK, 1991, s. 25.

¹⁴ Zřejmě 24, viz HLEDÍKOVÁ, 1990, s. 31.

¹⁵ Rukopis nalezneme v NK pod signaturou XIV.A.17.

¹⁶ V některých rukopisech jsou i jména jeptišek, kterým pravděpodobně původně patřily, viz URBÁNKOVÁ, s. 14.

svatojiřskými sestrami. Svatojiřský klášter pak fungoval vůči teplickému jako mateřský, a proto nejednou poskytl sestrám pomoc. Například v roce 1277 byl teplický klášter poničen rozsáhlým požárem, před nímž sestry uprchly ke sv. Jiří a s sebou s největší pravděpodobností přinesly i některé vzácné rukopisy.¹⁷

Vybrané notované rukopisy z kláštera sv. Jiří

V klášteře sv. Jiří bylo vytvořeno mnoho notovaných rukopisů, z nichž se jich do dnešní doby dochovalo 30.¹⁸ Až na jeden jsou všechny uloženy v Národní knihovně České republiky, jejímiž signaturami je budu nadále označovat. Pouze jediný žaltář z poloviny 14. století je uložen v Knihovně Národního muzea v Praze (jeho signatura je Pn XIV.A.18). Bližší informace o rukopisech je možno získat v katalogích Josefa Truhláře, Václava Plocka a Františka Bartoše, případně jejich popis včetně digitálních kopií v databázi *Manuscriptorium*.¹⁹

Konvent jistě po svém založení roku 976 vlastnil knihy potřebné pro výkon liturgie, o těchto knihách se však můžeme pouze dohadovat: Roku 1142 postihl klášter během obléhání Pražského hradu požár, jehož rozsah byl tak obrovský, že se nám nezachovaly žádné starší knižní památky. K obnovení škod došlo v letech 1145–1151 za abatyše Berty, která se mimo oprav poničených budov zasloužila taktéž o nové vybavení knihovny liturgickými knihami. Z období druhé poloviny 12. století se ze svatojiřské knihovny kromě kodexu VI.E.4c zachovaly další dva breviáře, oba však notované jen zčásti. Starším z nich je rukopis VI.E.13, o jehož určení pro klášter není pochyb (mimo jiné díky přítomnosti dvou různých a poměrně obsáhlých officí ke svatému Jiří) a předpokládá se, že vznikl právě v souvislosti s náhradou škod po požáru.²⁰ U kodexu XII.F.5 jsou otázky vzniku stejně nejasné jako u breviáře VI.E.4c; díky záznamům v kalendáři připojeném ve 13./14. století však víme jistě, že byl nejpозději v této době v klášteře sv. Jiří využíván.

Jako obzvlášť vhodný srovnávací materiál pro práci s breviářem VI.E.4c slouží rukopisy, u nichž je zpracován jejich hudebně-liturgický obsah. Do této skupiny patří

¹⁷ SÁDLOVÁ, s. 18.

¹⁸ Celkem čítá soubor svatojiřských rukopisů 69 položek, tento počet však nelze považovat za konečný, neboť roku 1782 (tedy v době zrušení kláštera) napočítal bibliotékář Rafael Ungar celkem 112 rukopisů. Viz BASTL, 1995, s. 56.

¹⁹ TRUHLÁŘ I, II; PLOCEK I, II; BARTOŠ II; <http://www.manuscriptorium.com>. Konkrétní odkazy na čísla stran v uvedených katalogích jsou uvedeny v soupisu rukopisů na konci této práce.

²⁰ HLEDÍKOVÁ, 1990, s. 31nn.

zejména tři mladší svatojiřské antifonáře, které jsou připravovány pro databázi *Cantus*. Trojice těchto antifonářů se signaturami XIV.B.13, XIII.C.7 a XIII.C.4, vytvořených beze všech pochyb pro klášter v první polovině 14. století (snad ještě za abatyše Žofie), tvoří dohromady celek zpracovávající celý liturgický rok.²¹ Rukopis XIV.B.13 na svých 159 foliích obsahuje zpěvy zimní části roku. Nejobsáhlejší kodex z této trojice, XIII.C.7, pokračuje na 209 foliích od Velikonoční neděle až do svátku Svaté Trojice. Poměrně útlý antifonář XIII.C.4 (135 folií + 4 listy původních pokryvů přideští) tento soubor doplňuje zpěvy ke svátkům v liturgickém mezidobí (tehdy označované jako „per annum“). První dva prameny obsahují nejprve svátky temporální a v druhé části pak svátky svatých v příslušném období; XIII.C.4 má temporál až v druhé polovině (folia 77v–123r), zřejmě z důvodu jeho menší významnosti v tomto období.

V uvedených antifonářích se vyskytuje několik typů notace – většinou métsko-gotická, ale místy i métská z téže doby a rhombická notace datovaná od 14. až do 16. století. Notovány jsou zde v souladu s dobovou praxí antifony a responsoria. Jednotlivá officia většinou respektují pořádek církevního roku (výjimkou je např. v antifonáři XIII.C.7 poslední officium ke svátku sv. Jiří, což je česky poznamenáno i na foliu 1r: „officium swatyho gyrzi ge w ty knize dokonce zadu“). Rukopisy obsahují jen minimální počet rubrik, proto je jejich zpracovávání poměrně obtížné a často je nutné používat pomocné prameny (zejména dobové svatojiřské breviáře XIII.E.14a a XIII.C.1a).

Kodex VI.E.4c je asi o 150 let starší než uvedené antifonáře. Od předchozích tří rukopisů se kromě svého stáří liší i tím, že se jedná se o breviář s adiaematickými neumami. Z hlediska liturgie obsahuje zimní část, proto je vhodné zejména jeho porovnání s antifonářem XIV.B.13. Tomu se budu později věnovat v analyticky zaměřené třetí kapitole.

²¹ Určení pro klášter potvrzuje v rukopise XIV.B.13 i vlastnický záznam soudobou rukou na foliu 1r: „[ho]norem et sancto Georgio et conventui ad utilitatem“.

Metodologie

První fází práce na breviáři VI.E.4c bylo zpracování jeho hudebně-liturgického obsahu pro databázi *Cantus* (*CANTUS Database for Latin Ecclesiastical Chant*). Ta již od devadesátých let 20. století funguje v internetové podobě a obsahuje dnes přes 130 zpracovaných rukopisů. V průběhu roku 2010 ale byla vyvinuta zejména z iniciativy Jana Kolářka nová verze databáze.²² Největší změnou pro zpracování je zřejmě fakt, že data se do databáze vkládají online, zatímco ještě do nedávné doby museli badatelé vytvořit index pramene offline v některém tabulkovém či databázovém programu a teprve po jeho dokončení mohl být celý index publikován. Během zpracovávání rukopisu VI.E.4c jsem spolupracovala s Janem Kolářkem, který mezitím vyvíjel novou podobu této databáze, a prošla jsem tak různými stadii: index jsem vytvořila v programu MS Access, který je velmi výhodný pro porovnávání zpěvů a zjišťování identifikačních čísel pro jejich katalogizaci (podrobnosti zpracovávání popisují níže). Po dokončení hrubé verze indexu byla tato umístěna na nově vytvořené stránky a doplňování detailů a opravy údajů, které se později ukázaly jako nepřesné či dokonce chybné, jsem již prováděla online. Měla jsem tak příležitost vyzkoušet si jako jedna z prvních novou podobu databáze a podílet se svými připomínkami na jejím zdokonalení a rozšíření o další funkce, které badatelům značně usnadňují práci.

Po zpracování indexu (a souběžně s prováděním úprav) jsem se soustředila na analýzu vybraných svátků, které se v průběhu práce vyjevily jako hodné pozornosti. Bádání mi výrazně ulehčil nový nástroj databáze, tzv. *Cantus Analysis Tool* (viz níže), který se v průběhu práce rovněž vyvíjel. Výhodou tohoto způsobu byl mimo jiné fakt, že analytické nástroje jsem mohla využívat již po zadání pracovní verze pramene do databáze, tedy před oficiální publikací (jíž předchází někdy zdlouhavé ověřování administrátory databáze). Takto jsem i objevila některé chyby a mohla je vzápětí opravit. Přesto bylo ale nutné všechny údaje prověřovat, a to jak kombinací funkcí databáze, tak jinými způsoby. Tam, kde to šlo (a mělo smysl), jsem se proto snažila využít i jiných zdrojů informací: dalších internetových databází (zejména *Cantus Planus*), katalogů, nahlížení do samotných rukopisů atd.²³

²² Podrobně o nové verzi viz KOLÁČEK.

²³ Databáze *Cantus Planus*, vycházející z katalogu HESBERTA, je dostupná na internetové adrese http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_I/Musikwissenschaft/cantus/.

Zpracování indexu rukopisu – databáze Cantus

Cantus je volně přístupná internetová databáze latinského chorálu, která slouží k bádání o středověkém liturgickém zpěvu.²⁴ Jejím účelem je shromáždit a uveřejnit soupis repertoáru officia z rukopisů a raných tisků. Vychází ze staršího katalogu CAO (*Corpus Antiphonarium Officii*) René-Jeana Hesberta, který sepsal zpěvy z vybraných dvanácti antifonářů; na něj částečně navazují i internetové databáze dostupné na stránkách CAO-ECE (*Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae*) a zejména *Cantus Planus*.²⁵ *Cantus* však na rozdíl od uvedených databází shromažďuje kompletní popisy různých liturgických notovaných pramenů (neboli indexy). Díky indexům pramenů z různých lokací má badatel možnost pozorovat souvislosti ve vývoji a vzájemném působení jednotlivých officii.

Databáze *Cantus* funguje na základě dobrovolného přispívání badatelů, od něhož se odvíjí počet zpracovaných indexů (na počátku roku 2011 to bylo zhruba 380 000 zpěvů ze 134 rukopisů a přibližně stejný počet rukopisů zpracovaných, ale zatím nezkontrolovaných).²⁶ Databázi tvoří podrobné popisy zpěvů v rukopisech, část z nich i včetně úplného přepisu textu. Standardizované znění fulltextů jednotlivých zpěvů je obsaženo v tabulce „Master Chants“, která se rozšiřuje s každým pramenem o případné nové zpěvy.

V první fázi byly pro databázi vytvořeny webové stránky <http://publish.uwo.ca/~cantus>, které uživatelům umožňují základní prohlížecké funkce: stahování jednotlivých katalogů pramenů v textových formátech a vyhledávání jednotlivých zpěvů podle textových incipitů či jiných parametrů. Ty je pak možné porovnávat a rychleji tak zjišťovat potřebné údaje o jednotlivých částech pramene než při listování v originálním prameni. Popis zpěvů je vytvářen na základě 17 aspektů, kterými se jednotlivé zpěvy dají rozlišit a zařadit do tabulky. Nový příspěvek do databáze by měl být ale vybaven i poznámkami a průvodním textem popisujícím blíže prostředí zkoumaného pramene. Jednotlivé údaje v indexu jsou tyto:

²⁴ Původní verze s poměrně podrobným doprovodným textem je dostupná na internetové adrese <http://publish.uwo.ca/~cantus/>; nová verze je k nalezení na <http://cantusdatabase.org/>.

²⁵ HESBERT, sv. I. – VI.; CAO-ECE: <http://www.zti.hu/earlymusic/cao-ece/cao-ece.html>; *Cantus Planus*: http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_I/Musikwissenschaft/cantus/.

²⁶ KOLÁČEK, s. 411nn. Index nového pramene je tvořen v některém tabulkovém či databázovém programu a v této podobě odeslán členům týmu *Cantus*. Ti v rámci zachování přísné spolehlivosti databáze každý jednotlivý zpěv nově zpracovaného indexu pramene zkontrolují předtím, než index publikují. Toto platí i pro novou verzi databáze – k indexu dosud nezkontrolovaného pramene mají přístup jen registrovaní uživatelé, ostatní mohou získat o těchto rukopisech jen omezené údaje.

1) *marginalia* – údaje objasňující některé aspekty organizace rukopisu, například označení nesvázaných folií (toto pole zůstává běžně prázdné);²⁷

2) *číslo folia nebo stránky* – uvedené trojmístným číslem a písmenem **r** (recto) či **v** (verso);²⁸

3) *pořadí zpěvu na foliu* – uvedené dvomístným číslem (01, 02, 03 atd.);

4) *název liturgického svátku, příležitosti* – stylově vychází z Hesbertových názvů, je však zkrácený pouze na 20 znaků;²⁹

5) *označení části officia, do které zpěv patří* – **V**: první nešpory, **C**: kompletář, **M**: matutinum, **L**: laudes, **P**: prima, **T**: tercia, **S**: sexta, **N**: nona, **V2**: druhé nešpory, **X**: zpěvy, které nepatří do žádné z uvedených částí (nevejdou se z hlediska počtu či pořadí do ritu), **E**: pro antifony ke kantiku mimo běžný pořad dne nebo není-li přesně určeno;

6) *forma* – **I**: antifona invitoria, **A**: antifona, **AV**: verš antifony, **R**: responsorium, **V**: responsoriální verš, **W**: versikulus, **H**: hymnus, **M**: různé (např. Tedeum, verš v Triduu, mešní zpěv začleněný při zvláštní příležitosti do officia aj.);

7) *pozice zpěvu z hlediska zařazení do určité části officia* – v matutinu jsou antifony a responsoria popsány párem čísel s tečkou mezi nimi (např. 3. antifona v 1. nokturu má označení pozice **1.3**). Když je všem žalmům nokturu poskytnuta jen jedna antifona, píše se do pole jen číslo nokturu s tečkou (např. **1.**), stejným způsobem jsou označeny i versikuly. Verše pro responsoria se číslují dvomístným číslem (např. **01**). Antifony pro kantikum jsou označeny **M** (Magnificat), **B** (Benedictus), **N** (Nunc dimittis). V laudes a v nešporách jsou antifony číslovány podle svého pořadí pouze jednomístným arabským číslem (**1**). Zpěv zpívaný při procesí se označuje **P**. Vyskytne-li se více zpěvů pro jednu pozici, například pro Magnificat či k procesí, jejich pořadí je označeno číslem před příslušným písmenem (např. **1M**);

8) *textový incipit zpěvu* – maximálně 29 znaků, hláskování vychází opět z Hesbertových svazků, hlavní autoritou je latinský slovník z roku 1879.³⁰ Gramatické odchylky rukopisů (např. jiný čas u sloves) zůstávají zachovány, interpunkce je vypuštěna. Nečitelné slovo je zastoupeno dvojitou pomlčkou (--), nečitelná část slova jednoduchou (-). Zpěv, který je v prameni vypsán pouze v incipitu, je označen hvězdičkou (*). Když text chorálu spočívá na několikrát opakovaném slově alleluia, jeho počet se v textu značí malou

²⁷ U breviáře VI.E.4c nebylo toto pole vůbec využito.

²⁸ Tedy např. první folio je označeno 001r.

²⁹ Vzor viz HESBERT; seznam svátků je uveden na původních stránkách databáze.

³⁰ HESBERT; LEWIS / SHORT.

římskou číslicí (např. Alleluia iii). V případě versikulů je incipit dán první polovinou textu. Při zpracovávání zároveň přispěvatel vyplní i fulltext, tak jak je zaznamenán v rukopise, ten se však zobrazí jen v online verzi;

9) *konkordance v CAO* – identifikační písmena 12 rukopisů z CAO, které daný zpěv obsahují;³¹

10) *Chant ID Number* – identifikační číslo zpěvu. Je-li zpěv zahrnut v CAO, značí se předponou **cao** a číslem v katalogu (např. **cao7091**). V ostatních případech je předponou zkratka provenience rovněž následovaná čtyřmístným číslem (např. **sar0072**). Tato čísla však nejsou přenášena do dalších souborů, může se tedy vyskytnout tentýž zpěv pod dvěma různými kódy. Nelze-li zpěv spolehlivě určit, značí se **can9999**. Případná přípona od sebe odlišuje různé responsoriální verše;³²

11) *Cantus ID Number* – šestimístné identifikační číslo databáze *Cantus* slouží pro přesnou identifikaci zpěvů nezahrnutých v CAO. Zpěvy z CAO mají před své čtyřmístné číslo předsunuté dvojčíslí 00. Toto pole je klíčové pro identifikaci zpěvů, neboť odkazuje na výše zmíněnou tabulku Master Chants, kde má každá odlišná položka vlastní kód.³³ V případě, že se fulltext pramene mírně odlišuje od standardizovaného fulltextu v tabulce Master Chants, je třeba tuto změnu zaznamenat přímo v katalogu pramene. Teprve v případě zásadních odlišností ve fulltextu či při výskytu dosud nevidovaného zpěvu musí přispěvatel místo odkazu na tabulku Master Chants vepsat do pole Cantus ID Number symbol \$\$\$\$\$\$. Správci databáze pak zpěvy s takovým označením přidají do tabulky Master Chants a přiřadí jim nové číslo, kterým budou moci další přispěvatelé odkazovat na tento zpěv. Při hledání konkordancí se pak porovnávají pouze identifikační čísla jednotlivých zpěvů bez ohledu na drobné odchylky ve fulltextu, ke kterým nutně musí docházet. Zároveň se nepovažují za totožné zpěvy se stejným incipitem a odlišným fulltextem, což v incipitových databázích není možné;

12) *modus* – uvedeno číselně, popř. s písmenem **T**, jedná-li se o transpozici;

13) *differentia* – odkazuje na tonální vztahy za sebou jdoucích forem zpěvu. Každý pramen má vlastní systém, ten se tedy musí objevit v souboru „about“ přiloženém u indexu. Nutno dodat, že tuto ani předchozí položku index breviáře VI.E.4c nezahrnuje, neboť kodex je notovaný adiastematickými neumami a navíc neobsahuje ani terminace,

³¹ Viz HESBERT.

³² Tedy např. pro responsorium *Aspiciens a longe* je verš *Quique terrigenae* označen cao6129a, verš *Qui regis israel* cao6129b; po responsoriu *Ecce adest dies praeclarus* je však verš *Quique terrigenae* označen jako cao6572a.

³³ I zpěvy se shodnými incipity tak mohou mít rozdílné Cantus ID Number.

kteře by odkazovaly na žalmový nápěv. Modus (a melodie zpěvů vůbec) by se tedy dal zjistit pouze na základě pečlivého porovnávání s jinými rukopisy, což by bylo nad rámec této práce;

14) *zvláštní pole* – určené k zaznamenání zajímavostí o zpěvu (v této práci rovněž nevyužité);

15) *liturgický kód* – toto pole obsahuje číselný kód pro liturgické události nebo svátky. Jeho tříděním může uživatel například izolovat zpěvy z Temporale, zpěvy z neděli atd.;

16) *siglum* – signatura rukopisu nebo pramene, ze kterého zpěv pochází (ve zkratkách, které vycházejí z katalogu RISM);³⁴

17) *adendum* – zvláštní informace, které nejsou zahrnuty v *Cantus* formátu (v této práci jsou podrobněji rozpracovány zejména v kapitole 2).

Jak již bylo uvedeno, roku 2010 vytvořil Jan Koláček nové webové rozhraní databáze *Cantus*, které se snaží řešit dosavadní technické nedostatky a zároveň umožňuje lepší zapojení dalších badatelů i studentů do projektu při indexaci pramenů. Nová verze databáze je přístupná na adrese <http://cantusdatabase.org>.³⁵ Nový systém umožňuje zjednodušené zadávání dat online pomocí inteligentního internetového formuláře. Některá data je možno zadávat automaticky poté, kdy přispěvatel zkontroluje celý text zpěvu a potvrdí jeho příslušnost k danému vzoru. Velmi užitečným prvkem zadávacího formuláře je seznam navrhovaných zpěvů generovaný automaticky na základě předchozího zpěvu. Systém na základě již katalogizovaných pramenů vyhodnotí nejčastější zpěvy, které následují v již zadaných rukopisech po zpěvu předcházejícím, a nabídne je přispěvovateli, který může jedním kliknutím vyplnit všechna žadaná políčka a v případě potřeby je pak upravit podle zpracovávaného pramene. To ve výsledku přispívá ke značnému urychlení zadávání nových zpěvů a k eliminaci chyb vzniklých ručním opisováním textu.

³⁴ Informace o katalogu viz *RISM*, dostupné online na <http://www.rism.info>; jednotlivé zkratky jsou přehledně ve svazku *RISM Bibliothekssigel*.

³⁵ Více o nové fázi viz KOLÁČEK.

Analýza breviáře – Cantus Analysis Tool

Již v průběhu zpracovávání indexu breviáře VI.E.4c se vyjevila některá jeho specifika – zpěvy, které se v databázi *Cantus* nevyskytují (a tudíž jsou buď vzácné nebo dokonce unikátní), zřetelné změny oproti tabulce Master Chants, svátky obsahující více verzí apod. Tyto odchylky mě přirozeně nasměrovaly k další práci: k porovnání zpěvů v breviáři s verzemi obsaženými v jiných rukopisech. Základní pomůckou mi byly nové analytické nástroje databáze *Cantus*, tzv. Cantus Analysis Tool. Tyto analytické nástroje je možné využívat již po zadání i jen jediného officia nově katalogizovaného pramene. I to může někdy postačit pro zásadní poznatky o rukopisu. Toho jsem také využila a zadala do databáze několik officí z Liber Ordinarius z Rheinau (CH-Zz Rh 80), nejstaršího dochovaného rukopisu zachovávajícího hirsauskou liturgii, resp. z jeho edice.³⁶ Jelikož výskyt hymnů, žalmů a veršů v pramenech kolísá, Cantus Analysis Tool využívá pro analýzy pouze série antifon a responsorií. Analytické nástroje databáze *Cantus* se odlišují podle toho, jaký je předmět analýzy:

1) Analýza konkrétního pramene – ve výpisu katalogizovaných rukopisů je u každého pramene odkaz na Cantus Analysis Tool. Funkce vyhledává officia, která patří v daném prameni k těm nejzajímavějším díky nízkému počtu konkordancí. Výsledkem analýzy je tedy tabulka obsahující seznam všech svátků vyskytujících se v prameni spolu s průměrným počtem konkordancí, které mají zpěvy daného svátku v ostatních pramenech. V horní části tabulky se vyskytují svátky, které obsahují méně časté zpěvy (jež ve většině jiných pramenů nenalezneme). Na konci se naopak vyskytují officia, která vykazují nejméně odlišností s většinou rukopisů. Tato funkce je jakýmsi výchozím bodem pro další analýzy. Ve třetí kapitole se budu věnovat vybraným svátkům, z nichž velká část bude pocházet právě z oné horní části tabulky.

2) Analýza dle svátků (bez určení pramene) – odkaz na Cantus Analysis Tool se nachází u každé položky i ve výpisu všech svátků. Po výběru svátku se zobrazí seznam pramenů, které obsahují zpěvy k danému svátku včetně počtu antifon a responsorií. Další a velmi cennou možností je zobrazení kompletní konkordanční (neboli synoptické) tabulky všech zpěvů ke svátku, na jejímž základě lze sledovat různé tradice a rukopisy k nim náležející. Bohužel je tato tabulka stále ještě ve fázi vývinu, poněvadž její věrohodnost není stoprocentní; proto bylo nutné získané informace zpětně ověřovat (nejčastěji

³⁶ K Liber Ordinarius viz HÄNGGI.

nahlédnutím do příslušných rukopisů).

3) Analýza konkrétního officia v konkrétním prameni – ta přináší nejpodrobnější výsledky a pro mou práci byla proto tou nejdůležitější funkcí nové databáze. Podle počtů konkordancí jednotlivých zpěvů pro daný svátek je sestaveno pořadí nejpříbuznějších officí v jiných pramenech. Na první pohled je pak zřetelné, které rukopisy přísluší ke stejné tradici a které naopak obsahují zcela odlišné zpěvy k danému svátku. Význam této tabulky však rovněž nelze přeceňovat – vždy je potřeba dané prameny následně prověřit a zjistit, zda jsou opravdu tak podobné (či odlišné) nebo zda jsou výsledky nějakým způsobem zkresleny.

Jak již bylo řečeno, Cantus Analysis Tool poskytuje velice užitečné informace, ale stále je to jen technická pomůcka pro zjednodušení bádání. Funguje jako prvotní „informátor“, následně je ale třeba nahlédnout do rukopisů, popřípadě hledat informace v jiných zdrojích. K těm velmi užitečným patří již zmíněné projekty university v Regensburgu (*Cantus Planus*), francouzský soupis digitalizovaných pramenů *Gregofacsimil*, maďarské CAO-ECE a další.³⁷ Jelikož však byly tyto funkce využity jen u několika konkrétních problémů, zmíním příslušné metody práce přímo u nich.

³⁷ *Cantus Planus* http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_I/Musikwissenschaft/cantus/, *Gregofacsimil* <http://www.gregofacsimil.net/>, CAO-ECE <http://www.zti.hu/earlymusic/cao-ece/cao-ece.html>.

1. POPIS KODEXU VI.E.4C A ÚVAHY O JEHO HISTORII

Breviář VI.E.4c je v mnohém typický produkt své doby. Týká se to jak jeho vnějších rysů, tak obsahu. Jako mnoho středověkých rukopisů vzbuzuje i on řadu dosud nevyřešených otázek. Ty se týkají zejména jeho původu: kodex vznikl po polovině 12. století, místo jeho vzniku ale není známo. Podle Truhlářova katalogu byl téměř jistě určený pro klášter sv. Jiří (a po něm tuto informaci přebírají i další katalogy), tam však tehdy skriptorium neexistovalo.³⁸ Pramen je přitom dost rozsáhlý – je dochováno 235 folií. Zásadní otázkou tedy je, kde rukopis vznikl, na čí žádost, kde byl užíván atd. Odpovědi na tyto otázky by nám mohl pomoci odhalit i popis rukopisu, zejména jeho paleografický rozbor.

Hned v úvodu je třeba zmínit jeden pozoruhodný problém týkající se samotného rozsahu rukopisu: Václav Plocek udává ve svém katalogu 235 folií, zatímco *Manuscriptorium* jen 233.³⁹ Tento rozpor se mi ale s pomocí Jindřicha Marka, pracovníka Národní knihovny, podařilo objasnit: dva zbývající listy, které měl k dispozici ještě Plocek, zřejmě vypadly z vazby a byly nově katalogizovány jako fragment blíže neznámého rukopisu. Momentálně mají v NK signaturu XXIV.A.65.⁴⁰ V této práci s listy fragmentu zacházím jako s dalšími dvěma listy breviáře, tak jak je zaznamenává Plocek. Jednotlivé strany kodexu označuji foliací 1r–233v, listy fragmentu pak 234r–235v. Otázce fragmentu se budu podrobněji věnovat níže v kapitole 1.5.

1.1 Breviář VI.E.4c v dosavadní vědecké literatuře

Přestože je breviář VI.E.4c nejstarším dochovaným notovaným rukopisem z kláštera sv. Jiří, zůstával zatím spíše na okraji zájmu muzikologů. Nalezneme ho samozřejmě v již zmíněném Pločkově katalogu, kde je popsán přibližně na dvou stranách zejména z hudebně-paleografického hlediska.⁴¹ Určitými aspekty svatojiřských rukopisů se Plocek zabýval ještě ve svých dalších pracích, o nejstarším svatojiřském notovaném breviáři zde ale prakticky nic nenalezneme.⁴²

³⁸ TRUHLÁŘ I, s. 454: „Verisimiliter ex mon. s. Georgii.“

³⁹ PLOCEK I, s. 194; <http://www.manuscriptorium.com>. Truhlářův katalog (TRUHLÁŘ I, s. 454) nadto obsahuje údaj 233+7 folií. Do oněch sedmi listů počítá Truhlář zřejmě jak dobové uvolněné listy, tak novověké listy papírové.

⁴⁰ Srov. MAREK / MODRÁKOVÁ, zejména s. 35.

⁴¹ PLOCEK I, č. 50, s. 194–196.

⁴² PLOCEK 1985; 1989; 1990, s. 23–29.

Dále se svatojiřským rukopisům věnuje Veronika Mráčková ve své diplomové práci *Chorální notace rukopisů kláštera sv. Jiří v Praze*.⁴³ Jak je ale patrné již z názvu práce, zaměřuje se na mladší rukopisy s chorální notací, proto se breviářem VI.E.4c podrobněji nezabývá, jen zmiňuje jeho existenci. Totéž se týká prací Janky Szendrei.⁴⁴ Poněkud více informací o breviáři pak nalezneme v knize *Hudební prvky svatováclavské* Dobroslava Orla.⁴⁵ Ten porovnává výskyt svatováclavských zpěvů v jednotlivých rukopisech a několikrát při této příležitosti zmiňuje i breviář VI.E.4c jako nositele nejstarší svatojiřské tradice (spolu s rukopisy VI.E.13 a XII.F.5). Officiem svaté Scholastiky v breviáři VI.E.4c se podrobně zabývá Barbora Sojková, její práce však zatím nebyla dokončena. V neposlední řadě figuruje rukopis v CAO René-Jeana Hesberta, který se jej snaží na základě responsorií adventních nedělí zařadit do kontextu.⁴⁶

Celkově lze shrnout, že rukopis VI.E.4c byl ve většině prací pouze stručně zmíněn, ale hlouběji se jím zabýval jen málokdo. Jedním z důvodů mohl být i fakt, že kodex pro své stáří a ojedinělost nebylo možno porovnávat s podobnými kodexy. Muzikologové se tak spíše soustředili na vrcholné svatojiřské období, tj. dobu abatyše Kunhuty.

Uvedený přístup je víceméně stejný i v jiné než muzikologické literatuře. Svatojiřským rukopisům se věnovala především Zdeňka Hledíková, opět se ale soustředila spíše na Kunhutinu dobu.⁴⁷ Podrobněji zpracovaný kalendář můžeme najít v diplomové práci Michala Dragouna.⁴⁸ Knihami a listinami kláštera se zabývá i Ondřej Bastl, ale ačkoliv cituje několik katalogů, breviář VI.E.4c vůbec nezmiňuje.⁴⁹ Totéž se týká knihy Emmy Urbánkové *Rukopisy a vzácné tisky pražské univerzitní knihovny*.⁵⁰ Ta se zabývá především iluminovanými rukopisy, breviář VI.E.4c však překvapivě neudává ani v rejstříku signatur, ačkoliv v její době v Národní knihovně prokazatelně existoval. Stručně je breviář zmíněn v již uvedeném Truhlářově katalogu.⁵¹ Klášterem svatého Jiří se pak zabývá obsáhlé množství dalších titulů, ty ale z hlediska našeho tématu nejsou příliš relevantní.

⁴³ MRÁČKOVÁ, 2008.

⁴⁴ SZENDREI 1988, s. 437–446; 1995, s. 555–571. Szendrei ve své druhé práci navíc hovoří o neumatické notaci v breviáři z 12. století, uvádí však pouze částečně notovaný VI.E.13. Otázkou je, zda šlo o záměnu signatur, či zda opravdu pracovala s rukopisem VI.E.13.

⁴⁵ OREL.

⁴⁶ HESBERT, sv. V–VI.

⁴⁷ Např. HLEDÍKOVÁ 1988, s. 35–78; 1990, s. 31–49.

⁴⁸ DRAGOUN, s. 35–97.

⁴⁹ BASTL, 2004, s. 187–223.

⁵⁰ URBÁNKOVÁ.

⁵¹ TRUHLÁŘ I, č. 1119, s. 454.

Co se týče internetových zdrojů, je breviář (resp. jeho faksimile se stručným popisem) k nalezení v databázi *Manuscriptorium*.⁵² Odkaz na tuto adresu můžeme najít i v soupisu digitalizovaných pramenů *Gregofascimil*.⁵³ Na stránkách *Cantus Planus* university v Regensburgu jsou pak dostupné údaje z CAO, tedy i informace o breviáři VI.E.4c.⁵⁴

1.2 Vnější popis rukopisu

Základním psacím materiálem kodexu je pergamen, později bylo přidáno několik papírových lístků (jejich faksimile na rozdíl od zbytku rukopisu není k dispozici a já se jimi rovněž nebudu zabývat). Vazba sestává z dřevěných desek potažených kůží, jež je zdobena poněkud setřenou geometrickou výzdobou s geometrickými motivy; uprostřed mírně uvolněné přední desky je medailón s písmeny IHS. Na vnitřní straně desek je uvedena signatura, nalepená na malém papírku (pravděpodobně se jedná o přelep původní signatury). Signatura je znovu ručně zapsána na foliu 1 společně s kulatým razítkem knihovny: „Regiae Biblioth. Acad. Pragen.“ Fragment XXIV.A.65 obsahuje vlastnickou poznámku blíže neurčené pražské jezuitské koleje (zřejmě klementinské). Na předních deskách je množství přípisů – údajů o svátcích a jejich lekcích či zpěvech, psaných rozličnými rukama v různých dobách. Zadní deska schází, nejsou dochovány ani řemínky. Rozměry rukopisu jsou podle údajů na *Manuscriptoriu* 23,5 x 16,5 cm.⁵⁵

V 17. století byl kodex opatřen novou převazbou, přičemž se některá folia dostala na jiné místo, než byla původně (viz v této práci Úvod: Skriptorium); navíc byly do rukopisu vloženy již zmíněné papírové listy s různými doplňky. Na dnešních foliích 9v–233v (potažmo 235v, zahrnujeme-li i fragment) je novověká paginace 1–453 (na fragmentu pak 454–455 a 468–469), i když s občasnými chybami. Na začátek byl vložen papírový lístek s doplňky rukou 17.–18. století, za folio 118 byly vloženy tři podobné listky. Na několika místech není rukopis dochován v úplnosti: mezi folii 21 a 22 schází jeden list, mezi folii 35 a 36 čtyři. Rovněž chybí šest listů mezi folii fragmentu, tedy 234 a 235.⁵⁶ List

⁵² <http://www.manuscriptorium.com>.

⁵³ <http://www.gregofascimil.net>.

⁵⁴ http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_I/Musikwissenschaft/cantus/.

⁵⁵ PLOCEK (I, s. 194) udává rozměry 23,5 x 17 cm. Naopak u fragmentu XIV.A.65 je v *Manuscriptoriu* i u MARKA / MODRÁKOVÉ (s. 35) údaj 235 x 160 mm. Výška kodexu je tedy 23 cm, zatímco šířka jednotlivých stran je zřejmě vlivem různých událostí (vypadávání listů, jejich převazba, otrhané okraje atd.) mírně odlišná.

⁵⁶ PLOCEK I, s. 196: „Inter ff. 234 et 235 sex ff. desunt.“ Toto potvrzuje i novověká paginace – mezi stranami 455 a 468 chybí 12 stran, tedy 6 folií. Zároveň je to důkaz, že v době očíslování stran rukopisu ještě

8 je vytržen z vazby, první složka je částečně uvolněna.

Folio 1 původně následovalo po dnešním foliu 203, ale později se dostalo na počátek rukopisu. Možná k tomu došlo až po převazbě, možná však již záhy po napsání, neboť obsah tohoto folia je v breviáři znovu zapsán jinou soudobou rukou na foliu 204, jen antifona k noně je vynechána. Dotyčná ruka pak pokračuje na foliích 205–210 a objevuje se i na začátku folia 211r (po sedmi řádcích je však opět vystřídána rukou hlavního písaře). S výjimkou folia 211r je tato část nenotovaná; u folia 211r se jedná o jiného než hlavního neumátora (viz níže). Datace vzniku těchto zápisů je nejasná – vše by nasvědčovalo tomu, že se jedná o poněkud mladší ruku, ovšem folio 211r, na kterém se objevují v hlavním textu ruce dvou různých písařů, tuto teorii poněkud komplikuje.

Latinský text kodexu byl vytvořen jednou základní rukou, doplňky pak několika dalšími rukama. Je psán převážně černým inkoustem, rubriky a některá úvodní písmena pak červeně. Inkoust je mnohde méně či více setřen, místy až k nečitelnosti. Kodex je průběžně notován neumatickou notací, Plocek rozlišil celkem sedm rukou.⁵⁷ Hudebně-paleografickým hlediskem se ale budu podrobněji zabývat v kapitole 1.3.

Na několika místech breviáře jsou červeným inkoustem zhotovené ornamentální iniciály zdobené rostlinnými úponky – na foliu 36r: „D[eus]“, 36v: „V[isio]“, 72v: „P[rimo]“, 102v: „O[mnes]“, 116r: „P[aulus]“, 147r: „H[odierna]“. ⁵⁸ Tyto iniciály byly zjevně v souladu s dobovou praxí dopsány až později; důkazem je vynechaný prostor na fragmentu XXIV.A.65 u slova „[V]espere“, kde iniciála („V“) již není dopsána. Kromě těchto na svou dobu bohatě zdobených iniciál je v rukopise velké množství iniciál zdobených jednodušeji, rovněž červených. Písař měl v oblibě zejména zdobené lemováním, vytečkováním či pouze ozdobně prohnuté písmo. Černě jsou pak zaznamenány jednodušší iniciály, avšak s jednou výjimkou: na foliu 55v je písmeno „O [sapientia]“ vyhotoveno černě, avšak zdobně v podobě jakéhosi oka či slunce s hvězdou uprostřed a řasami či paprsky uvnitř. Iniciály na foliích 204r–210v, stejně jako text zapsané jinou soudobou rukou, jsou na první pohled mnohem subtilnější, s tenčími liniemi.⁵⁹

Zdá se, že se rukopis hojně používal, neboť obsahuje – kromě zmíněných listů s novověkými doplňky – mnoho přípisů na okrajích stran i v textu. Jedná se o četné

listy nechyběly.

⁵⁷ PLOCEK I, s. 194–196.

⁵⁸ První uvedenou iniciálu je možné vidět v příloze č. 11.

⁵⁹ Viz příloha č. 19.

korektury a doplňky zapsané různými rukama především ze 13. a 14., místy ale až z 18. století. U některých svátků tyto přípisy poměrně zásadním způsobem mění tradici, jako například u svátku Jana Evangelisty.⁶⁰ Jedním z cílů analýz v dalších kapitolách bude zjistit, k čemu tyto úpravy sloužily, podle jakého vzoru byly dopisovány a zda jsou v souladu s vývojem svatojiřské tradice či nikoli. Přípisům se podrobněji věnuji v kapitole 1.4.

Obsahem rukopisu se sice budu zabývat až ve druhé kapitole, přesto je na místě zmínit zde alespoň stručně pořadí jednotlivých oddílů: pomineme-li první list, který původně patřil jinam, začíná rukopis kalendářem. Jedná se o kalendárium celého roku, jednotlivé měsíce jsou rozepsány na foliích 2r–7v. Na foliu 8 se nalézá tonář obsahující žalmové nápěvy pro osm modů. Po něm následují texty a zpěvy z *Commune Sanctorum* (tedy zpěvy společné všem svatým, resp. svatým patřícím do určité skupiny světců), přičemž mnohé z nich obsahují více verzí. Jejich umístění na začátku rukopisu je poměrně neobvyklé, většinou bývají zapsány až na konec. Listy se sem zřejmě dostaly při pozdější převazbě. Nejobsáhlejší část rukopisu obsahuje na foliích 1r–v a 36r–233v (235v) zimní část liturgického roku, a to jak temporální, tak sanktorální svátky.

1.3 Breviář VI.E.4c z hlediska hudebně-paleografického

Základní text breviáře VI.E.4c je z velké části psán jednou rukou z 12. století (což platí i o notaci), pouze folia 9r–35v (celé *Commune Sanctorum*) a 204r–210v byla vytvořena jinými rukama z téže doby nebo jen o trochu mladšíma. Pro zjednodušení je budu v dalším textu rozlišovat římskými číslicemi: ruka I patří hlavnímu písaři, ruka II autorovi *Commune Sanctorum* a ruka III pak autorovi textů na foliích 204r–210v. Zároveň, jak již bylo uvedeno, obsahuje rukopis mnoho doplňků a přípisů na okraji. Na jeho současné podobě se tedy podílelo velké množství osob.

Kodex je průběžně notován neumovou notací. Chorální notací ve svatojiřských rukopisech se ve své diplomové práci zabývá Veronika Mráčková.⁶¹ Breviář VI.E.4c však vzhledem ke svému stáří obsahuje notaci adiaematickou, proto jsem se v prvotní fázi

⁶⁰ Svátek Jana Evangelisty (82v–87r) obsahuje ve své prvotní verzi v matutinu o 3 responsoria navíc. Z pozdější doby pocházejí četné razury, škrty, prepisy a číslování zpěvů. Konečná podoba po všech těchto úpravách je velmi odlišná od původní verze. Právě pro tyto zvláštnosti si svátek Jana Evangelisty vysloužil vlastní kapitolu v analytické části níže.

⁶¹ MRÁČKOVÁ, 2008.

odlišení jednotlivých písářských rukou opírala především o starší katalog Václava Pločka.⁶² Ten všechny písářské ruce (neumátorů) poměrně podrobně popisuje, používá však poněkud zastaralou terminologii Josefa Huttera.⁶³ V následujícím textu tedy vycházím z modernější terminologie, tak jak ji ve svých pracích používají Bruno Stäblein, Janka Szendrei, David Hiley či nejnověji právě Veronika Mráčková.⁶⁴ Zmínění autoři navazují na Cardinův systém neumových znaků, který dále rozpracovávají a zejména jej zpřesňují pro jednotlivé oblasti.⁶⁵ Neumy jsou v tomto systému děleny do tří skupin: 1. Znaky určující melodický průběh (například punctum, virga, podatus, clivis, climacus, ale i složitější znaky jako scandicus flexus či torculus resupinus), 2. neumy opakující stejný tón (apostropha, distropha, trigon apod.) a 3. neumy určující směrové tendence (pressus, virga strata, pes stratus, salicus aj.). Mimo tyto tři skupiny existují ještě neumy likvescentní, které se v praxi užívaly většinou pro zvýraznění artikulace některých souhlásek. V neposlední řadě se v některých notačních systémech vyskytují pomocná písmenka, která zpřesňují intonační či rytmický průběh melodie (například „a“ – altius, „d“ – deprimatur, „t“ – tenere, „c“ – cito).

V různých oblastech dosáhla neumová notace různých podob; v případě breviáře VI.E.4c se jedná o notaci německou, a to buď ranou či pozdní (gotizovanou). Ranou německou notací (starší teorií označovanou za notaci St. Gallenského typu) rozumím systém neum používaný například v St. Gallenském Cantatoriu CH-SGs 359 z 9. století a zejména pak v dalších rukopisech převážně německé (s mírnými změnami i severoitalské) provenience.⁶⁶ Tato notace je akcentová, adiaematická, s horizontálně zarovnanými znaky se silným sklonem diagonálně vpravo. Hojně používá episemů (tedy výrazných hlaviček) a dalších speciálních znaků upřesňujících výraz či délku tónu. Z jednotónových neum používá virgu, punctum, popř. tractulus (protažené punctum), kurentní opakování tónu (strophici) pomocí odpovídajícího počtu obloučkových apostrofů. Často používá vícetónové znaky – podatus (nejčastěji kulatý), clivis, torculus apod. Tato notace se běžně užívala až do 11. století, na mnoha místech i později.

Pod pojmem (německá) gotizovaná neumová notace míním stále ještě bezlinkovou notaci s poněkud tlustšími tahy a jasně vyznačenými a zřetelně horizontálními či

⁶² PLOCEK I, s. 194–195.

⁶³ HUTTER I, II.

⁶⁴ STÄBLEIN; SZENDREI, 1988, s. 437–446; HILEY; HILEY / SZENDREI; MRÁČKOVÁ, 2008.

⁶⁵ CARDINE.

⁶⁶ Cantatorium ve faksimilované podobě viz *PALÉOGRAPHIE MUSICALE* II. St. Gallenská notace je dnes považovaná spíše za jeden regionální druh širší notace německé.

vertikálními liniemi. Do určité míry je tato notace zjednodušená – melodie je častěji rozdělena do jednotlivých znaků a znaky speciální se vyskytují jen zřídka. Podle Janky Szendrei je tento systém znaků, ve svatojiřských rukopisech velmi častý, poněkud odlišný od pražských diecézních rukopisů; podobné tvary not spíše nalzáme v rukopisech německých, zejména z hirsauského svazu.⁶⁷

V breviáři VI.E.4c jsou užity oba typy německé neumové notace. Celkem je možno rozlišit sedm rukou, z toho dvě z 12. století v hlavním textu (druhá ruka ale pouze u jednoho responsoria), ostatní v pozdějších přípisech ze 13. či 14. století.

- Ruka A z 12. století používá ranou německou notaci. Ta doplňuje zpívané texty officií na foliích 1r–1v, 8r–8v, 36r–203v a 211r–233v, tedy ve většině rukopisu. Všechny základní znaky tohoto neumátora je možno nahlédnout v příloze č. 16 na příkladě folia 86r. Virga tohoto písaře je psaná jemnými tahy, míří šikmo doprava, její často výraznější hlavička naopak směřuje vodorovně vlevo. Punctum bývá asi v polovině případů opravdovou tečkou, často (snad na důležitějších slovech?) je ovšem mírně vodorovně protažené s hlavičkou vpravo. Podatus je zaoblený, rovněž směřuje šikmo vpravo, hlavičku má vlevo, a to i v případě, že je následován puncty. Řidčeji je použit rovněž zaoblený podatus bez hlavičky; ten je pak protažen vpravo a mírně se stáčí do tvaru písmene S. Ve výjimečných případech se vyskytuje kulatý podatus bez hlavičky či místo kulatého špičatý. Clivis je oblouková, často však i s ostřejší špičkou, rovněž směřuje mírně doprava. Kromě zmíněných běžných znaků používá tento písař i několik méně obvyklých. Jednou z takových zajímavostí je bivirga, která má ve skutečnosti význam podatu, tedy dvou vzestupných not namísto dvou stejných – avšak ne jakýchkoli vzestupných not, ale právě jen o půltón. Jedná se tedy o jakousi obměnu virgy straty. Tento znak se nachází v rukopise velmi často, můžeme ho nalézt například na foliu 44r u zpěvu *Sion noli timere ecce deus tuus veniet alleluia* na předposledním slovu.⁶⁸ Objevují se rovněž zajímavě tvarovaná kvilismata – výrazné je například na foliu 84v u zpěvu *Cibavit illum dominus* na slově *aqua*.⁶⁹ V hojném počtu se ale vyskytují i další speciální znaky.
- Ruka B je taktéž z 12. století. Vyskytuje se v hlavním textu na foliu 211r u

⁶⁷ SZENDREI, 1995, zejména s. 560n.

⁶⁸ Viz příloha č. 12.

⁶⁹ Viz příloha č. 15.

responsoria *Locutus est dominus ad Moysen dicens*.⁷⁰ Zmíněné responsorium (resp. jeho verš) je posledním zpěvem části rukopisu zapsané písařem textu III (fol. 204r–211r) a je jako jediné notované. Na začátku responsoria se objevují neумы poněkud gotizované s virgou rovně vzhůru opatřenou hlavičkou směřující přímo doleva. Vzápětí ale přechází notace na typ raný (tedy negotizovaný): virga je jemně tažená a vedená šikmo vpravo, její hlavička je obrácená taktéž vpravo. Punctum je obvykle velmi malé; punctum protáhlejší označuje nižší tón (Plocek hovoří o virze iacens).⁷¹ Podatus bývá kulatý, uzavřený (tvarem připomíná dnešní notu), hlavička směřuje výrazně doprava. Clivis je oblá nebo se špičkou.

- Ruka C ze 14. století se nachází na foliu 36r u invitoria *Domine qui venturus est*, které nahrazuje původní vyškrábaný zpěv.⁷² Jedná se o pozdní neumovou notaci gotizovaného typu zapsanou silnějším perem a hnědým inkoustem. Znaků je poměrně málo a jsou špatně čitelné, lze však rozlišit virgu, jejíž nožička se pozvolna stáčí doleva a dolů, s hlavičkou taktéž směřující doleva. Vyskytuje se zde i punctum, kulatý podatus a oblá clivis.
- Ruka D z téže doby rovněž používá pozdní neumovou notaci gotizovaného typu. Objevuje se na spodním okraji folia 84v u responsoria *Apparuit caro suo Johanni dominus*.⁷³ Virga tohoto písaře má nahoře hlavičku ostře zaseklou vlevo, celkově směřuje doprava. Punctum je zapsané většinou pouze jako bod. Kulatý podatus bez hlavičky směřuje vzhůru a mírně šikmo doprava. Clivis má výrazný tvar podkovy tvořený třemi tahy pera, její sklon doprava je jen mírný.
- Ruka E ze 14. století používá týž typ notace. Vyskytuje se marginálně na foliích 85r a 86r; listy však byly zřejmě při pozdější převazbě seříznuty, čímž byla částečně odstraněna i uvedená notace.⁷⁴ Neумы jsou velmi podobné ruce D, virga má ale menší hlavičku a punctum bývá výraznější.
- Ruka F je z autorů marginálních přípisů zřejmě nejstarší, pochází ze 13. nebo ze začátku 14. století a objevuje se na spodním okraji folia 125r u responsoria *Fiat manus tua ut salvum me faciat* (poslední řádek verše je podobně jako v předchozím

⁷⁰ Viz příloha č. 20.

⁷¹ PLOCEK I, s. 194.

⁷² Viz příloha č. 14.

⁷³ Viz příloha č. 15.

⁷⁴ Viz příloha č. 16.

případě oříznut, ale notace se zachovala).⁷⁵ Neumy jsou téhož typu jako u předchozích dvou rukou, písař ale používal tenčí pero a tmavší či trvanlivější inkoust. Virga má jemně taženou nožičku, je skloněná šikmo vpravo a je zakončená malou hlavičkou, která někdy směřuje doprava, někdy doleva. Punctum se vyskytuje pouze ve své bodové podobě. Podatus je kulatý, často uzavřený, nožička je tažena kolmo vzhůru a na konci mírně prohnutá vpravo. Clivis je obloukovitá, směřuje kolmo vzhůru.

- Ruka G je z přelomu 13. a 14. století a používá gotizovanou neumovou notaci. Nachází se marginálně na foliích 138v (Plocek chybně udává folio 139v), 141v, 142r, 164v a 168v.⁷⁶ Notace směřující mírně doprava užívá virgu bez hlavičky nebo jen s malou hlavičkou obrácenou mírně doleva či dolů. Puncta jsou silnější, písař je nikdy neprotahuje. Podatus je zaoblený, poměrně otevřený, směřuje rovně vzhůru, výjimečně je ke konci ohnut mírně doprava. Clivis má většinou špičku.

Shrme-li výše uvedené, lze říci, že ruka hlavního neumátora (A) se vyskytuje téměř v celém kodexu a je typická pro německou oblast. Neumy byly do breviáře zaneseny zjevně až po zapsání textu, neboť se na mnoha melismatičtějších místech nad text nevejdou a musejí být zaznamenány ve dvou řadách. Zřetelně je toto vidět například na foliu 47r.⁷⁷ Ruce ostatních neumátorů se vyskytují jen na několika málo místech.

Některé části rukopisu jsou nenotované, ačkoliv se zpívaly a notované by tedy být měly. To se týká celého *Commune Sanctorum*, které bylo možná dopsáno později než zbytek rukopisu. Dále není notováno pět zpěvů na foliu 49v ke druhé adventní neděli. Důvod chybějící notace zde není jasný, neboť se jedná o běžné zpěvy zcela zapadající do pořadu dne a navíc na téže stránce první responsorium i s veršem notované je. Zřejmě se však jedná o opomenutí neumátora. Responsorium *Sancta Waltpurgis* na foliu 160v a poté znovu na foliu 161r má notovaná jen dvě úvodní slova, zbytek je rovněž bez notace (včetně verše). Totéž se týká dalšího zpěvu ke svaté Valpurze na foliu 161r – antifony k sextě *Cumque iam dictante*. V případě responsorií je zřejmě důvodem notování prvních slov nutnost odlišení jednotlivých zpěvů od sebe, neboť v rukopisu jsou ke svaté Valpurze celkem tři zpěvy začínající slovy *Sancta Waltpurgis*, které se dále odlišují. Proč však

⁷⁵ Viz příloha č. 17.

⁷⁶ PLOCEK I, s. 195; v *Manuscriptoriu* je tento údaj již správně. Ukázka notace viz příloha č. 18.

⁷⁷ Viz příloha č. 13.

neumátor postupoval stejně u antifony *Cumque iam dictante*, není jasné. Rovněž pak nejsou notovaná folia 204r–210v, jejichž text byl dopsán rukou III. Touže rukou je ale zapsáno responsorium s veršem na foliu 211r, které notované je (neumátorem B). Kromě uvedených míst chybí dále neумы na místech, kde se písař základního textu spletl (například napsal nějaké slovo dvakrát). Neumátor pak samozřejmě dané slovo nenotoval. Také nejsou notované zpěvy v incipitech. Poslední dva případy jsou ale běžné ve většině středověkých rukopisů.

1.4 Pozdější přípisy v breviáři

Kromě tří hlavních písařů textu (I – III) a sedmi neumátorů (A – G) se v breviáři VI.E.4c vyskytuje i množství přípisů rozličné povahy psaných mnoha různými rukama a vytvořených ve velmi rozsáhlém časové období (nejmladší přípisy jsou podle *Manuscriptoria* až z 18. století).⁷⁸ Ve větší či menší míře je lze nalézt na většině listů rukopisu. Jejich přesné popsání a určení by si vyžádalo zkušeného paleografa, podám zde ale o nich alespoň základní informace. V kodexu se vyskytuje několik rukou dobových, pozdně středověkých (často středně až silně gotizovaných) a raně novověkých. Mnohé z nich jsou vypsány, což svědčí o školeném písaři, velmi četné jsou však i přípisy zapsané neumělými rukama, tedy zřejmě samotnými sestrami.⁷⁹ Rozptyl těchto přípisů je velký: od čísel stran či pořadí zpěvů, přes několik slov až po několikařádkové přípisy. Zdá se, že jedna ruka vždy zapisovala jeden typ poznámek (ovšem jeden typ poznámek může být více rukama). Jsou důsledně zapisovány v latině, i když někdy je na nich patrný značný vliv němčiny či jiného jazyka (například u první neděle po Epiphanii je připsáno „Ad Te teum [...]“ namísto správného „Ad Te Deum [...]“). Řídké poznámky zapsané novodobými rukama jsou značně nečitelné a některé z nich jsou zčásti německy.⁸⁰

Přípisy a změny v obsahu rukopisu vůbec lze rozdělit na dvě skupiny:

- 1) Přípisy soudobými rukama (pravděpodobně především neumátorem, občas i tímtež písařem či jinými rukama): ty vznikly nejčastěji v situacích, kdy písař něco zapomněl a ono slovo bylo později doplněno na okraji, popř. těsně nad textem. Podobný případ nastal, jestliže písař omylem zapsal

⁷⁸ <http://www.manuscriptorium.com>.

⁷⁹ O fungování skriptoria viz Úvod; srovnej HLEDÍKOVÁ, 1988, s. 37–38.

⁸⁰ Viz příloha č. 14.

některé slovo dvakrát – to pak bylo nejčastěji tečkovaně podtrháno (což značilo vypuštění příslušného slova), popř. jinak odstraněno. Tyto přípisy jsou ale natolik nepodstatné, že nemá cenu se jimi dále zabývat.

- 2) Přípisy zapsané mladšíma rukama tvoří mnohem důležitější skupinu. Zde převažují přípisy nikoli korigující, ale doplňující či měnící tradici. Typický pro ně je zejména výskyt jen u některých svátků (resp. u některých svátků jsou tyto přípisy velmi zásadní, zatímco jinde se vyskytují jen poskrovnu). Těmi se budu dále zabývat.

Četnost přípisů (zejména těch ze 14. století) podporuje domněnku, že rukopis vznikl mimo klášter sv. Jiří a dostal se do něj až koncem 13. či počátkem 14. století. Na druhé straně, k mnohým změnám v tradici docházelo běžně a přípisy se nacházejí i v jiných starších svatojiřských rukopisech. V breviáři VI.E.4c je největší četnost těchto úprav u sanktorálních svátků, zejména u sv. Jana Evangelisty, sv. Matěje, sv. Valpurgy či u svátku Obrácení sv. Pavla. Úpravy mladšíma rukama můžeme ještě rozdělit na několik druhů – na přípisy „redakční“ (které především mění pořadí, připisují chybějící zpěvy nebo jejich části, jako například dopsané doxologie u sv. Jiří aj.) a „zásadní“ (tedy ty, co škrtnají původní zpěvy a nahrazují je jinými – to se týká většiny úprav u uvedených svátků).⁸¹

Přípisy redakční můžeme charakterizovat jako snahu vylepšit to, co již v rukopise je. Občas se jedná o opravy chyb nebo o poznámky, aby bylo něco opraveno či doplněno (četná je poznámka „Scribe“), častěji pak o úpravy novodobějšíma rukama, jako je například číslování zpěvů či incipitů (zde jde většinou o ujasnění či korekci jejich pořadí). U zpěvů v incipitech pak nalézáme četné odkazy na strany, kde jsou tyto zpěvy notovány celé (jedná se o čísla stran, nikoli folií, jde tedy o značně pozdní ruku). Často jsou pak dopsány nezapsané zpěvy (hymny apod., základním písařem většinou vypouštěné), či spíše odkazy na ně. Je možné, že tyto úpravy místo „profesionálních“ písařů prováděly samotné jeptišky, neboť nejsou příliš složité a mnohé z nich svědčí o nevypsané ruce. V případě dopisování notovaných částí, jak je vidět například v příloze č. 18, se ale spíše jednalo o školeného písaře-muže.⁸²

⁸¹ Viz příloha č. 11 (zejména zásadní přípisy) a č. 18 (redakční přípisy).

⁸² Viz diskusi o fungování skriptoria v úvodu této práce, popř. HLEDÍKOVÁ, 1990, zejména s. 37.

Přípisy zásadního charakteru se vyskytují často nárazově u konkrétních svátků a svědčí o nové tradici. Někdy je opraven u daného svátku jen jediný zpěv, častěji se však jedná o větší množství a mnohdy už by se dalo mluvit o zcela novém officiu, jako například u svaté Valpury, kde je v podstatě odstraněno původní matutinum (zde toto „nové“ officium ovšem spočívá v nahrazení propriálních zpěvů verzí z Commune Virginum). Kromě Valpury jsou zásadní přípisy velmi výrazné u těchto liturgických příležitostí (udávám unifikovaný název databáze *Cantus*): Thomae Apost., Joannis Evang., Pauli Heremitaie, Antonii, Conversio Pauli a Matthiae. V menší míře je můžeme nalézt u svátků Nicolai, Fer. 4 Hebd. 4 Adv., Stephani, Silvestri, Epiphania, Dom. 1 p. Epiph., Sabbato per annum, Mauri, Macarii, Fabiani, Sebastiani, Purificatio Mariae, Agathae, Cathedra Petri, Gregorii, Annuntiatio Mariae a Dom. 2 Quadragesimae.

Samostatnou, hudebně nejzajímavější kapitolou, jsou přípisy notované (jedná se výhradně o adiastematické neumy), budu se jimi proto nyní zabývat podrobněji. V rukopise se jich nachází celkem 11. Do tohoto součtu nezahrnuji místa, kde je na okraji připsané jen jedno slovo, často soudobou rukou; samostatně notované doxologie (*Gloria patri*) však počítám.⁸³ Responsorium a verš chápu jako jeden přípis. Notované zpěvy na okrajích se nacházejí vesměs u významných svátků: zejména u Jana Evangelisty (3), u Fabiána a Šebestiána (2), Řehoře (2), dále po jednom u Anežky, Zvěstování Panny Marie, ale i u neděle in Septuagesima a u soboty per annum. Tyto přípisy jsou notované v úplnosti (i když při pozdější převazbě byla často část uříznuta), v případě responsorií i s verši, v případě invitorii je zapsáno ještě *Venite*. Ve čtyřech případech se jedná o doxologie, avšak s bohatými melismaty. Některé přípisy nahrazují původní zpěvy (zejména u Jana Evangelisty), jiné tvoří jakýsi důležitý doplněk, ale explicitně nic neodstraňují. U některých dokonce ani není jasné, kdy se mají přesně zpívat. Tyto přípisy byly zapsány čtyřmi různými rukama ze 14., některé možná i ze 13. století. Doxologie na foliu 174r byla zapsána dodatečně dobovou rukou, zřejmě neumatorem, neboť se melisma do textu nevešlo. Ani u jedné ruky jsem nezjistila původ – pravděpodobně se nejedná o hlavní písaře mladších svatojiřských rukopisů.

⁸³ Jednotlivá slova notovaná na okraji se vyskytují na foliích 47v, 77r, 123r, 148r, 159r, 160v, 178v, 179v a 183r. Notované krátké přípisy se nacházejí v tonáři na foliu 8r, jedná se vždy o differencii (EVOVAE) notovanou hlavním neumatorem. Dalšími případy výskytu dobových neum na okrajích jsou místa, kdy jsou melismata delší, než písař textu očekával. V takovém případě záleží na tom, kde ono místo je. Pokud je takové slovo někde uprostřed strany, pak je neumatorem označeno a znovu zapsáno na okraji; to pak patří mezi výše uvedená folia. Když je toto slovo někde na okraji, protáhne neumatorem většinou jen neumy daleko na okraj. Specifický je případ responsoria *O laudanda sancti Nicolai*, kdy je repetenda vyškrábaná a dopsaná původním písařem (a poté doplněna neumami) v mnohem delší verzi, čímž značně přesahuje i na okraj.

Co se týče identity zpěvů (nyní pomímám doxologie), přípisy u Jana Evangelisty jsou vesměs obvyklé zpěvy, zejména v oblasti jihoněmecké a rakouské, které nahrazují ony výjimečné v VI.E.4c. Naopak některé další jsou spíše vzácné, zejména invitatorium *Christum dominum* u svaté Anežky, které má v *Cantu* pouze čtyři konkordance: dva rukopisy z belgického Tongeren ze 14. století B-TO 63, B-TO 64, kodex z Aachen D-AAm G 20 a z italské Chiavenny I-CHV. Zato je obsaženo i ve svatojiřském antifonáři XIV.B.13.⁸⁴

Invitatorium *Adoremus regem magnum dominum* připsané (pravděpodobně) ke svátku Fabiána a Šebestiána je velmi rozšířené, avšak jen tři rukopisy ho obsahují u téhož svátku, a to kodex ze 14. století z Lambrechtu A-Gu 29, rukopis z 12./13. století z Weingartenu D-Sl HB.I.55 a kodex z Marseilles z konce 12. století F-Pn lat. 1090. Další přípis u téhož svátku – antifona *Beatissima Martha* – obsahuje deset konkordancí, jednotlivé rukopisy se ale neshodnou na přesné pozici.⁸⁵ Čtyři rukopisy tuto antifonu udávají u matutina, z toho tři ve druhém nokturnu (F-AS 893, F-Pn lat. 1085, CH-SGs 359; I-CHV neurčuje přesněji pozici responsoria v matutinu), tři u laudes (F-Pn lat. 1090, I-Rv C.5, I-MC 542), jeden u nešpor (DK-Kk 3449 8o XIV) a dva dobu blíže neurčují (D-KA Aug. LX a E-Tc 44.2). Zajímavé je, že se jedná z větší části o rukopisy mimo německou provenienci.

U responsoria *Fiat manus* rovněž není jisté, jaká měla být jeho pozice, je však zapsán přibližně na místě druhého nokturna v matutinu soboty per annum (snad in Estate, snad Septuagesima). Antifonář XIV.B.13 ho označuje jako čtvrté a poslední responsorium v matutinu právě u soboty. Tam ho má celkem pět dalších rukopisů v databázi *Cantus*, z toho většina na stejném místě jako svatojiřský antifonář (CH-E 611, D-KA Aug. LX, D-Sl HB.I.55 a A-Wn 1890), pouze Quedlinburský antifonář z 11. století D-B Mus. 40047 ho zaznamenává až jako páté responsorium. Dalších devět rukopisů má tentýž zpěv u následující neděle.⁸⁶

Celkově můžeme shrnout, že až na jeden mají tyto přípisy obdobu v mladším svatojiřském antifonáři. Z rukopisů mimo českou provenienci bylo nalezeno nejvíce konkordancí v kodexech z Aachen (D-AAm G 20), z Quedlinburgu (D-B Mus. 40047), z

⁸⁴ Oběma uvedeným svátkům se budu podrobněji věnovat níže.

⁸⁵ Ta není jasná ani z našeho rukopisu, navíc se to ani nedá odvodit na základě analogie se XIV.B.13, protože toto je jediný připsaný zpěv, který v mladším antifonáři není.

⁸⁶ Vzhledem k jejich množství by bylo zbytečné je všechny citovat. Lze je nalézt po zadání příslušného zpěvu na webových stránkách databáze *Cantus*: <http://publish.uwo.ca/~cantus/> nebo <http://cantusdatabase.org/>.

Einsiedeln (CH-E 611) a poněkud překvapivě i z Marseilles (F-Pn lat. 1090). To nutně vede k otázce, zda klášter v mladších dobách neměl styky s některými institucemi z uvedených míst. Této problematice se ještě částečně dotknou analýzy ve třetí části této práce.

1.5 Fragment XXIV.A.65

Jak již bylo uvedeno výše, z breviáře VI.E.4c se postupem času vytratilo několik listů. Jejich přesný počet nelze stanovit, ztracených jich je však nejméně 12. U některých muselo dojít ke ztrátě již ve středověku, ještě před převazbou, neboť novověká čísla stran na sebe navazují postupně (například mezi folii 35v a 36r evidentně nějaké listy chybí, ale strany jsou očíslovány jako 53 a 54). Některé listy se musely ztratit později, ale ještě jsou zahrnuty do starších katalogů. To je právě případ fragmentu XXIV.A.65. Jedná se o pergamenové bifolio a přidaný papírový lístek, které byly ještě v sedmdesátých letech 20. století součástí rukopisu a tedy zahrnuty v Plockově katalogu.⁸⁷ Později, snad při digitalizaci nebo při jiné manipulaci s rukopisem, se však tyto listy (a možná ještě nějaké další) od původního rukopisu oddělily. Fragment byl poté znovu katalogizován, tentokrát pod signaturou XXIV.A.65.⁸⁸ Velmi stručné údaje o něm je možno nalézt v knize Jindřicha Marka a Renáty Modrákové *Zlomky rukopisů v Národní knihovně České republiky* (kde jsou i v podobě faksimile otištěny dvě strany rukopisu) či v databázi Národní knihovny *Manuscriptorium* (zatím pouze popis).⁸⁹ Při katalogizaci si však již tento fragment nikdo nespojil s původním rukopisem, a tak je v obou publikacích údaj o neznámé provenienci. Rovněž informace o obsahu fragmentu jsou neúplné – v uvedených případech jsou zmíněny pouze Bílá sobota a Boží hod Velikonoční, ale na celém prvním listu jsou zapsané zpěvy k Zelenému čtvrtku.

Fakt, že fragment XXIV.A.65 patří k breviáři VI.E.4c, je nesporný. Nejprůkaznějším důkazem je zřejmě skutečnost, že folio 234r přesně navazuje na text

⁸⁷ PLOCEK I, s. 194.

⁸⁸ Národní knihovna spravuje rukopisné fragmenty různých typů: rozsáhlejší zlomky uchovávané jako rukopisy; zlomky, které jsou součástí jiného rukopisu či tisku, např. jako obal; a konečně fragmenty o jednom či několika málo listech. Pro poslední skupinu bylo vyčleněno speciální signaturové oddělení XXIV. To se dále dělí do řad podle jazyka; písmeno A pojímá rukopisy latinské. Liturgické rukopisy zde tvoří významnou část, asi 80 zlomků. U většiny z nich ale pracovníci knihovny nebyli schopni určit původ, což zdůvodňují torzovitostí materiálu. Viz MAREK / MODRÁKOVÁ, s. 12–13.

⁸⁹ Tamtéž, s. 35 a příloha č. 3; <http://www.manuscriptorium.com>.

předchozího listu: folio 233v v breviáři končí lekcí k Zelenému čtvrtku v půli slova (*Itaque quicumque manducaverit pa-*), fragment pak slovo dokončuje (*-nem vel biberit calicem [...]*). Podpůrným důkazem o původu fragmentu je také shoda s breviářem z paleografického hlediska. Fragment byl vytvořen písařem I, jehož ruka se vyskytuje ve většině breviáře. Totéž se týká neumátora (ruka A). Základním psacím materiálem je samozřejmě rovněž pergamen, fragment ale obsahuje ještě „přílohu“ – jeden papírový lístek s vlastnickou poznámkou jezuitské koleje, téměř jistě klementinské („Colaei Collegii Societatis Iesu“). Rozměry fragmentu jsou udávány jako 235 x 160 mm; to se mírně odlišuje od údajů uváděných u breviáře (235 x 165 nebo 170 mm, viz výše), jde ale o zanedbatelný rozdíl. U takto starých rukopisů vždy záleží na tom, kde přesně se rukopis měří, neboť ne všechny listy jsou přesně pravoúhlé a stejně velké a u mnohých došlo v průběhu doby k opotřebení. Fragment obsahuje dva přípisy: „Ps. Benedictine gloria“ (234r) a „Himna“ (234v), oba jsou zařazeny u speciálních zpěvů po laudes Zeleného čtvrtku.

Na fragmentu je novověká paginace 454–455 a 468–469, což svědčí o tom, že se v nové době muselo ztratit ještě dalších šest listů. O tom vypovídá i obsah dochovaných stran – na prvním listu fragmentu jsou zpěvy a lekce k Zelenému čtvrtku od konce třetího nokturna v matutinu až po druhé nešpory a zpěv *Ad Mandatum*, druhý list začíná v půlce posledního matutinového verše [*In pace factus est locus ejus*] *et in Sion habitatio ejus* k Bílé sobotě a končí prvním nokturnem Velikonoční neděle. Posledním úplným zpěvem je verš k prvnímu responsoriu *Angelus domini locutus est mulieribus dicens quem quaeritis an Jesum quaeritis*. Po něm následuje ještě začátek lekce *Nos ergo in eum qui est*, zbytek ale chybí. To vede k závěru, že původně následoval ještě nejméně jeden list; ten ale dochovaný není.

Fragment je pro bádání o breviáři zásadním pramenem, neboť obsahuje na foliu 235r velmi důležitou rubriku: „Interim dum sorores comunicant[ur?] cantatur Alleluia“. Ta je v podstatě jediným přímým důkazem z celého rukopisu, že byl breviář určen pro ženský klášter. O tom však bude pojednáno dále v úvahách o historii rukopisu.

1.6 Historické okolnosti

Otázka původu breviáře VI.E.4c je dosud nejasná – neznáme místo, kde byl rukopis vytvořen a dokonce ani nevíme, zda byl skutečně zamýšlen pro klášter sv. Jiří, nebo zda se do jeho knihovny dostal až časem. Jistá není ani přesná datace rukopisu, tato otázka je však zodpovězena alespoň přibližně: na základě paleografického rozboru určil již Truhlář, že kodex vznikl ve 12. nebo 13. století.⁹⁰ Plocek toto tvrzení přebírá, ale neumovou notaci v základním textu klade již pouze do století dvanáctého.⁹¹ *Manuscriptorium* udává jako dobu vzniku druhou polovinu 12. století.⁹²

Mnohem náročnější je otázka místa vzniku a zamýšleného určení breviáře. Obsah rukopisu nám k tomu nedává žádnou přímou informaci. Podle Truhláře kodex vznikl pravděpodobně pro klášter a tuto tezi přebírají i jinde;⁹³ avšak nejenže tato informace není s jistotou potvrzená, ale i kdyby byl breviář skutečně pro klášter určen, ani tak by nebylo jasné, kdo a kde ho vytvořil a z jaké předlohy vycházel. V klášteře ve 12. století skriptorium neexistovalo a není příliš pravděpodobné, že tak obsáhlý rukopis vznikl zde – na druhou stranu to nelze ani vyloučit. Míst, kde mohl takový rukopis vzniknout, se tedy nabízí mnoho. Jak ale ukázu v následujícím textu, okruh možných odpovědí na tuto otázku lze velmi zúžit.

Prostudujeme-li obsah breviáře (viz analytickou část této práce), zjišťujeme, že se jedná bezpochyby o monastický ritus, a to benediktinský (i benediktinskému officiu nejbližší cisterciácký ritus se zřetelně liší, a to již na první pohled zejména v počtu svátků, počtu antifon v laudes apod.).⁹⁴ Určení místa vzniku breviáře se tedy zužuje na benediktinské kláštery – těch ovšem byla ve dvanáctém století celá řada.

Některé rysy breviáře VI.E.4c ale poukazují na český původ rukopisu. Breviář obsahuje mimo jiné svátek „Translatio Wenceslai“, tedy přenesení ostatků sv. Václava, stanovený na 4. března.⁹⁵ Přestože byl Václav významná osoba, jejíž svátek se slaví i v německých zemích, toto se vztahuje spíše na datum jeho smrti – 28. září. Přenesení

⁹⁰ TRUHLÁŘ I, s. 454.

⁹¹ PLOCEK I, s. 194.

⁹² <http://www.manuscriptorium.com>.

⁹³ TRUHLÁŘ I, s. 454: „Verisimiliter ex mon. S. Georgii.“

⁹⁴ Cisterciácký ritus je benediktinskému nejbližší (což vychází i z toho, že cisterciáci používali Benediktovu řeholi), ovšem i ten se liší, zejména zjednodušením ritu, oprostěním se od „pozdějších nánosů“, čehož se týká i redukce počtu svátků a zpěvů, užitím ambroziánských hymnů a změnou některých melodií. Jako východisko sloužila cisterciákům Clunyjská reforma. Viz EMERSON; WADDELL, s. 153–67.

⁹⁵ Podle legendy nechal ostatky svatého Václava (snad za tři roky od smrti) převézt na Pražský hrad a pohřbít do rotundy sv. Víta právě jeho bratr Boleslav I.; tím dosáhl Václavovy kanonizace. Viz WEINGART.

Václavových ostatků je svátek velmi neobvyklý a vyskytuje se prakticky pouze v českých rukopisech (třeba databáze *Cantus* ho v seznamu svátků vůbec neobsahuje). Přestože kodex zaznamenává k tomuto svátku pouze zpěvy z *Commune Sanctorum*, i tak je téměř jisté, že byl napsán v Čechách nebo alespoň pro český klášter a možná i opsán z nějakého již existujícího českého rukopisu. Český původ rukopisu dosvědčují i červeně zapsané svátky Vojtěcha (rovněž s translací), Ludmily a Pěti bratří v kalendáři a černě zapsaný oktáv václavského svátku tamtéž.

Dále se na objeveném fragmentu (nynější signatura XXIV.A.65, viz výše) nachází velmi důležitá poznámka: „Interim dum sorores comunicant[ur?] cantatur [...]“. Ta je v podstatě jediným přímým důkazem z celého rukopisu, že byl breviář určen pro ženský klášter. Sice to nemusí znamenat, že byl napsán v klášteře sv. Jiří, přesto se značně zmenšuje okruh jeho možného místa vzniku a zejména místa určení. Kromě svatojiřského kláštera totiž ve druhé polovině dvanáctého století existoval v Čechách již jen jediný ženský benediktinský klášter – nově vzniklý klášter sv. Jana Křtitele v Teplicích.⁹⁶ Na základě výše uvedených informací je tedy jisté, že rukopis byl určený pro jeden z těchto dvou klášterů a pro žádný jiný. Oba kláštery mezi sebou měly těsné vazby, takže je možné, že byl breviář určen pro jeden z nich, ale v průběhu doby mezi kláštery migroval, až nakonec skončil ve svatojiřské knihovně.

Není ovšem zcela jasné, jaký rukopis (nebo jaké rukopisy) mohl(y) sloužit breviáři VI.E.4c jako předloha a kde tedy breviář vznikl. Někteří badatelé spekulují o vazbách svatojiřského kláštera na kláštery spjaté s hirsaukou reformou, která se od 11. století rychle šířila mezi mnoho jihoněmeckých klášterů.⁹⁷ Přímý vliv hirsauké tradice na breviář VI.E.4c však dosud nebyl prokázán; Zdeňka Hledíková tuto myšlenku rovnou odmítá.⁹⁸ Podstatnou částí předkládané práce je proto i vyjasnění této otázky a srovnání několika

⁹⁶ Klášter sv. Jana Křtitele v Teplicích založila česká královna Judita Durynská mezi lety 1152/52–1167. Prvotní konvent pocházel právě z kláštera sv. Jiří, jež mu byl také nadřazen jako mateřský. O Juditě Durynské více viz VLČEK, s. 561.

⁹⁷ Klášter Hirsau (severní Schwarzwald) byl roku 1059 obsazen mnichy z kláštera Einsiedeln, sídla tzv. gorzské reformy. O deset let později se stal opatem kláštera Wilhelm (původně z kláštera sv. Emmerama v Regensburgu), který reformu dovedl ještě dál a postupně vytvořil nový formulář pro bohuslužby (1075) a sepsal své konstituce (1083–88). Hirsauská reforma se brzy rozšířila do mnoha okolních klášterů, JAKOBS jich udává více než 120. Utvořila se některá dílčí centra, která šířila reformy dál. Kláštery však nikdy nevytvořily svaz v pravém slova smyslu. Vliv reformy trval až do 13. století, pak ho vystřídala reforma z Melku. Viz NOTHHELFER, Sp. 35n. Souvislost svatojiřského kláštera s hirsaukým okruhem obhazuje například SZENDREI 1995, s. 555–571, a to na základě notace a srovnání kalendářů CH-Zz Rh 80 a VI.E.13.

⁹⁸ HLEDÍKOVÁ 1997, s. 10.

officií z *Liber Ordinarius* z Rheinau (CH-Zz Rh 80) a kodexu VI.E.4c.⁹⁹ Podrobnější porovnání vybraných svátků v breviáři s verzemi v CH-Zz Rh 80 i v jiných rukopisech podám ve třetí kapitole, ve stručnosti však lze říci, že breviář vykazuje u většiny svátků jihoněmeckou tradici. Na druhou stranu, mnohdy není situace zdaleka takto jednoznačná.

Z výše uvedených fakt vyplývá, že kodex VI.E.4c byl nanejvýš pravděpodobně určen pro jeden ze dvou klášterů: sv. Jiří v Praze či sv. Jana Křtitele v Teplicích. Dovolím si nyní vyslovit několik úvah: Klášter v Teplicích byl postaven v polovině 12. století (viz pozn. 96). Přibližně ve stejné době vznikl i rukopis VI.E.4c. To svádí k domněnce, že spolu obě události nějak souvisejí. Je jisté, že nově vznikající klášter potřeboval nějaké rukopisy pro liturgii. Možností, jak si takové rukopisy obstarat, je více: především mohly být nové knihy zřizovatelem(kou) kláštera či abatyší od někoho objednány. Pravděpodobně by šlo o již zavedené skriptorium buď zahraniční nebo i české (pak by se nejspíše mohlo jednat o kláštery břevnovský, ostrovský, opatovický nebo sázavský).¹⁰⁰ Další možností bylo, že si abatyše (původně z kláštera sv. Jiří) přinesla nějaké vlastní rukopisy, ať už nové či starší. Ve všech případech se teoreticky mohlo jednat o breviář VI.E.4c.

Ještě než tuto myšlenku – zatím otevřenou – opustím, zmíním se o dalších osudech Teplíc: klášter na rozdíl od svatojiřského byl v průběhu svého trvání v nelehké situaci a musel bojovat o své přežití. Klášter sv. Jiří byl svou polohou chráněn, zato Teplice mnohokrát odolávaly nájezdům (zejména za husitských válek) a sestry se musely nejméně jednou uchýlit do azylu kláštera sv. Jiří. Je velmi pravděpodobné, že si s sebou vzaly to nejcennější, co měly – tedy mimo jiné i rukopisy. Klášter sv. Jana Křtitele definitivně zanikl roku 1435 a je tak možné, že velká část teplických rukopisů se již do svého domovského kláštera nevrátila.¹⁰¹ V knihovně u sv. Jiří se tedy mohly ocitnout i rukopisy původem z Teplíc – a je možné, že jedním z nich byl i breviář VI.E.4c.

Další možnost místa určení nového rukopisu naopak svědčí pro svatojiřský klášter. Jak již bylo uvedeno, v klášteře došlo roku 1142 k velkému požáru, při němž zřejmě shořely všechny knihy. Je pak jasné, že si konvent musel obstarat knihy nové. Víme, že právě z tohoto důvodu vznikl nenotovaný breviář VI.E.13, jenž obsahuje letní část

⁹⁹ O *Liber Ordinarius* z Rheinau viz HEINZER, s. 309–347. Edici zpracoval HÄNGGI.

¹⁰⁰ Podle Zdeňky Hledíkové je existence skriptoria břevnovského kláštera prokazatelná již v 11. století, u dalších tří klášterů pak ve století dvanáctém. Viz HLEDÍKOVÁ, 1997, s. 14–15.

¹⁰¹ MERHAUTOVÁ, s. 339. Petr Sommer (Teplice, in: VLČEK / SOMMER/ FOLTÝN, s. 671) hovoří o definitivním zániku až v roce 1635, pravděpodobně se však jedná o překlep. Po něm nicméně tuto tezi přebírají i některé další práce.

liturgického roku, a možná i kodex XII.F.5 (rovněž nenotovaný, se zimní částí roku). Je pravděpodobné, že kromě kodexů bez notace byla objednána i série rukopisů neumovaných, jedním z nichž mohl být právě breviář VI.E.4c. Takové rukopisy by ale měly mít velmi podobný liturgický obsah. V dalších kapitolách se proto zabývám i srovnáním obsahu těchto rukopisů, především breviářů VI.E.4c a XII.F.5, v nichž je shodně zaznamenaná zimní část liturgického roku.

Zmíněné prameny VI.E.13 a XII.F.5 jsou kromě breviáře VI.E.4c jedinými dochovanými svatojiřskými rukopisy z 12. století, u nichž se vyskytuje hudební notace, třebaže jen sporadicky. Prozkoumala jsem proto rukopisy po stránce paleografické a došla k závěru, že autoři zmíněných tří kodexů jsou různé osoby. Již na první pohled se od sebe rukopisy liší například psaním rubrik (VI.E.4c je píše kapitálkami), po bližším pohledu ale i tvarem jednotlivých písmen apod. Co se týče neum, je poměrně obtížné je blíže specifikovat, neboť se v obou dalších breviářích vyskytují velmi řídké, ale i zde se patrně jedná o jiné ruce.¹⁰² Nápadněji se odlišuje neumátor XII.F.5, jehož podatus bývá více zatočený, na rozdíl od prostého oblouku v VI.E.4c. Písař rukopisu VI.E.13 používá podobně tažené znaky, ale od VI.E.4c se odlišuje jejich typem (spíše rozdělené do jednotlivých znaků, častější pressus apod.).

Skutečnost, že nebyly v žádném ze svatojiřských rukopisů objeveny shodné ruce, však ještě není důkazem, že breviář VI.E.4c vznikl mimo klášter. Jak upozorňuje Veronika Mráčková, notované prameny z kláštera svatého Jiří nabízejí neobvykle širokou škálu notačních typů a písařských rukou. To se týká i těch kodexů, které v klášteře prokazatelně vznikly.¹⁰³ Navíc pokud rukopisy vznikaly po vyhoření kláštera, tedy ve stavu jakési nouze, byla zřejmě práce na rukopisech zadána více písařům současně, aby měl klášter potřebné knihy co nejdříve. Proto by skutečným paleografickým důkazem původu rukopisu byl až fakt, kdyby se našla shodná ruka v nějakém rukopise cizí provenience, to je však jen málo reálná varianta.

Srovnáme-li breviář s mladšími svatojiřskými rukopisy, zjistíme, že zde existují jisté podobnosti, dané zřejmě obecnou tradicí v Čechách, ale rovněž i četné odchylky mezi

¹⁰² To ostatně potvrzuje již Plocek, když hovoří o neumách „speciei hibernico-anglosaxonicae“ v případě breviáře VI.E.13, zatímco znaky u VI.E.4c jsou podle něj „speciei S. Galli“ (u breviáře XII.F.5 notaci neoznačuje nijak). Co ale Plocek pod pojmem „hibernico-anglosaxonicae“ přesně míní, není úplně jasné. Tento pojem nikde blíže nespecifikuje a neумы v breviáři VI.E.13 již dále nepopisuje. Viz PLOCEK I, s. 194 a 196.

¹⁰³ MRÁČKOVÁ, 2010, s. 134.

jednotlivými rukopisy (srovnáváním breviáře VI.E.4c s mladšími svatojiřskými kodexy, zejména s antifonářem XIV.B.13, jehož index je ze svatojiřských rukopisů jediný zpracovaný, a breviáři XII.E.15b, XIII.C.1a a XIII.E.14a se zabývá hlavně ve třetí kapitole).¹⁰⁴ Je ale velmi pravděpodobné, že se rukopisy – alespoň po určitou dobu, zejména ve 14. století – užívaly společně (což vede k domněnce, že nejpozději ve 14. století již byl breviář VI.E.4c v klášteře sv. Jiří). Důvodem pro toto tvrzení jsou četné přípisy, škrty, razury a jiné úpravy v breviáři, které někdy značně mění jeho obsah ve prospěch mladší tradice.

Závěrem lze tedy říci, že existuje mnoho důvodů pro tvrzení, že je breviář VI.E.4c svatojiřský, i když žádný skutečný důkaz nemáme. Je proto nezbytně nutné provést analýzu obsahu rukopisu. Tím se zabývají následující kapitoly.

¹⁰⁴ Kodex XII.E.15b je kombinovaným rukopisem. TRUHLÁŘ (II, s. 198) jej označuje jako breviář, *Manuscriptorium* a PLOCEK (II, s. 470–476) jako *Corpus officiorum*.

2. LITURGICKÝ OBSAH RUKOPISU

Kodex VI.E.4c je především notovaným breviářem, ale kromě lekcí a zpěvů k příslušným částem liturgického roku obsahuje i jiné složky, jež o jeho původu mohou rovněž mnoho napovědět, přestože pokrývají jen malou část jeho obsahu. Jedná se především o kalendář, který jako jediný z celého rukopisu nešel pozornosti historiků (viz dále). Naopak z hlediska historiků méně zajímavý je tonář, který zato může i přes adiaSTEMATIČNOST notace leccos prozradit muzikologům, proto není možné ho v této práci pominout. Po tonáři následuje část Commune sanctorum, která není úplná a bohužel ani notovaná, i tak ale vyjevuje některé zajímavosti. Největší část pak samozřejmě tvoří samotný breviář – soubor officí k zimní části liturgického roku (od první adventní neděle do neděle Velikonoční). Tím je celý rukopis symbolicky orámovaný, neboť jeden z jeho listů se nedopatřením dostal na začátek.

2.1 Kalendář

Pomineme-li první list, který původně patřil jinam, začíná rukopis kalendářem. Jedná se o kalendárium celého roku (dochované i čitelné v úplnosti), jednotlivé měsíce jsou rozepsány na foliích 2r–7v. Svatojiřskými kalendáři se zabývá Zdeňka Hledíková, ta ale kodex VI.E.4c ze svého bádání vylučuje.¹⁰⁵ Michal Dragoun pak do své diplomové práce zahrnuje všechny české středověké rukopisy s kalendářem, tedy i breviář VI.E.4c, jež na rozdíl od Hledíkové řadí mezi rukopisy svatojiřské (a naopak z tohoto okruhu vylučuje rukopis XII.A.22, který považuje za břevnovský).¹⁰⁶ Kromě toho, že zahrnuje breviář, je pro nás jeho práce důležitá také proto, že se pokouší vysledovat rysy jednotlivých proveniencí, tak jak se projevují v kalendářích, což může být důležitým vodítkem. Na rozdíl od jiných řádů totiž benediktini nevytvořili hierarchizovanou strukturu kalendáře, resp. jeho sanktorální části. Jednotlivé kláštery tak často tvořily samostatné jednotky mající vlastní svébytnou klasifikaci svátků, která byla podřízena pouze místní diecézi, a to jen do určité míry a zdaleka ne všude.¹⁰⁷ Právě tento přístup je důvodem různorodosti obsahu rukopisů a díky

¹⁰⁵ HLEDÍKOVÁ, 1988, s. 35–78; 1991, s. 61–81.

¹⁰⁶ DRAGOUN, s. 35–97. Na straně 37 uvádí Dragoun důvody pro identifikaci některých kodexů (zejména XII.F.5) jako svatojiřských.

¹⁰⁷ DRAGOUN, s. 35–36.

němu je rovněž možné stanovit provenienci poměrně přesvědčivě.

Jak Dragoun upozorňuje, ve středověkých kalendářích obvykle nebyly zachycovány pohyblivé části roku, neboť jejich zápis by byl značně složitý.¹⁰⁸ I kodex VI.E.4c obsahuje převážně sanktorální svátky a jen několik temporálních (například Nativitas Domini u 25. prosince či Resurrectio Domini u 27. března). Dragoun dále píše: „[Kalendária v liturgických rukopisech] sloužila pro bližší orientaci v *proprio de sanctis*. Z tohoto úhlu pohledu by si tedy kalendář a *proprium de sanctis* měly odpovídat, protože zápisy v kalendáři bez svého protějšku v sanktorálu by byly nadbytečné, ty samy o sobě vůbec nemají význam, a naopak větší počet festivit v *proprio de sanctis* by mohl vést ke ztíženému vyhledávání. Tento teoreticky zdůvodněný předpoklad je však obvykle mylný. Kalendárium a *proprium de sanctis* si neodpovídají téměř nikdy.“¹⁰⁹ Dragoun dále poznamenává, že kalendář nemusí nutně odpovídat sestavě svátků platné pro konkrétní diecézi – opis byl totiž vždy závislý na předloze, která mohla být i desítky let stará. Nové svátky byly do kalendária doplňovány v závislosti na pili uživatelů kodexu.¹¹⁰ V breviáři VI.E.4c jsou takto doplněny nové svátky v několika vrstvách, a to zejména v zimní části roku (četnost nově připsaných svátků pro období od prosince do května je mnohonásobně vyšší než v období od června do listopadu, zřejmě proto, že se breviář používal právě v zimním období).

Kalendář v breviáři obsahuje tři základní údaje obvyklé u všech středověkých rukopisů: zlatý počet, písmena nedělní a určení dne v měsíci římským kalendářem.¹¹¹ První dny v měsíci (tedy kalendy) jsou označeny velkou iniciálou „K“. V záhlaví každého měsíce je pak uveden počet dní kalendářního a lunárního měsíce. Tamtéž jsou také uvedeny další zvláštní dny, zejména dny nešťastné (třeba záhlaví u ledna nese text: „Ianuarii prima dies et septima a fine timetur / Principium ianuarii sancit tropicus capricornus“). Tyto dny jsou pak ještě níže označeny symbolem „Ð“.

Jednotlivé svátky v kalendáři jsou uvedeny jménem příslušného světce, po něm pak často i názvem či zkratkou skupiny, do které patří (např. „Blasii episcopi et martyris“, „Agathe virginis“ apod.) a v některých případech i doplňující informací o povaze svátku

¹⁰⁸ DRAGON, s. 4.

¹⁰⁹ DRAGON, s. 14.

¹¹⁰ DRAGON, s. 15.

¹¹¹ Zlatý počet je číslo, které spolu s písmeny nedělními především pomáhá určit datum Velikonoc. Římským datováním rozumí se označování dnů v měsíci podle vzdálenosti od tří pevných dnů – kalend, non a id. Viz HLAVÁČEK / KAŠPAR / NOVÝ, s. 115–137.

(„Translatio“ – přenesení ostatků, „Conversio“ – obrácení na víru, „Nativitas“ – narození aj.). Významné svátky liturgického roku jsou v breviáři značeny červeně. Mezi ně patří například svátek sv. Jiří, sv. Benedikta, sv. Agáty, Umučení i Translace sv. Václava ad. Nedůsledně je uváděn počet lekcí v matutinu – III nebo XII.

Dragoun zmiňuje svátky typické pro benediktinský řád, z nichž jsou v breviáři VI.E.4c zastoupeny přibližně tři čtvrtiny (chybí svátky Basilia – 1.1., Vereny – 1.9 a Korduly – 22.10; svátky Lva IX. - 19.4. a Otilie – 13.12. byly dopsány pozdější rukou).¹¹² Dá se tedy i na základě kalendáře určit, že breviář je benediktinský.

Podle Dragouna jsou si kalendária nejstarších svatojiřských rukopisů – VI.E.4c a VI.E.13 – velmi podobná a liší se jen v detailech.¹¹³ Breviář VI.E.13 například obsahuje ve svém kalendáriu více festivit, zato svátek Rozeslání Apoštolů („Dispersio Apostolorum“) byl do něj zapsán až dodatečně, zatímco VI.E.4c ho obsahoval již od začátku. Při porovnávání rukopisů svatojiřské proveniencí neobjevil Dragoun žádné svátky typické pro tento konvent; konstatuje jen zanesení záznamů o pohyblivých svátcích v květnu (letnice aj.). Tyto svátky ale v breviáři VI.E.4c zaznamenány nejsou (zato je v březnu zaznamenáno již uvedené pohyblivé Vzkříšení Páně). Dále jsou ve svatojiřských pramenech podle Dragouna časté záznamy neliturgické povahy (vysvěcení kostela, různé nekrologické údaje aj.), ani ty se ale v breviáři nenachází.¹¹⁴ Nutno dodat, že tyto dva zmíněné rysy se nevyskytují ani v breviáři VI.E.13, jedná se tedy zřejmě až o specifika mladších rukopisů.

Ze svátků českého původu jsou podle Dragouna ve svatojiřských rukopisech již od nejstarších dob uváděny červeně svátky Václava a Vojtěcha včetně jejich translace; Václavův oktáv bývá zapisován černě. Co se týče kolize svátků Vojtěcha a Jiřího (oba 23. dubna), v nejstarších rukopisech je zřetelné rozdělení: Vojtěch se slaví 23. dubna, zatímco Jiří je přesunut až na následující den. V pozdějších rukopisech již tyto dva svátky mohou být zapsány i v opačném pořadí. Translace svatě Ludmily (10. listopadu) se objevuje ve všech kalendářích (v VI.E.4c červeně), ale ve dvou nejstarších (tedy v VI.E.13 a VI.E.4c) chybí svátek jejího umučení – 16. září. Dále se ve svatojiřských rukopisech vyskytuje svátek Pěti bratří (12. listopadu), někdy černě, jindy červeně (jako v případě VI.E.4c). Ze středoevropských světců bývá zapisován Štěpán Uherský 20. srpna (chybí pouze v

¹¹² DRAGOUN, s. 41.

¹¹³ DRAGOUN, s. 36: „Kalendář [breviáře VI.E.4c] je dosti podobný rukopisu VI E 13, z nečetných rozdílů je obtížné usuzovat na jejich vzájemný časový poměr, je však zřejmě ve vztahu k tomuto kodexu o něco mladší.“

¹¹⁴ DRAGOUN, s. 41.

VI.E.13).¹¹⁵ Vzhledem k četnosti českých svátků a jejich zapsání červeně není pochyb o tom, že rukopis VI.E.4c je opravdu českého původu. Fakt, že jeho kalendárium odpovídá svatojiřským rukopisům (zejména je pro nás důležitá podobnost s VI.E.13 ze stejné doby) dále svědčí o tom, že vznik rukopisu (nebo přinejmenším kalendáře) musel s klášterem souviset alespoň okrajově.

Dragoun ve své práci popisuje rovněž kalendáře dalších benediktinských proveniencí. Z jeho bádání vyplývá, že můžeme jednoznačně vyloučit souvislost breviáře VI.E.4c s břevnovským klášterem, neboť z typických břevnovských svátků (např. Translace sv. Víta aj.) neobsahuje breviář ani jeden. Z teplických rukopisů se Dragoun věnuje pouze jednomu – žaltáři z počátku 13. století (NM XIV.D.13). Stěžuje si na jeho nečitelnost, ale poznamenává, že kalendárium je téměř plně obsazené. Jistým specifikem je uvedení prvního možného termínu letnic.¹¹⁶ Celkově dospívá Dragoun k závěru, že k rukopisům svatojiřské proveniencie mají nejbližší rukopisy z Ostrovského a Opatovického kláštera.¹¹⁷ Je možné, že s jedním z těchto skriptorií souvisel i vznik breviáře VI.E.4c.

2.2 Tonář

Na foliu 8 se nalézají tonář obsahující žalmové nápěvy pro osm modů či „tonů“. Ty jsou v rukopise označovány řadovou číslovkou, většinou vypsanou slovně – tedy „primus tonus“ až „octavus tonus“ –, někdy ale i římskou číslicí. Tonář můžeme rozdělit do tří částí. V první z nich jsou jako pomůcka pro určení melodie užity speciální modelové nápěvy. Jedná se o text doplněný neumami, který říká, jak se který modus má zpívat (viz tabulku níže), následovaný rovněž neumovaným žalmem. Krom toho je u každého modu uveden ještě incipit jedné antifony příslušící danému modu, obvykle hojně používané (například u prvního modu je to *Ecce nomen domini*), a doxologie.

V druhé části již nejsou užity modelové nápěvy, ale pouze incipity antifon (stejných jako v první části). Dále jsou uvedeny nápěvy pro Magnificat a Benedictus a po nich znovu incipit antifony (tentokrát jiné).

Ve třetí části jsou v rámci jednotlivých modů vypsány jednotlivé závěrečné žalmové kadence pro antifony, tzv. *differencie (Seculorum amen)*. Ty jsou, s výjimkou

¹¹⁵ DRAGOUN, s. 42.

¹¹⁶ DRAGOUN, s. 48–49.

¹¹⁷ DRAGOUN, s. 49.

prvních, u každého modu označovány dvěma písmeny: první písmeno mají všechny difference téhož modu společné, v dalších se liší. Tedy například pro první modus jsou v breviáři difference označeny jako „a“, „ab“, „ac“, „ad“, „ae“, „af“ a „ag“. Každý modus je pak ukončen doxologií. Všechny mody jsou kromě toho opět uvedeny modelovými nápěvy. Tentokrát se jedná o skutečné modelové antifony používané i v jiných rukopisech. Tyto antifony neznámého původu začínají rovněž číslovkou a slouží jako jakési „literární“ zpracování modu.¹¹⁸ Jsou zakončeny bohatým melismatem. Rozdíl mezi modelovým nápěvem v části první a modelovou antifonou v části třetí objasňuje následující tabulka:

	První část tonáře (folio 8r)	Třetí část tonáře (folio 8v)
Primus tonus	Primi toni melodiam psallas indirectum	Primum quaerite regnum Dei
Secundus tonus	Secundum autem in fine et in medio sic variabis	Secundum autem simile est huic
Tertius tonus	Tertium suspendum in medio et in fine praecipita	Tertia dies est quod haec facta sunt
Quartus tonus	Quartus in prunis gradatim ascendat sed tandem de alto cadat	Quarta vigilia venit ad eos
Quintus tonus	Quinti medietas secundo est similis sed est finis dissimilis	Quinque prudentes intraverunt cum eo ad nuptias
Sextus tonus	Sextus item ut primis imponitur sed aliter deponitur	Sexta hora sedit super puteum
Septimus tonus	Septimus quartum in medio respicit sed in fine despicit	Septem sunt spiritus ante thronum Dei
Octavus tonus	Octavus quinto respondens in medio tali tenore concluditur	Octo sunt beatitudines

Tabulka 1: Modelové nápěvy v tonáři

Vidíme, že v části první se jedná opravdu o instruktivní návod, jak daný modus zpívat – kde klesnout hlasem apod. Naproti tomu ve třetí části tonáře se nalézají skutečné antifony, původem z *Bible* (převážně z evangelií). V liturgických knihách se však s výjimkou tonářů nevyskytují – slouží pouze jako vzor, ale při bohoslužbách se nepoužívají.

¹¹⁸ O vzorových antifonách a tonářích vůbec viz HUGLO, Tonary [tonal], *Oxford Music Online*, (zejména část 2. Intonation formulae and model antiphons), podrobněji pak HUGLO, 1971.

2.3 *Commune Sanctorum*

Po tonáři následuje část obsahující již konkrétní texty a zpěvy určené pro širěji vymezené skupiny světců (officium pro apoštoly, mučedníky, panny aj.) – tzv. *Commune Sanctorum*. Pro mnohé tyto skupiny je v breviáři obsaženo více verzí zpěvů, například několik sérií laudes či jen jednotlivých antifon k evangelijním kantikám. Umístění *Commune Sanctorum* na začátku rukopisu je poměrně neobvyklé, většinou bývá zapsáno až na konec. Listy se sem však zřejmě dostaly při novodobé převazbě. Tato část byla zapsána písařem II, tedy jiným autorem než hlavní text breviáře, pravděpodobně později. Písař vynechal místo pro notaci, ta už ale nebyla dopsána. Tyto listy obsahují jen minimální počet pozdějších přípisů. Pořadí svátků je následující (na prvním místě uvádím rubriku v breviáři, na druhém místě označení svátku v databázi *Cantus*; vypisují pouze svátky obsahující zpívané texty officia):

- 9r: *De Apostolis* (Comm. Apostolorum). Část obsahuje celé officium a vzápětí nabízí několik dalších sérií laudes, menších hodiněk a nešpor. Je uvedeno i několik dalších zpěvů k matutinu. Rovněž jsou „volitelné“ některé zpěvy v první sérii.
- 11v: *De Martyribus* (Comm. plur. Mart.). Zpěvy začínají až na foliu 12v, celé dvě předchozí strany jsou věnovány čtením. Toto officium je zřejmě nejobsáhlejší z celého rukopisu – je zde zapsáno 110 zpěvů, některé z nich v incipitech. U mnoha pozic je zde dáno na výběr ze dvou či tří možností, navíc jsou pak zapsány tři další série laudes a tři další antifony ke druhým nešporám.
- 15r: *De eo qui fuit pontifex et martyr* (Comm. un. Mart.). Tato rozsáhlá část čítá 87 zpěvů. Kromě kompletního officia jsou zde znovu zapsané laudes a zpěvy nepřirazené k žádné konkrétní hodině. U mnohých pozic je na výběr z více zpěvů. Poslední zpěvy jsou hůře čitelné, inkoust byl mírně setřen.
- 17v: *De Confessoribus* (Comm. plur. Conf.). Officium obsahuje 55 zpěvů, které ne vždy korespondují s verzí v databázi *Cantus*. Je zde i jeden pozdější přípis, ten se ale týká orace.
- 17v: *De uno Confessore* (Comm. unius Conf.). Rubrika se nalézá již na foliu 17v, zpěvy ale začínají až na 18v. Officium je velmi rozsáhlé, čítá nejméně 88 zpěvů, velká část z nich je však v incipitech. Kromě kompletního officia jsou zde zapsány navíc ještě laudes. Inkoust na foliu 19r byl setřen, obsah je proto místy nečitelný a z

tohoto důvodu nelze přesně určit počet zpěvů. Některá slova byla později znovu obtažena.

- 21r: De eo qui non fuit pontifex (Comm.un.Con.non Pon.). Část obsahuje jedno kompletní officium o celkem 48 zpěvech, převážně ovšem v incipitech.
- 21v: De Virginibus (Comm. Virginum). Toto poměrně rozsáhlé officium obsahuje celkem 84 zpěvů, přičemž na mnoha pozicích je dáno na výběr z více možností. Některé zpěvy nemají v *Cantu* obdoby.
- 25r: In Conversione Sancti Pauli (Conversio Pauli). Officium k tomuto svátku je v breviáři zapsáno dvakrát (podruhé v části liturgického roku). Tato verze obsahuje 47 zpěvů.
- 27v: De Annuntiatione Sanctae Mariae (Annuntiatio Mariae). Rovněž officium k tomuto svátku je v breviáři zaznamenáno dvakrát, a to v poměrně odlišných podobách. Tato verze obsahuje 39 zpěvů a zejména v matutinu je značně unikátní.

Některým těmto officiím se budu pro jejich neobvyklost věnovat podrobněji ve třetí kapitole.

2.4 Liturgický rok

Nejobsáhlejší část rukopisu obsahuje na foliích 1r–v a 36r–235v zimní část liturgického roku, a to jak temporální, tak sanktorální svátky. Jejich soupis opět uvádím níže. Vzhledem k množství svátků uvádím pouze ty významnější (o pěti a více zpěvech, pouze u řady nedělí zaznamenávám i kratší officia; běžné dny v týdnu vynechávám úplně). V některých případech není v rukopise uveden název svátku nebo je součástí nějaké rozsáhlejší rubriky; v takovém případě uvádím alespoň část oné rubriky. Vybraným svátkům z tohoto soupisu se budu podrobněji věnovat ve třetí kapitole.

- 36v: In prima vespera dominici adventus (Dom. 1 Adventus). K první adventní neděli je zaznamenáno 63 zpěvů.
- 44r: In nativitate Sancti Nicolai Episcopi et Confessoris (Nicolai). Tento poměrně obsáhlý svátek obsahuje celých 69 zpěvů, z kompletního officia nejsou zapsány

pouze antifony u obou nešpor (antifony ad Magnificat ale zaznamenány jsou). Některé zpěvy jsou zapsány pouze v incipitu, většina je však kompletní. Vyskytuje se zde několik kontrafakt a několik zřejmě unikátních zpěvů.

- 48r: Dominica ii (Dom. 2 Adventus). Druhá adventní neděle obsahuje celkem 50 zpěvů.
- 53v: In nativitate Sanctae Luciae virginis (Luciae). Officium ke svaté Lucii obsahuje celkem 35 zpěvů, vesměs pravidelných a bez pozdějších přípisů. Podstatně zkrácené je matutinum – je zde zapsáno pouze invitorium, hymnus a poté třetí nokturno; ostatní zpěvy byly brány zřejmě z Commune Virginum.
- 55v: Iste antiphonae semper incipiente sunt in hac secunda vespera (Antiphonae Majores). Breviář těchto antifon nabízí celkem 12.
- 56r: Dominica iii (Dom. 3 Adventus). Officium k tomuto svátku obsahuje dohromady 43 zpěvů.
- 62v: In Nativitate Sancti Thomae Apostoli (Thomae Apost.). Tomášův svátek je unikátní především v tom, že ač obsahuje pouhých 19 zpěvů, má dvě různé série laudes.
- 64v: Dominica iiii (Dom. 4 Adventus). Čtvrtá adventní neděle obsahuje celkem 49 zpěvů.
- 70v: Vigilia Nativitate Domini (Vigilia Nat. Domini). Svátek obsahuje 31 zpěvů, vesměs pravidelných.
- 72v: In Nativitate Domini (Nativitas Domini). Tento významný svátek čítá 83 zpěvů – kompletní officium, dokonce i s jedním hymnem v kompletáři. Svátek je ustálený a má četné konkordance, přesto obsahuje několik redakčních přípisů.
- 78r: De Sancto Stephano (Stephani). Ke Štěpánu je zapsáno rozsáhlé officium o 65 zpěvech. Je doplněno několik přípisů, dva zpěvy byly škrtnuty.
- 82v: In Nativitate Sancti Iohannis Evangeliste (Joannis Evang.). Rozsáhlý svátek čítající 69 zpěvů je pozoruhodný zejména díky přípisům.
- 87r: Sanctorum Innocentium (Nat. Innocentium). Tento svátek obsahuje 47 zpěvů. Na rozdíl od své oktávy neobsahuje žádné přípisy.

- 90r: Dominica Infra Octavam (Dom. p. Nat. Dom.). Tento svátek zahrnuje celkem 41 zpěvů.
- 93v: De sancta Maria (De BMV Nat.). Mariánských zpěvů je v rukopise celá řada, většinou se však vyskytují rozptýleně. Na foliu 93v jich je zaznamenáno celkem 12.
- 94v: In Nativitate Sancti Silvestri Papae (Silvestri). Officium ke svatému Silvestru obsahuje 30 zpěvů, většina z nich je ovšem v pouhém incipitu. Obsahuje mnohé pozdější přípisy.
- 96r: De nativitate domini (Octava Nat. Domini). Officium tohoto svátku čítá 57 zpěvů.
- 98v: De sancto Stephano (Octava Stephani). Svátek o pouhých 18 zpěvech je svým pořadem poměrně typický, a to i přes obtíže, se kterými se musí vánoční svátky vyrovnat.
- 100v: In octavam sancti Iohannis evangeliste (Oct. Joannis Evang.). K oktávě Jana Evangelisty je v breviáři zaznamenáno 17 zpěvů, z toho většina v incipitech. I zde je patrná snaha o pozdější redakci.
- 101r: Sanctorum inocentum (Oct. Nat. Innocent.). V rukopise je ke svátku zaznamenáno celkem 17 zpěvů, mnoho z nich přeškrtnáno nebo vyškrábáno.
- 101v: In Vigilia Epiphaniae Domini (Vigilia Epiphaniae). Epiphanie jako významný svátek má samostatnou Vigilií. Ta obsahuje 13 zpěvů pro matutinum, laudes i některé další hodinky.
- 102r: – (Epiphania). Tento svátek je ve svých celkem 58 zpěvech poměrně pravidelný.
- 108v: Dominica (Dom. 1 p. Epiph.). Officium této neděle čítá 21 zpěvů, z větší části v incipitech.
- 110v: De sancto Pavlo Confessore (Pauli Heremitaе). Svátek má pouhých šest zpěvů, z nichž všechny jsou navíc z Commune unius Confessoris. Přesto byly poslední dva zpěvy škrtnuty a nahrazeny jinými.
- 112v: In Octavam Epiphaniae Domini (Octava Epiphaniae). K oktávě Epiphanie je v rukopise zaznamenáno celkem 19 zpěvů.

- 115r: In Nativitate sancti Felicis (Felicis Nolani). Svátek obsahuje 7 zpěvů, z nichž všechny jsou z Commune unius Confessorum. První hymnus byl vyškrobán.
- 115r: Dominica infra Octavam Epiphaniae (Dom. 2 p. Epiph.) [sic]. Officium této neděle čítá pouhých pět zpěvů.
- 115r: Dominica ii (Dom. 3 p. Epiph.) [sic]. Neděle obsahuje pouhých šest zpěvů, jejichž pozice není přesně určena.
- 115v: Dominica i post Octavam Epiphaniae (Dom. per annum) [sic]. Tato festivita obsahuje 64 zpěvů a několik málo přípisů.
- 136v: De Sancto Machario (Macarii). Ke svatému Macariovi je zapsáno celkem 19 zpěvů, z toho většina v incipitu. Versikulus v prvních nešporách je škrtnut a opraven na jiný.
- 138r: De Sancto Marcello (Marcelli). Tento svátek, třebaže obsahuje pouhých 6 zpěvů, je zajímavý svými přípisy i jistou unikátností.
- 138r: In Nativitate sanctae Priscae Virginis (Priscae). Ke svátku se v breviáři nalézá celkem 7 zpěvů, až na jeden všechny v incipitu.
- 138r: In Nativitate Sanctorum Fabiani et Sebastiani (Fabiani, Sebastiani). Officium k těmto dvěma svatým je poměrně rozsáhlé, obsahuje celkem 54 zpěvů. Obsahuje několik přípisů (i notovaných).
- 141v: In Nativitate Sanctae Agnetis (Agnētis). Svátek o 48 zpěvech obsahuje téměř úplné officium a několik pozdějších škrtnů a přípisů.
- 144r: De sancto Vincentio (Vincentii). U svatého Vincence je zapsáno 10 zpěvů, všechny jsou ale z Commune Unius Martirum. Zajímavé je, že se zde vyskytuje rubrika „Quere in festo s. Laurentii“, přičemž breviář svátek sv. Laurentia vůbec neobsahuje.
- 144r: In Nativitate sancti Timothei apostoli (Timothei). K tomuto svátku je zaznamenáno celkem 14 zpěvů, vesměs z Commune Apostolorum. Zajímavý je výběr zpěvů – svátek neobsahuje druhé nešpory, zato jsou zapsány antifony ke všem menším hodinkám.
- 144v: In conversione Sancti Pavli (Conversio Pauli). Jak již bylo uvedeno, tento

svátek je v rukopise zaznamenán dvakrát. Tato verze obsahuje 27 zpěvů.

- 146v: In Octavam Sanctae Agnetis (Octava Agnetis). Jedná se o svátek o pouhých 6 zpěvech s četným množstvím konkordancí.
- 146v: In nativitate Sancti Valerii Episcopi et confessoris (Valerii). Officium obsahuje 5 zpěvů, všechny z Commune unius Confessorum.
- 146v: De Sancta Brigida Virgine (Brigidae). Svátek obsahuje šest zpěvů, všechny z Commune Virginum. V přípisech se nalézají několik dalších incipitů.
- 146v: In Purificatione Sanctae Mariae (Purificatio Mariae). Tento rozsáhlý mariánský svátek vykazuje velké množství konkordancí, přesto do něj bylo čteně později zasahováno. Dva zpěvy mají škrtnutou notaci. Zpěvů je celkem 72.
- 150v: De Sancto Blasio (Blasii). Officium obsahuje 7 zpěvů, z toho až na jeden všechny z Commune unius Martirum.
- 151v: In Nativitate Sanctae Agathae Virginis et Martyris (Agathae). Toto officium, celkem o 47 zpěvech, vykazuje stopy pozdějších úprav.
- 154r: In nativitate sanctae Scolasticae virgine (Scholasticae). Jedná se o svátek o 27 zpěvech, který má s výjimkou laudes jednotlivé bohoslužby mírně zkrácené, menší hodinky chybí úplně. Svátek obsahuje velké množství unikátních zpěvů.
- 155v: De Sancto Valentino (Valentini). Officium sv. Valentýna obsahuje 5 zpěvů, všechny v incipitu.
- 155v: De Sancta Iuliana virgine (Julianae). Až na antifonu ad Magnificat jsou zpěvy k této svatě (celkem 7) zaznamenány v pouhém incipitu.
- 156r: Cathedra Sancti Petri Apostoli (Cathedra Petri). Svátek obsahuje dlouhé officium o 30 zpěvech, v nokturnech matutina a v laudes je zapsáno po jedné antifoně (plus navíc antifona ad Benedictus), menší hodinky nejsou zaznamenány. Hymny v prvních nešporách a v laudes jsou škrtnuty a nahrazeny jinými. Bylo nalezeno hojné množství konkordancí.
- 157r: In Nativitate Sancti Mathie Apostoli (Matthiae). Ke svatému Matěji je v breviáři celkem 8 zpěvů, všechny ovšem z Commune Apostolorum. Svátek byl přesto později důkladně proškrtán.

- 159r: De Sancta Waltpurga Virginis (Walburgae). Toto je jeden z nejunikátnějších svátků v breviáři. Obsahuje 38 zpěvů, z nichž u většiny nebyly nalezeny žádné konkordance.
- 161v: In Translatione Sancti Wencezlai (Wenceslai). Tento svátek je typický pro české prostředí, obsahuje však pouhých osm zpěvů.
- 162r: In Nativitate Sancti Gregorii Papae et Confessoris (Gregorii). Jedná se o poměrně rozsáhlý svátek o 49 zpěvech. Obsahuje několik přípisů. Průměrný počet konkordancí s jinými rukopisy je poměrně nízký.
- 165r: De Sancto Benedicto Confessore (Benedicti). Svátek sv. Benedikta obsahuje rozsáhlé officium (48 zpěvů). Oproti předchozímu svátku je zcela bez přípisů, průměrný počet konkordancí s jinými rukopisy je ale rovněž poměrně nízký.
- 168r: In Annunciatione Sanctae Marie (Annuntiatio Mariae). Jak již bylo uvedeno, svátek je v rukopise zapsán dvakrát, pokaždé v jiné podobě. Tato verze officia obsahuje 51 zpěvů a je značně neobvyklá.
- 170v: Dominica in lxx (Dom. Septuagesimae). Tato neděle obsahuje 47 zpěvů a větší množství přípisů.
- 177r: Dominica in lx (Dom. Sexagesimae). Officium této neděle čítá 42 zpěvů, je tedy téměř kompletní, nejsou ovšem zapsány antifony v matutinu a v prvních nešporách (až na ty před kantiky). Velké množství zpěvů se zdá být unikátní.
- 182v: Dominica in Qinqvagesima (Dom. Quinquagesimae). Tato neděle obsahuje celkem 40 zpěvů, některé z nich poměrně unikátní, a několik přípisů.
- 191r: Dominica in xl (Dom. 1 Quadragesimae). Tato neděle je v rukopise zastoupena 55 zpěvy, z nichž většina má velké množství konkordancí. Officium je téměř kompletní, jen v matutinu je zaznamenáno ke každému nokturnu po jediné antifoně.
- 199r: Dominica v in Qvadragesima (Dom. 2 Quadragesimae) [sic]. Celkem 48 zpěvů je až na několik výjimek běžných i v jiných rukopisech. Dva zpěvy jsou však škrtnuty a nahrazeny jinými.
- 205v: Dominica iii (Dom. 3 Quadragesimae). Svátek obsahuje 45 zpěvů, pravidelných a s hojnými konkordancemi. Vykytují se zde dva doplňující (redakční)

přípisy.

- 210v: Dominica iiiii in xl (Dom. 4 Quadragesimae). K této neděli je zaznamenáno celkem 44 zpěvů. Začátek je zapsán rukou III a nenotován, poté opět pokračuje písař základního textu (I).
- 217r: Dominica De Passione Domini (Dom. de Passione). K neděli je zapsáno rozsáhlé officium o celkem 57 zpěvech. Je pravidelné, o velkém počtu konkordancí. Přípisy jsou zde jen dva, a ty upozorňují, že u responsoria breve se nebude zpívat Gloria.
- 224v: Dominica in Palmis (Dom. in Palmis). Tento svátek je ve svých 45 zpěvech naprosto pravidelný. Officium je téměř kompletní, nejsou zde žádné pozdější přípisy.
- 231: In Cena Domini (Fer. 5 in Cena Dom.) Zelený čtvrtek je zčásti v hlavní části breviáře, zčásti na fragmentu XXIV.A.65 a celkem obsahuje 60 zpěvů. Jde o svátek pravidelný, pouze malé hodinky jsou méně obvyklé.

Fragment XXIV.A.65 obsahuje pokračování Zeleného čtvrtku a dále:

- 234r: [?] (Sabbato Sancto). Tento svátek obsahuje pouze 16 zpěvů, zbytek fragmentu se nedochoval.
- 235v: In sancta Nocte (Dom. Rurrectionis). K neděli se dochovalo z celého officia pouze prvních sedm zpěvů k matutinu. Ty však vykazují četné konkordance s jinými rukopisy.

Celý zpracovaný index rukopisu je možno nalézt v příloze č. 1. Je umístěn i online na nových stránkách databáze *Cantus*, je ale zatím dostupný pouze pro registrované uživatele.¹¹⁹ V příloze je dále možno nalézt abecedně zpracovaný index rukopisu rozdělený dle jednotlivých žánrů.¹²⁰ Z něj je na první pohled zřejmé, jak četně je který žánr zastoupen. Nejvíce je samozřejmě antifon, těch je v rukopise zaznamenáno celkem 1507. Dále jsou to responsoria (859) se svými verši (581), následují versikuly (215), hymny

¹¹⁹ <http://cantusdatabase.org/>.

¹²⁰ Viz přílohy č. 2–8. Zpěv, který se opakuje vícekrát, je uveden tolikrát, kolikrát je v breviáři, pokaždé s informací o místě jeho výskytu.

(164) a invitoria (78). V minimálním počtu jsou zastoupeny antifonální verše (10), případně další žánry (9).

V příloze č. 9 je dále možno nalézt seznam zpěvů, které nemají žádnou konkordanci v databázi *Cantus* (celkem 94). Zpěvy zde nejsou řazeny abecedně, ale podle pořadí, v jakém se vyskytují v breviáři. Tak jsou nápadně vidět svátky, u kterých je počet těchto unikátních zpěvů výrazně vysoký (za zmínku stojí fakt, že dobré dvě třetiny se vztahují ke světicím – ženám). Rovněž je zde vidět, že se takové zpěvy netýkají jen svátků konkrétních světců, ale i Commune Sanctorum či temporálních svátků (přibližně 20). Zpěvy jsou přepsané s gramatikou užívanou v rukopise, zkratky jsou rozepsané.

V neposlední řadě je možno v příloze č. 10 nalézt tabulku odchylek od verze Master Chants. Tato tabulka zobrazuje konkrétní místa, kde se breviář odlišuje. Slova, která obsahuje pouze breviář (a v tabulce Master Chants obsažena nejsou), označují kurzívou. Naopak slova (či jejich části), která jsou jen ve verzi Master Chants, ale nikoli v breviáři, vypisují v závorce. Veškeré zkratky v rukopise opět rozepisují, menší pravopisné odchylky (například „-ci-“ místo „-ti-“) nezahrnují.

Kodex VI.E.4c jako breviář zaznamenává liturgické officium a z tohoto faktu se částečně odvíjí jeho struktura a jistá komplikovanost. Středověký písař především musel vyřešit řadu obtíží s různými možnými kolizemi svátků z důvodu dvou prolínajících se systémů – temporálu (*proprium de tempore*) a sanktorálu (*proprium de sanctis*).¹²¹ Některé svátky (případně jen hodinky) tedy často obsahují více možností, co se bude zpívat – podle toho, kryje-li se příslušný svátek s jiným či ne. V našem prameni je tato situace řešena nejčastěji přidáním dalších variant zpěvů (či jejich incipitů) za určitou bohoslužbu (zejména za nešpory), přičemž tyto zpěvy jsou uvedené rubrikou, jež upřesňuje, v jakém případě se mají zpívat. Problematická může být například možná kolize neděle po Narození Páně a svátků sv. Štěpána, Jana Evangelisty či Neviňátek. V rukopise je tak k příslušným svatým zapsané celé officium, ale navíc je připsáno několik dalších zpěvů uvedených rubrikou „si dom. [...]“ – tedy „pokud je neděle [...]“. Velice časté jsou rovněž odkazy, kam se má kantor podívat („zpívá se jako o svátku XY“).

Při zpracovávání indexu breviáře se objevilo mnoho dalších rysů tohoto rukopisu. Vyskytují se zde různé odchylky od běžného pořadu, které jsou typické buď pro konkrétního písaře nebo pro určitou tradici. Ze zmíněné tabulky odchylek lze vysledovat některé zvláštnosti: písař breviáře VI.E.4c například umísťoval v mnoha případech

¹²¹ Vysvětlení tohoto principu viz např. HOPPIN, s. 63–68 nebo online na CAO-ECE.

melismata oddělující obě poloviny versikulů na jiné místo než je obvyklé v jiných rukopisech. Třeba hned první versikulus v první adventní neděli vypadá ve verzi Master Chants takto:

Rorate caeli desuper et nubes pluant justum R. Aperiatur terra et germinet salvatorem

Breviář VI.E.4c ale obsahuje melisma již po třetím slově a versikulus mění na:

*Rorate caeli desuper R. Et nubes pluant justum aperiatur terra et germinet salvatorem*¹²²

Takových změněných versikulů je v breviáři téměř 80, což je více než třetina všech versikulů v rukopise (přičemž velká část z celkového počtu je v pouhém incipitu). Jedná se tedy o signifikantní odchylku svědčící o pozmeněné tradici. Je velmi pravděpodobné, že tato tradice byla již převzatá z předlohy. O to je zajímavější, že podobně nepravidelné versikuly má i rukopis CH-EN 103.¹²³

Při zpracování rukopisu bylo rovněž objeveno mnoho gramatických odchylek od verze Master Chants. Týká se to samozřejmě především rozdílů pravopisných; pravopis je ve středověkých rukopisech obecně nejednotný, proto již Hesbert přikročil k jeho unifikaci. Pokud se v nějakém zpěvu vyskytují pouze odchylky tohoto typu, v tabulce odchylek je vůbec neuvádím. Dále se ovšem objevují odlišnosti tvaroslovné. Zatímco pravopisné změny nejsou příliš podstatné, může tvaroslovná změna výrazně upravit význam textu. Některé takové změny jsou víceméně náhodné, z jiných se ale stává téměř princip. Takovou pravidelnou tvaroslovnou změnou, i když významově nepříliš důležitou, bývá v breviáři VI.E.4c časté užívání koncovky „-vit“ namísto „-bat“ (tedy perfekta namísto imperfekta) a změna času obecně. Dalším velmi častým případem je užívání jiného čísla („eos“ namísto „eum“ apod.). Vyskytují se i odchylky v pádu („pedes“ místo „pedibus“); nutno dodat, že jsou většinou gramaticky chybné. V neposlední řadě je rovněž častá záměna druhu zájmena („illos“ místo „alios“), předložky („super me“ namísto „adversum me“) či podstatného jména za jiné, obvykle za synonymum (zejména je četná záměna „Deus“ za „dominus“ a opačně).

¹²² Viz příloha č. 11.

¹²³ Jeho zpracování pro databázi *Cantus* je zatím dostupné pouze pro registrované uživatele. V podobě faksimile je možno jej nalézt na <http://www.e-codices.unifr.ch>.

Některé odchylky od verze Master Chants jsou ještě výraznější: jedná se o vynechávání či doplňování různých kratších pasáží textu. V tomto ohledu méně důležitou změnou je úprava počtu *alleluia* za textem, popř. jeho úplné vynechání (či naopak doplnění). Naopak některé takové odlišnosti již hraničí s jinou verzí, jako třeba v případě následujícího responsoria – verze v Master Chants:

Ne magnitudo revelationum extollat me datus est mihi stimulus carnis meae angelus Satanae qui me colaphizet propter quod ter dominum rogavi ut auferretur a me et dixit mihi dominus sufficit tibi Paule gratia mea

oproti verzi v breviáři:

Ne magnitudo revelationum extollat me datus est __ stimulus carnis meae angelus Satanae qui me colaphizet propter quod ter dominum rogavi ut discederet a me et dixit mihi __ sufficit tibi __ gratia mea nam virtus in infirmitate proficitur

Méně podstatnou změnou pak bývá úprava slovosledu („astiterunt sancti dei“ oproti „sancti dei astiterunt“).

Závěrem je nutno dodat, že ve středověkém repertoáru jsou uvedné odchylky – varianty – běžným jevem. Neexistují dva zcela shodné rukopisy. Na základě pečlivého porovnávání a vyhodnocení těchto variant je však možné vysledovat tradici určité oblasti a vlivy, které se na konkrétním rukopise podepsaly. Proto mohou mít i zdánlivě nepatrné rozdíly velký význam.

3. ANALÝZA VYBRANÝCH SVÁTKŮ

V následujících kapitolách se věnuji vybraným svátkům breviáře VI.E.4c, jež jsou z různých důvodů specifické a mohou tak osvětlit otázku původu rukopisu, jeho začlenění do svatojiřské tradice apod. První dvě kapitoly jsou věnovány specifickým pořadům z *Commune Sanctorum*, načež následují jednotlivé festivity seřazené přibližně v chronologickém pořadí podle liturgického roku. V každé drobné studii představuji, v čem je svátek hodný pozornosti, a pokouším se ho zasadit do kontextu za pomoci *Cantus Analysis Tool*, popř. jiným způsobem. Někdy porovnávám verze v breviáři VI.E.4c s verzemi v dalších svatojiřských rukopisech, jindy se více soustředím na rukopisy jiné provenience, často však kombinuji obojí.

3.1 *Commune plurium confessorum, fol. 17v*

Rubrika „De confessoribus“ v breviáři VI.E.4c souhrnně označuje ty zpěvy, které mohou být zpívány u svátků několika vyznavačů, tj. v praxi u jakýchkoli světců, mají-li svátek dva a více z nich najednou (může se tedy jednat například o svátky Neviňátek, Fabiána se Šebestiánem aj.). *Officium* v rukopise obsahuje 55 zpěvů, z nichž všechny jsou sice obsaženy v databázi *Cantus*, ale jen málokterý má u dané liturgické příležitosti více než deset konkordancí a přibližně třetina nemá takové konkordance vůbec. Svým pořadem nemá breviář v *Cantu* obdoby, nejbližší mu jsou francouzské kodexy F-VAL 114, F-Pn lat. 12044 (oba z 12. století) a německé D-MZb D (15. století) či D-AAm G 20 (z počátku 14. století) – tedy poněkud pestřejší skupina. Pestrost podtrhuje i fakt, že v případě francouzských pramenů se jedná o monastický ritus, zatímco uvedené německé rukopisy jsou sekulární.

Zpěvy, které jsou v kodexu VI.E.4c bez konkordancí, však můžeme nalézt v dalších rukopisech u jiných liturgických příležitostí. Následující tabulka zobrazuje zpěvy, které u příležitosti *Commune plurium Confessorum* zaznamenává jen breviář VI.E.4c. V dalších políčkách jsou pak liturgické příležitosti, u kterých je daný zpěv obsažen alespoň ve čtyřech pramenech:

VI.E.4c	Jiné rukopisy – příležitosti dle četnosti		
Laetamini in domino	Comm. Plur. Mart. (31)	Nat. Innocentium (8)	Omnium Sanctorum De Sanctis TP (6)
Exsultate justi in domino	Comm. Apostolorum (7)		
Beati quos elegisti domine	Comm. Plur. Mart. (10)	Comm. Apostolorum (8)	Nat. Innocentium (5)
Tamquam aurum in fornace	Comm. Plur. Mart. (16)		
Reddet deus*	Comm. Plur. Mart. (8)		
Sancti mei*	Comm. Plur. Mart. (14)	Omnium Sanctorum (4)	
Super nivem*	Comm. Plur. Mart. (12)		
Virgam virt*	Omnium Sanctorum (23)	Comm. Plur. Mart. (20)	Nat. Innocentium (11)
Generatio*	Omnium Sanctorum (19)	Nat. Innocentium (8)	Comm. Plur. Mart. (8)
Venientes*	Omnium Sanctorum (17)	Comm. Plur. Mart. (10)	Nat. Innocentium (7)
Justi conf*	Omnium Sanctorum (36)	Comm. Plur. Mart. (14)	Nat. Innocentium (8)
Sanctum est verum I*	Omnium Sanctorum (36)	Comm. Plur. Mart. (34)	
Cum vidisset Jesus*	Comm. Plur. Mart. (12)		

Tabulka 2: Zpěvy z Commune Plurium Confessorum (v breviáři VI.E.4c) a jejich zařazení do jiných formulářů (v jiných rukopisech)

Jak je vidět, nalezneme též zpěvy v jiných rukopisech zejména ve formulářích označených jako Omnium Sanctorum, Commune plurium Martyrum, z konkrétních svátků se pak hojně objevují Neviňátka. S výjimkou posledně uvedené se jedná o liturgické příležitosti velmi podobného typu a spíše záleží na místní zvyklosti v označování nebo dokonce na zvyku badatele – zpracovatele indexu rukopisu – a rozdíly tak nejsou příliš významné. Koneckonců, zpěvy pod rubrikou Comune plurium Confessorum jsou v databázi *Cantus* uvedené u pouhých 24 rukopisů (z toho třetina je francouzských; německé jsou pouze ony dva výše uvedené a právě těm se breviář velmi blíží). Přitom je jasné, že ve všech lokalitách musely existovat zpěvy k daným svatým, které byly jen zapsány pod jinou hlavičkou (nebo samozřejmě i v jiném prameni, pokud se jedná o situaci, kdy více rukopisů tvoří jeden celek). Navíc liturgické příležitosti tohoto typu nejsou repertoárově přesně vymezeny – často mají spíše charakter jakési sbírky zpěvů, které nebyly zapsány jinde. Není proto divu, že databáze vykazuje tak málo konkordancí.

3.2 *Commune Virginum, fol. 22v–25r*

Commune Virginum označuje soubor zpěvů společných všem sveticím-pannám. Ten v ženském klášteře jistě hraje důležitou roli a není proto překvapivý jeho značný rozsah: officium obsahuje celkem 84 zpěvů, přičemž na mnoha pozicích je dáno na výběr z více možností. Ne všechny zpěvy jsou ale obvyklé – tři responsoria s verši nemají v databázi *Cantus* obdoby. Další tři responsoria a deset antifon mají konkordancí velmi málo. Zpěvy s řídkým výskytem a jejich konkordance ukazuje tabulka v příloze č. 21, z níž je možno vysledovat, které rukopisy jsou breviáři v tomto ohledu nejbližší. Jedná se o D-KA Aug. LX (12 z uvedených 16 zpěvů), A-LIs 290, A-Wn 1890, D-Sl HB.I.55 (po 10), CH-SGs 391, GOTTSCHALK (po 9) a DK-Kk 3449 8o XVII (7). Tyto prameny si většinou odpovídají i pozicí jednotlivých zpěvů.

Z tohoto officia je tedy patrný vztah breviáře VI.E.4c s rukopisy především jihoněmecké provenience, z nichž mnohé mají navíc jistou souvislost s hirsauskou reformou (nebo se o této souvislosti spekuluje): Antifonář D-KA Aug. LX z konce 12. století pochází z kláštera Zwiefalten – jednoho z hlavních center hirsauského okruhu.¹²⁴ Kodex A-LIs 290 je především breviářem z 12. století, obsahuje ale i četné vložky z následujících dvou staletí. Pochází z kláštera v Kremsmünsteru, kam reformy podle clunyjského a hirsauského vzoru taktéž dosáhly.¹²⁵ Breviář A-Wn 1890 pochází zřejmě z Freisingu (či snad z Augsburgu, podle Hesberta z Hirsau) z 13. století a přestože není jisté místo jeho vzniku, Robert Klugseeder jej považuje za rukopis bezpochyby reprezentující hirsauskou tradici.¹²⁶ Antifonář D-Sl HB.I.55 byl vytvořen ve 12. nebo 13. století pro benediktinský klášter Weingarten v Bádensko-Württembersku. Původně se jednalo o ženský klášter, jeptišky se však roku 1056 přestěhovaly do Altomünsteru ve Freisingu, a naopak Altomünsterští mniši přesídlili do Weingartenu. Klášter od konce 11. století následoval hirsauskou reformu.¹²⁷ Sankt Gallenský kodex CH-SGs 391, druhý díl „Hartkerova“ antifonáře z konce 10. století, samozřejmě vzhledem ke svému stáří souvislost s hirsauskou reformou mít nemůže. Antifonář GOTTSCHALK je specifickým případem rukopisu roztroušeného do mnoha fragmentů, jehož části se dnes nacházejí celkem v šesti knihovnách. Původně se ale jednalo o jedinou knihu, vytvořenou koncem 12. století v Lambachu. Souvislost s hirsauskou reformou v tomto klášteře zatím není

¹²⁴ O nejdůležitějších centrech hirsauské reformy se zmiňuje například KLUGSEDER, s. 16nn.

¹²⁵ SAUSER, sl. 377.

¹²⁶ HESBERT, sv. V, č. 892; KLUGSEDER, s. 103–110.

¹²⁷ CANTUS, <http://publish.uwo.ca/~cantus/aboutms3.html#weingart>.

prokázaná. A konečně kodex DK-Kk 3449 8o XVII pochází z katedrály v Augsburgu z 16. století. Do Augsburgu hirsauská reforma dorazila, zde se ale jedná o sekulární ritus, souvislost je tedy spíše vzdálená. Podle Klugsedera nicméně augsburská diecéze ztělesňuje typický jihoněmecký repertoár a vykazuje četné paralely k hirsauské tradici.¹²⁸

Pátráme-li po identitě zmíněných méně častých zpěvů, zjistíme, že naprostá většina z nich byla původně určena pro svatou Anežku římskou, kam je také mnoho rukopisů (včetně obou svatojiřských) zařazuje. Výjimku tvoří pouze dva zpěvy: Antifona *Filiae regum* se vyskytuje jen v devíti rukopisech uvedených v tabulce, a to jako součást officia ke Commune Virginum a případně ještě k několika méně významným světicím (jako například ke sv. Petronille). Responsorium *Ornatam in monilibus* je pak velmi časté, ale v rukopisech ho nacházíme především u Nanebevzetí Panny Marie, popř. u jiných mariánských svátků. Breviář VI.E.4c ho kromě Commune Virginum udává (jako jediný z rukopisů v databázi *Cantus*) u svaté Scholastiky. Svatojiřský antifonář XIV.B.13 toto responsoium vůbec neobsahuje.

Zajímavé je rovněž srovnání s dobovými svatojiřskými breviáři: XII.F.5 nejenže ke Commune Virginum vůbec neuvádí zpěvy, ale navíc udává úplně jiné rubriky: „In nativitate unius virginis et martyris“, „De una virgine qua non fuit martyr“, „De ea que nec martyr nec virgo fuit“, „In nativitate unius virginis qua non fuit martyr“ a „In nativitate plurimarum virginorum“ oproti širším „De virginibus“, „De una virgine“ a „Plurium virginorum“ v VI.E.4c. Breviář VI.E.13 udává podobné rubriky jako XII.F.5, pak však následují zpěvy zcela odpovídající verzi v VI.E.4c, a to včetně nadbytečných zpěvů (chybí tam jen několik veršů k responsoriím a naopak přebývá jedna nadbytečná antifona).

Je tedy možno shrnout, že tradice uvedená v breviáři VI.E.4c ke Commune Virginum byla již ve 12. století v klášteře sv. Jiří známá a pravděpodobně poměrně ustálená, přestože některé zpěvy původně pocházely odjinud. Také se vyjevila jistá souvislost s rukopisy hirsauského okruhu, takže je možno uvažovat o jeho souvislosti se svatojiřským klášteřem. Další poznatky v tomto směru podají následující kapitoly.

¹²⁸ KLUGSEDER, s. 184nn.

3.3 *Temporis Adventus, fol. 36r–70v*

Do adventního období spadá mnoho jednotlivých svátků (adventní neděle, svátky svatých, běžné dny v týdnu, speciální série atd.), proto je velmi obtížné je posuzovat jako celek. Protože se ale jedná o tak významné období, bylo mu věnováno mnoho pozornosti a byly vymyšleny metody, jak k němu muzikologicky přistupovat. Velké zásluhy na tomto poli má René-Jean Hesbert, který zpracoval a uspořádal responsoria adventních nedělí z přibližně 800 středověkých rukopisů.¹²⁹ Na jeho práci navázal Knud Ottosen, který přidal další prameny a systém částečně přerovnal.¹³⁰ Pracovníci univerzity v Regensburgu (jmenovitě David Hiley a Robert Klugseder) pak tyto katalogy převedli do elektronické podoby v rámci projektu *Cantus Planus*. Na internetové stránce http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_I/Musikwissenschaft/cantus/ je tak možno do interaktivní databáze zadat responsoria v matutinu u jedné nebo všech adventních nedělí a program následně vyhodnotí, které rukopisy mají stejný pořad zpěvů. Na základě výsledků lze pak i u zcela neznámého rukopisu určit (popř. vyloučit) okruh, ve kterém rukopis vznikl. Velkou výhodou je i to, že v programu je zpracováno podstatně více pramenů než v databázi *Cantus* a navíc zde jsou rovnoměrněji zastoupeny jednotlivé oblasti, což rozšiřuje okruh bádání.

Použila jsem tedy databázi ze stránek *Cantus Planus* pro analýzu breviáře VI.E.4c a zadala do ní údaje ke všem čtyřem adventním nedělím. Nalezené konkordance, tedy kodexy se stejným pořadem zpěvů (celkem 13) ukazuje tabulka níže. V prvním sloupci tabulky jsou uvedeny prameny v podobě modelovaných zkratk podle RISMu (zkratky se tedy částečně liší od těch uvedených na stránkách databáze). Písmeno ve druhém sloupci udává, zda jde o breviář (B) či antifonář (A). Ve třetím sloupci je uvedena více či méně přesná lokace vzniku rukopisu. Čísla ve čtvrtém sloupci značí století nebo přibližný rok vzniku rukopisu. Poslední sloupec odkazuje na číslo v Hesbertově katalogu.

¹²⁹ HESBERT, sv. 5.

¹³⁰ OTTOSEN.

Pramen	Druh	Lokace	Datace	Katalog
D-As 8o 93	B	Klášter v Augsburgu	15.	609
CH-EN 103	A	St. Dysiboda (?)	12.	674
D-KA SG 22	B	Gengenbach (u Strasbourgu)	14.	641
D-Mbs Clm 14771	B	Regensburg, St. Emmeram	14.	736
D-Mbs Clm 15502	A	Rott am Inn	15.	737
D-Mbs Clm 23037	B	Prüfening, St. Georg (u Hirsau)	12.	741
D-Mbs Clm 2505	B	Abensberg	15.	733
D-Mbs Clm 26222	B	Klášter v Bavorsku	15.	744
D-Mbs Clm 26224	B	Klášter v Bavorsku	15.	746
D-Mbs Clm 28227	B	Neuburg an der Donau	1500	748
D-SI HB.XVII.13	A	Zwiefalten	ca 1400	850
D-SI HB.XVII.27	A	Zwiefalten	15. (střed)	852
S-Uu C 434	B	Klášter v Bavorsku	14.	877

Tabulka 3: Konkordance k responsoriím adventních nedělí

Jak je vidět, rukopisy se stejným pořadem zpěvů jako v breviáři VI.E.4c jsou především německé, častěji se jedná o breviáře a především jsou zde zastoupeny mladší prameny (z 12. století jsou pouze dva). Velmi podstatný je zde fakt, že ze zmíněných rukopisů není dosud žádný zpracovaný v *Cantu* (pouze CH-EN 103 se zpracovává). To ukazuje i limity bádání postavené pouze na jedné databázi a zároveň nutnost pokračovat v bádání dále a zpracovávat nové prameny. Nutno ještě dodat, že z rukopisů v *Cantu* existuje ke stejnému pořadu jediná konkordance (nepočítáme-li CH-EN 103), a to rukopis z Karlsruhe (původně ze Zwiefaltenu), rovněž z 12. století, se signaturou D-KA Aug. LX. Zajímavé je, že ten je v *Cantu Planu* také, ale databáze ho nenašla, neboť obsahuje o jedno responsorium ve čtvrté adventní neděli navíc; jinak jsou ale responsoria zcela shodná. Nabízí se proto otázka, kolik takových nenalezených rukopisů v databázi *Cantus Planus* ještě je. V zásadě to ale na věci nic nemění: důležitý je okruh uvedených 13, resp. 14 rukopisů. U velkého množství z nich můžeme konstatovat příbuznost s hirsaukou tradicí. Zcela nepopíratelné je to vzhledem jejich proveniencím u kodexů pod čísly 609, 736, 741, 850 a 852 a u D-KA Aug. LX – podle Klugsedera patřily kláštery, kde tyto rukopisy vznikly, k nejdůležitějším centrům hirsauké reformy.¹³¹ Přiřadit k nim můžeme i rukopisy z Gengenbachu (č. 641) a

¹³¹ KLUGSEDER, s. 24.

Rottu nad Innem (č. 737), neboť i sem hirsauské vlivy dorazily.¹³² Otazník je okolo kodexu CH-EN 103 (není jistá jeho provenience) a dále prakticky u všech ostatních rukopisů, o nichž se mi bohužel nic bližšího nepodařilo zjistit.¹³³

Kromě adventních nedělí nám *Cantus Planus* umožňuje porovnat sérii responsorií označovanou jako „Historia clama“. Poněkud matoučně je zde uvedeno označení „Ember Days“ (kvatembrové dny), jedná se ovšem o sérii, která se kvatembrových dnů může a nemusí dotknout.¹³⁴ Tato responsoria bývají někdy zapisována (a zpívána) po třetí adventní neděli, ve starších rukopisech spíše po čtvrté (což je vzhledem k již tak přeplněnému třetímu adventnímu týdnu rozhodně přehlednější). Někdy tato responsoria nebývají zapsána v sériích, ale jsou přiřazena k jednotlivým dnům. To není úplně šťastné řešení, neboť zpěvy se posouvají podle toho, na který den v týdnu připadnou Vánoce. Přesto toto řešení zvolil písař breviáře VI.E.4c. Responsoria jsou zde přiřazena vždy po třech k matutinu jednotlivých všedních dnů po čtvrté adventní neděli (responsorium *Germinaverunt* je obsaženo jak ve středu, tak ve čtvrtek):

Fer. 2 Hebd. 4 Adv. M R 1.1 *Clama in fortitudine qui*

M R 1.2 *Orietur stella ex Jacob et*

M R 1.3 *Modo veniet dominator dominus*

Fer. 3 Hebd. 4 Adv. M R 1.1 *Egredietur dominus*

M R 1.2 *Praecursor pro nobis*

M R 1.3 *Videbunt gentes justum tuum*

Fer. 4 Hebd. 4 Adv. M R 1.1 *Emitte agnum domine*

M R 1.2 *Rorate caeli desuper et nubes*

M R 1.3 *Germinaverunt campi eremi*

Fer. 5 Hebd. 4 Adv. M R 1.1 *Germinaverunt campi**

M R 1.2 *Festina ne tardaveris domine*

M R 1.3 *Radix Jesse qui exsurget*

¹³² KÄHNI, Otto: *Gengenbach*, in: MILLER, s. 205nn.; HEMMERLE, Josef: *Rott am Inn*, in: BOHL, s. 609n.

¹³³ „Engelberg 103 has been discussed as representative of a late instance of the influence of the Hirsau reform movement“, viz *e-codices*: <http://www.e-codices.unifr.ch/en/description/bke/0103>.

¹³⁴ Pod pojmem „kvatembrové dny“ se míní vždy středa, pátek a sobota čtyř týdnů v roce vždy přibližně v době změny roční doby. Na přelomu podzimu a zimy připadají podle stanov papeže Řehoře VII. na týden po sv. Lucii, tj. po 12. prosinci. Viz *Kvatembr, dny kvatembrové* in BERGER, s. 233n.

Podle databáze *Cantus Planus* je verze v breviáři poměrně unikátní – program našel k dané sadě jedinou konkordanci:

GB-Lbl Add. 18307	B	Freising, St. Corbinian	1494	700
-------------------	---	-------------------------	------	-----

Stačí ovšem vynechat poslední dva zpěvy a pramenů se shodným pořadem je 215. Z toho vyplývá, že bohoslužba pro pondělí, úterý a středu obsažená v prameni je naprosto běžná, pouze čtvrtek má velmi neobvyklý obsah. Podobný pořad nemá ani žádný rukopis z databáze *Cantus*. Neobvyklé je v této sérii zejména responsorium *Festina ne tardaveris*.

Mohlo by se zdát překvapivé, že se zmíněné pořady neshodují s mladším svatojiřským rukopisem XIV.B.13. Po porovnání obou pramenů ale zjistíme, že se o příliš výraznou odlišnost nejedná. XIV.B.13 patří do oné skupiny 215 konkordančních pramenů a jedinou odlišností je již zmíněné responsorium *Festina ne tardaveris*, které antifonář vypouští. Vrátime-li se k posouzení responsorií k matutinu u nedělí, zjistíme, že první tři adventní neděle se u obou rukopisů shodují. Rozdíl je pouze v neděli čtvrté, a to v případě třetího nokturna, jedná se ale pouze o odlišné pořadí zpěvů. Antifonář XIV.B.13 má navíc tuto sérii responsorií unikátní (žádný jiný rukopis v databázi neobsahuje stejný pořad), je tedy možné, že se jednalo spíše o písařův omyl a pořadí zpěvů mělo být jiné.

Přímo s kvatembrovými dny souvisí ještě jiná záležitost: velké zmatky v týdnu po třetí adventní neděli v breviáři VI.E.4c. Písař totiž zaměnil bohoslužby středy a čtvrtka a navíc kromě běžných zpěvů připsal středě zpěvy pro kvatembr, ty jsou ale označeny znovu jen „Feria IV“, čímž dochází ke zmatení. Asi o dvě století mladší breviář XIII.E.14a má bohoslužby pro středu a čtvrtek správně, kvatembrová bohoslužba je pak označena „Feria IV Quatuor temporum“ a je zapsána již po úterku. Antifonář XIV.B.13 vypouští jednu rubriku, pořadí zpěvů se ale shoduje s mladším breviářem; na rozdíl od předchozích dvou rukopisů ale antifonář neobsahuje zpěvy pro sobotu. Rozdíly ve zmíněných třech rukopisech jsou vidět v tabulce (tytéž zpěvy pro lepší orientaci označuji barevně):

VI.E.4c		XIV.B.13		XIII.E.14a	
Fer. 4	Consolamini consolamini	Fer. 4	Quomodo fiet istud angele dei	Fer. 4 Q.	Quomodo fiet istud angele dei
	Laetamini cum Jerusalem et		Missus est Gabriel angelus ad		Missus est Gabriel angelus ad
Fer. 4	Quomodo fiet istud angele dei		Ave Maria gratia plena		Ave Maria gratia plena
	Missus est Gabriel angelus ad		Dabit ei dominus sedem David		Dabit ei dominus sedem David
	Ave Maria gratia plena		Ecce ancilla domini fiat mihi		Ecce ancilla domini fiat mihi
	Dabit ei dominus sedem David		Ponam in Sion salutem et in	Fer. 4	Ponam in Sion salutem et in
	Ecce ancilla domini fiat mihi		Ponent domino gloriam et		Ponent domino gloriam et
Fer. 5	Ponam in Sion salutem et in	Fer. 5	Consolamini consolamini	Fer. 5	Consolamini consolamini
	Ponent domino gloriam et		Laetamini cum Jerusalem et		Laetamini cum Jerusalem et

Tabulka 4: Kvatembrový týden ve svatojiřských rukopisech

Předvánočního období se týká ještě jedna pohyblivá série, a to Antiphonae Majores, nazývané pro svůj začátek „O-antifony“. Jedná se o soubor sedmi až čtrnácti antifon, které se zpívají příslušný počet dní před Vánocemi vždy na konci nešpor. Tyto antifony bohužel nejsou zahrnuty v projektu *Cantus Planus*, obsahuje je však databáze *Cantus*. Můžeme tak zjistit, které rukopisy jich obsahují okolo sedmi a které spíše 12 (stejně jako VI.E.4c), popř. jiný počet. Rukopisů s větším počtem antifon je v *Cantu* přibližně polovina (z těch, co sérii obsahují) a jedná se mimo jiné o prameny v této kapitole již zmiňované: XIV.B.13, D-KA Aug. LX (po 12 antifonách) a CH-EN 103 (11). Dále do této skupiny patří prameny z Klosterneuburgu a rakouské či německé provenience obecně. Naopak mezi rukopisy francouzskými či italskými převažuje nižší počet antifon (převážně 7–8).¹³⁵ Zůstaneme-li u německé skupiny, identita antifon je v rukopisech obdobná.

¹³⁵ Zajímavé ovšem je, že v pražské diecézi se ustálil počet těchto antifon na sedmi, viz CAO-ECE.

3.4 Nicolai, fol. 44v–48r

Svatý Mikuláš je prvním světce, kterým se budu v této práci zabývat. Jde rovněž o první sanktorální svátek v breviáři vůbec, pomineme-li Commune Sanctorum. Spadá totiž na začátek liturgického roku do prvního, popř. druhého adventního týdne. Mikuláš se narodil po roce 280 v řeckém městě Patra a zemřel okolo roku 350 v Myře (na území dnešního Turecka), kde předtím působil jako biskup. V západní tradici jeho svátek připadá na 6. prosince (datum smrti).¹³⁶ Bývá zobrazován jako starší biskup s vousem, na východě většinou holohlavý chudák.¹³⁷

Toto poměrně rozsáhlé officium obsahuje v breviáři VI.E.4c celých 69 zpěvů, z kompletního pořadu nejsou zaznamenány pouze antifony u obou nešpor (antifony ad Magnificat ale zapsány jsou). Naopak ve třetím nokturu matutina jedno responsorium přebývá. Některé zpěvy jsou zapsány pouze v incipitu, většina je však kompletních. Vyskytuje se zde několik kontrafakt a snad i unikátních zpěvů. Kontrafaktem je třetí responsorium v prvním nokturu *O laudanda sancti Nicolai*. Zpěv patřil původně svatému Benediktu, kde jej v databázi *Cantus* nalezneme pod ID 007273 u sedmi pramenů jihoněmeckého okruhu, dále ve XIV.B.13 a rovněž ve CH-Zz Rh 80.¹³⁸ Responsorium je v breviáři navíc zajímavým způsobem zapsané – repetenda byla vyškrábaná a dopsaná původním písařem (a poté doplněna neumami) v mnohem delší verzi, čímž značně přesahuje i na okraj. O novou verzi se však nejedná – po zkontrolování textu a melodie s digitalizovanými rukopisy XIV.B.13 a CH-E 611 je zřejmé, že tato opravená verze odpovídá původnímu zpěvu k Benediktu; písař se tedy poprvé zřejmě spletl.

Unikátním se zdá být čtvrté responsorium třetího nokturu *Hodie sanctissimus confessor* s veršem *Et factus est perfectorum*. Možná se také jedná o kontrafaktum, žádný podobný zpěv však v *Cantu* není a nevyskytuje se ani v madším svatojiřském antifonáři XIV.B.13. Naopak ve víceméně soudobém breviáři XII.F.5 (až na výjimky nenotovaném) je officium ke sv. Mikuláši zcela shodné, a to i v případě unikátních a nadbytečných zpěvů. Responsorium *Hodie sanctissimus confessor* bylo později v breviáři VI.E.4c škrtnuto a nahrazeno konformnějším *Dum Myrensiu*. To v kodexu následuje vzápětí, bylo ovšem zapsané jako přebytečné (M R 3.5). Mladší ruka tedy oním škrtem srovnala počet

¹³⁶ Datum udávané Mikulášovy smrti je podle některých historiků jen fabulace mající podložit umístění jeho svátku na tento den, aby nahradil pohanský svátek zrození Diany, římské bohyně lovu.

¹³⁷ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 629–631.

¹³⁸ Kromě toho ten samý zpěv eviduje ještě CH-SGs 391 u svatého Otmara.

responsorií správně na 12.

I verze ve XIV.B.13 je však velmi podobná – s výjimkou zmíněného responsoria zaznamenávají oba rukopisy víceméně téže zpěvy, antifonář jen vynechává ty na méně důležitých pozicích – responsoria brevia, antifony k menším hodinkám apod. Blízkou podobu officia udává i velké množství dalších rukopisů, a to nejen německých, ale i třeba francouzských, jejich výčet nám tedy v pátrání po tradici příliš nepomůže. Určitá tendence by se nicméně mohla vyjevit, vyčleníme-li pouze zpěvy s menším počtem konkordancí (do deseti rukopisů z databáze *Cantus*). Kromě uvedeného unikátního responsoria se jedná o antifony *O mira caritas quae ita*, *Opus bonum decenter exercuit* (obě 9 konkordancí), *Omnibus se invocatibus*, *Summe dei praesul Nicolae* a *Ex ejus tumbae marmore sacrum* (po 8) a responsoria *Amavit eum dominus* (2) a snad čistě svatojiřská *O laudanda sancti Nicolai*, *Cognovit eum dominus* a *Caelorum rex omnipotens* (konkordance pouze ve XIV.B.13). Tyto zpěvy se nacházejí v rukopisech z Lambrechtu A-Gu 29 a 30, Kremsmünsteru A-LIs 290, Einsiedeln CH-E 611, Karlsruhe D-KA Aug. LX, Weingartenu D-SI HB.I.55, Freisingu (?) A-Wn 1890 a z Dysibodenbergu (?) CH-EN 103.

Vzhledem k tomu, že uvedené rukopisy pocházejí z klášterů hirsauského okruhu nebo se u nich o této souvislosti alespoň uvažuje (viz předchozí kapitoly), vyvstává otázka, zda přece jen pod vlivem Hirsau nevznikl i breviář VI.E.4c. Proto jsem do databáze *Cantus* vložila i zpěvy z *Liber ordinarius* Rheinau (CH-Zz Rh 80) a porovnála výsledky.¹³⁹ Ty uvedenou tendenci potvrzují: všechny zpěvy obsažené v uvedených rukopisech se nachází i v CH-Zz Rh 80 – s výjimkou tří responsorií s konkordancemi pouze ve XIV.B.13 a onoho unikátního. Je tedy zřejmé, že přinejmenším svatomikulášské zpěvy v breviáři VI.E.4c byly hirsauskou reformou ovlivněny, a zároveň, že existovala jistá typicky svatojiřská tradice.

3.5 Thomae, fol. 62v–64v

Velmi zajímavé officium má v rukopise VI.E.4c svátek apoštola Tomáše. Jeho jméno je odvozeno od slova „dvojče“ (snad byl dvojčetem Matouše) a jeho řeckou obdobou („Didimos“) je několikrát označen v *Evangeliiu sv. Jana* a v liturgických zpěvech.¹⁴⁰ Jeho

¹³⁹ Zpěvy jsem zadávala dle edice: HÄNGGI, s. 37–38.

¹⁴⁰ Jan, kapitola 11, verš 16; kapitola 20, verš 24; kapitola 21, verš 2.

svátek se slaví v řecké církvi 6. září; v katolické církvi to bylo 21. prosince, od roku 1969 se slaví 3. července (datum přenesení jeho ostatků do Edessy; ty ale dnes spočívají v italské Ortoně).¹⁴¹

V kodexu VI.E.4c je Tomášovi věnováno 19 zpěvů. To není ve střední Evropě příliš častý jev, většina zdejších rukopisů jich obsahuje méně než 10, ty podrobnější maximálně 15.¹⁴² Jedinou výjimku v databázi *Cantus* představuje antifonář z Vorau (A-VOR 287, původně ze Salzburgu), obsahující kompletní officium – 66 zpěvů. Ostatní rukopisy udávají povětšinou jen jednu či více antifon k nešporám, popřípadě u nich vůbec neurčují liturgickou pozici. Svatojiřský kodex je tedy ve střední Evropě v tomto ohledu spíše výjimkou. Částečně to je však dáno povahou breviáře: velká část zpěvů je zaznamenaná pouze v incipitu a pochází z *Commune Apostolorum* (viz index rukopisu v příloze č. 1).

S počtem zpěvů souvisí mnohem zajímavější jev: existence dvou laudes v rukopise. Celkově jsou zde zapsány první nešpory (5 zpěvů, z toho dva hymny), několik zpěvů k matutinu (2), laudes (4), a druhým nešporám (2) – přičemž všechny tyto zpěvy s výjimkou antifony k Magnificat (*O Thoma Didyme per Christum*) jsou zapsány jen v incipitu a nalézáme je i v *Commune Apostolorum* – a následně znovu laudes, tentokrát v úplnosti všech šest antifon. Ty již ve společných sériích nenalézáme, jedná se tedy o zpěvy konkrétně určené svatému Tomáši. V breviáři VI.E.4c jsou uvedené v tomto pořadí:

LA 1 *Apparuit Dominus Thomae*

LA 2 *Rex autem rogabat apostolum*

LA 3 *Thomas orabat ad dominum*

LA 4 *Vos autem estote fortes et*

LA 5 *Orabat sanctus Thomas ad*

LA B *Adesto Domine famulo tuo*

Počet konkordancí k těmto šesti antifonám je velmi nízký (podle daného zpěvu od dvou do šesti rukopisů). Konkordanční rukopisy ke zmíněným zpěvům jsou především (i když ne výlučně) z Itálie a ani jeden z rukopisů není německý. Kromě *Cantu* nalézáme zmíněné

¹⁴¹ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 330–333.

¹⁴² Nejobsáhlejší officium ke svatému Tomáši mají rukopisy italské, i zde však má velká část rukopisů méně než 10 zpěvů.

zpěvy ve třech až šesti rukopisech z CAO označovaných tam jako C, E, M, V, S a L; jsou mezi nimi zastoupeny všechny italské rukopisy z uvedeného katalogu a opět zcela chybí německé.¹⁴³

Pouhé dva rukopisy z databáze *Cantus* obsahují všech šest antifon z druhé série laudes. Prvním z nich je antifonář TR-Itks 42 ze 14. století, původně z uherského Esztergomu, užívající sekulární ritus.¹⁴⁴ Kromě laudes mají oba kodexy společně ještě hymnus *Exsultet caelum* v nešporách, antifonu k Magnificat *O Thoma Didyme per Christum* a antifonu *Juravit dominus* ve druhých nešporách. Dalších pět zpěvů obsažených v TR-Itks 42 se v VI.E.4c nenachází. Zpěvy v laudes mají oba rukopisy uvedené ve stejném pořadí, texty jsou zcela shodné a melodie se liší pouze v detailech; jedná se tedy zjevně o stejnou tradici.¹⁴⁵ Jak se však tato tradice dostala do střední Evropy, to zatím není jasné.

Druhým pramenem obsahujícím všech šest zpěvů je antifonář E-Tc 44.1 z jedenáctého století, který byl vytvořen zřejmě v Sant Sadurn de Noya pro dvůr krále Sancha III. Garcése. Tento rukopis je velmi specifický, neboť obsahuje u svých svátků jak sekulární, tak monastický ritus. V sanktorálu se často nalézají hned tři série officií: jedna monastická, jedna sekulární a jedna s dosud nejistou liturgickou funkcí. Svátý Tomáš je zde zastoupen 56 zpěvy, proto není tak překvapivé, že se zde nacházejí i zmíněné antifony. Ty v rukopise nemají přesně určenou liturgickou pozici (nacházejí se jako nadbytečné zpěvy jako jedny z posledních zpěvů k Tomáši, zpracovávatelem rukopisu byly označeny jako X A 1–4 a 8), pouze antifona *Thomas orabat ad dominum* je přiřazena k matutinu jako první antifona druhého nokturna. Antifonář nemá u tohoto svátku nešpory, proto další konkordance nebyly nalezeny. Pořadí zpěvů je tedy jiné než v obou středoevropských rukopisech. Rovněž textově se zpěvy méně či více odlišují, podávám zde proto jejich přepis v pořadí, v jakém se v rukopise vyskytují (kurzívou jsou vyznačeny odlišnosti, v závorce za příslušnými místy následuje verze v breviáři VI.E.4c):

M A 2.1 Thomas *horabat ad dominum deprecor te (te deprecor) domine ut benedicas hos innocentes et inspira in eis quae agi hoporteat*

¹⁴³ HESBERT, sv. I, II.

¹⁴⁴ V edici tohoto rukopisu (CZIGLER a kol., s. 47) je výstižně vyjádřeno toto: „The series of antiphons for Lauds for the feast of St Thomas the Apostle is a rarity even though occurring sporadically in other Hungarian sources (outside Esztergom).“

¹⁴⁵ Přepisy melodií první a páté antifony jsou k dispozici v přílohách č. 29 a 30.

X A 1 Apparuit *Thomae dominus* (dominus Thomae) in visu noctis dicens *ei* ne timeas descendere in *Indiea* (Indiam) quia ego non te *derelinquam* (derelinquo)

X A 2 Rex autem rogabat apostolum peto *tibi* (te) vir dei ut *eas et* benedicas puerum cum filia mea

X A 3 Vos *state* (autem estote) fortes et custodite quae (a me) accepistis quia non videbitis *ultra faciam* (amplius faciem) meam

X A 4 Orabat sanctus Thomas ad dominum respice in me domine invocantem (te) *hac* revertentem *ad nupcias* (a nuptiis)

X A 8 Adesto Domine *servo* (famulo) tuo ut cum pace dirigas (me) ad sedem tuam *alleluia*

Ještě zajímavější než textové odchylky je ale srovnání melodií antifon v uvedených rukopisech.¹⁴⁶ Kodex E-Tc 44.1 je zapsán akvitánskou notací, která stojí na přechodu mezi diastematicností a adiastrmaticností – v rukopise nejsou linky, ale neумы jsou umístěny v prostoru, lze tedy poměrně přesně odhadnout, o jakou výšku se jedná. Bohužel rukopis je místy velmi špatně čitelný, melodickou linku lze tedy sledovat pouze přibližně. Přesto je ale zřejmé, že se melodie v tomto rukopise zásadně odlišují od breviáře VI.E.4c. Až na antifonu *Orabat sanctus Thomas* jsou však zpěvy vždy alespoň ve stejném modu. V příloze č. 29 je možno nahlédnout hypotetickou rekonstrukci melodií antifon *Apparuit Thomae dominus* a *Orabat sanctus Thomas* a porovnat jejich odlišnost od středoevropské verze.

Kromě zmíněných dvou antifonářů má konkordance k celým druhým laudes ještě rukopis z Compiègne (F-Pn lat. 17436) z 9. století zahrnutý René-Jeanem Hesbertem do CAO. Zde se rovněž jedná o sekulární ritus. Antifonář vzhledem ke svému stáří není notovaný (až na několik zpěvů), přesto je pro nás významný, neboť dokazuje, že zmíněné antifony jsou staršího data. Jako srovnávací pramen pro melodie jsme ale museli zvolit jiný pramen obsahující alespoň několik uvedených zpěvů, a to další rukopis z CAO: antifonář ze San Lupa z konce 12. století (I-BV V. 21). Ten obsahuje tři ze zmíněných šesti antifon; jednu z nich ale nemá notovanou kodex E-Tc 44.1, proto byly porovnávány jen zbylé dva zpěvy, notované ve všech čtyřech rukopisech (viz výše). Po porovnání melodií těchto dvou antifon (viz přílohy č. 29 a 30) je patrné, že i melodie v tomto rukopise se odlišuje od středoevropské verze, nadto ale i od verze ve španělském kodexu. Ke zmíněným dvěma

¹⁴⁶ První antifona (*Thomas orabat*) není ve španělském kodexu notovaná, proto se srovnání týká jen dalších pěti zpěvů.

zpěvům tak existují tři různé melodie.

Při pátrání po tom, odkud se v našem rukopise vzaly tyto v Německu neznámé antifony, jsem zkusila prohledat i další zdroje. Nahlédnutí do *Liber Ordinarius* z Rheinau CH-Zz Rh 80 (resp. do jeho edice) potvrdilo, že od Hirsau tentokrát vítr nevané – ani jedna z antifon v tomto kodexu nefiguruje.¹⁴⁷ Zato pozitivní výsledky přinesla tentokrát datazáze CAO-ECE: všech šest zmíněných zpěvů se zde nalézají, navíc ve stejném pořadí jako v breviáři VI.E.4c. Naopak ostatní zpěvy, s výjimkou rozšířené antifony ad Magnificat (*O Thoma Didyme*) jsou odlišné.¹⁴⁸ Mezi rukopisy, z nichž byla edice vytvářena, se nachází notovaný breviář ze 14. století (NM XV.A.10), který na foliích 258r–v obsahuje rovněž všech šest antifon. I jeho verze odpovídá melodiím středoevropským, jak je vidět ve zmíněných přílohách č. 29 a 30. Je tedy možné, že se zpěvy do breviáře dostaly přes pražskou diecézi.

Pro dnešní bádání je existence druhých laudes v rukopise VI.E.4c velmi cenná, tento názor ale nesdíleli středověcí duchovní, proto byla později celá druhá verze škrtnuta, opatřena poznámkou „Noli“ (tj. „nedělej, nezpívej“) a doplněna incipity odkazujícími ke zpěvům z prvních laudes, resp. Commune Apostolorum. Rovněž další zpěvy podlely pozdější redakci: první ze dvou hymnů v nešporách byl škrtnut, antifona k Magnificat ve druhých nešporách *Beati eritis* byla nahrazena jinou a bylo připsáno mnoho dalších poznámek. Veškeré změny vedly k unifikaci, k odstranění zvláštností a jejich nahrazení zpěvy z Commune Apostolorum. Tato tendence se pak potvrzuje v mladším svatojiřském antifonáři XIV.B.13, který zaznamenává pouhé dvě antifony ke sv. Tomáši: jednu společnou s VI.E.4c (*O Thoma Didyme per Christum* jako antifona k nešporám mezi svátky Lucie a Fabinána s Šebestiánem), jednu novou (*Nolite timere quinta enim die* jako nadbytečná antifona po pátku po třetí adventní neděli). Ostatní zpěvy byly pravděpodobně brány z Commune Apostolorum.

V neposlední řadě je velmi poučné srovnání officia k apoštolu Tomáši s druhým nejstarším (pravděpodobně) svatojiřským breviářem XII.F.5. Ten obsahuje zpěvů mnohem více (kompletní matutinum apod.) a rovněž má dvoje laudes. Všechny zpěvy obsažené v breviáři VI.E.4c jsou i v XII.F.5 a později byly rovněž odstraněny. To svědčí o příbuznosti obou rukopisů a jejich shodném osudu více než co jiného.

¹⁴⁷ HÄNGGI, s. 43n.

¹⁴⁸ <http://www.zti.hu/earlymusic/cao-ece/cao-ece.html>.

3.6 *Joannis Evangelistae + Octava, fol. 82v–87r a 100v–101r*

Na svátku Jana Evangelisty je možno ilustrovat, jak pozdější přípisy v rukopise měnily tradici officia. Jeho svátek navíc připadá v západní liturgické tradici na 27. prosince, spadá tedy do vánočního období, z čehož plynou určité komplikace, zejména možnost kolize s nedělí po Vánocích.¹⁴⁹

V breviáři VI.E.4c je Janu Evangelistu věnováno celé officium včetně menších hodin a obou nešpor – celkem 42 zpěvů, přičemž 9 z nich je uvedeno jen v incipitu. Officium se příliš zásadně neliší od verzí v jiných rukopisech německé proveniencí (až na několik zpěvů je počet konkordancí značný), přesto však nese známky četných úprav. Ty jsou nejzřetelnější v matutinu, v následujícím textu se tedy zaměřím na něj. Zpěvy zapsané v breviáři jsou tyto:

I *Adoremus regem apostolorum* **Později škrtnuto.**

H *Exsultet c**

A 1.1 *Qui vicerit faciam illum*

A 1.2 *Hic est discipulus ille qui*

A 1.3 *Sic eum volo manere donec*

A 1.4 *Cibavit eum dominus pane*

A 1.5 *Spiritu sapientiae salutaris*

A 1.6 *Dedit illi dominus claritatem*

W 1. *In omnem terram*

R 1.1 *Valde honorandus est beatus* **MS in margine: „1“.**

V 01 *Mulier ecce filius tuus ad*

R 1.2 *In illo die suscipiam te* **MS in margine: „2“.**

V 01 *In tribulatione invocasti me*

R 1.3 *Qui vicerit faciam illum* **MS in margine: „3“.**

V 01 *Vincenti dabo edere de ligno*

R 1.4 *Virgo est elec** **Původně jiný zpěv, ale vyškrábán a přepsán na tento. V kompletní podobě je možno jej nalézt ve třetím nokturu.**

A 2.1 *Tu es discipulus meus in te*

A 2.2 *Ponam te signaculum dicit*

¹⁴⁹ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 667–668.

A 2.3 *Dixit dominus matri suae*

A 2.4 *Exiit sermo inter fratres*

A 2.5 *Iste est Joannes cui Christus*

A 2.6 *Cum reverteretur Joannes de*

W 2. *Constitues eos principes*

R 2.1 *Ecce puer meus quem elegi* MS in margine: „5“.

V 01 *Iste est Joannes qui supra*

R 2.2 *Hic est discipulus qui* MS in margine: „6“.

V 01 *Quanta audivimus et*

R 2.3 *Cibavit illum dominus pane* MS in margine: „7“.

V 01 *In medio ecclesiae aperuit os*

R 2.4 *Qui sunt isti* **Začátek zpěvu a všechny neomy vyškrábány, přepsáno na *Apparuit caro*, které je celé notováno na spodním okraji, a to i s veršem *Cumque complexset*, konec je dopsán na dalším foliu. Jiná ruka: „8“.**

V 01 *Dorsa eorum plena sunt oculis*

A 3. *Iste est Joannes qui supra* Škrtnuto, in margine notováno *Domine suscipe me ut cum* (začátek uříznut).

W 3. *Dedisti hereditatem*

R 3.1 *Iste est Joannes qui supra* MS in margine: „9“.

V 01 *Valde honorandus est beatus*

R 3.2 *Diligebat autem eum Jesus* MS in margine: „10“.

V 01 *In cruce denique moriturus*

R 3.3 *Famulo meo ego praestiti* Škrtnuto, in margine „R. In medio“ (to je v hlavním textu na dalším foliu).

V 01 *Inimicos ejus induam*

R 3.4 *In medio ecclesiae aperuit os* In margine: „11“. Nad tím: „12 R *Vox tonitruí*“. Na straně notováno *responsorium Vox tonitruí* s veršem *Victo senatu cum Caesare*, začátek uříznut.

V 01 *Misit dominus manum suam et*

R 3.5 *Hic est beatissimus* MS in margine: „No[li]“.

V 01 *Hic est discipulus ille quem*

R 3.6 *Virgo est electus a domino* MS in margine: „4“.

V 01 *Spiritus sancti gratia*

R 3.7 *Sic eum volo manere donec* Škrtnuto.

Jak je vidět, původní verze officia obsahuje tři responsoria k matutinu navíc. Také je zřetelné, že responsoriím byla v pozdější době věnována největší pozornost – zpěvy byly číslovány (1.1-3, 2.1-4, 3.1, 3.2, 3.6), odstraňovány škrty (3.3, 3.7), poznámkou “Noli“ (3.5) či vyškrábáním a přepisem na jiné zpěvy (1.4, 2.4), popř. byly tyto nové zpěvy zapsány na okrajích (2.4, 3.3, *Vox tonitru*). Konečná verze po všech úpravách se pak blíží pozdější svatojiřské verzi zapsané v antifonáři XIV.B.13 (fol. 32v–36v) či v nenotovaném breviáři XIII.E.14a (fol. 71r–75r). K jakým změnám došlo a jak spolu verze v obou rukopisech souvisí, to nejlépe ilustruje tabulka č. 5 na následujících dvou stranách (odlišnosti jsou zvýrazněny žlutě).

Z tabulky je patrné, že nejvíce neustáleny jsou konce nokturen – rukopis VI.E.4c měl všechna čtvrtá responsoria změněna. To ovšem není nic zvláštního: obecně platí, že právě ve čtvrtých responsoriích se rukopisy liší nejvíce. Na starším breviáři je krom toho jasně vidět neustálenost: kodex nabízí o tři responsoria navíc. V mladším antifonáři již přebývá pouze jediné responsorium (*Famulo meo*) zapsané na okraji – a právě toto responsorium bylo do VI.E.4c doplněno až dodatečně. Kromě responsorií uvádějí rukopisy rozdílné antifony ke kantiku. Zde naopak více verzí nabízí XIV.B.13, přičemž „náhradní“ antifona je obsažena i ve starším breviáři. Konečně se oba kodexy liší v invitatoriu: to v breviáři bylo později škrtnuto, jeho náhrada ale již nebyla do rukopisu dopsána. Invitatorium v antifonáři – *Crucifixum regem matrem* – je poměrně neobvyklé, v databázi *Cantus* má jen dvě konkordance, a to v rukopisech mimo německou provenienci (i když stále středoevropských): TR-Itks 42 a SI-Lna 18.

Pozice	VI.E.4c – původní verze	VI.E.4c – upravená verze	XIV.B.13 (XIII.E.14a)
I	Adoremus regem apostolorum	-	Crucifixum regem matrem
A 1.1	Qui vicerit faciam illum	Qui vicerit faciam illum	Qui vicerit faciam illum
A 1.2	Hic est discipulus ille qui	Hic est discipulus ille qui	Hic est discipulus ille qui
A 1.2	Sic eum volo manere donec	Sic eum volo manere donec	Sic eum volo manere donec
A 1.4	Cibavit eum dominus pane	Cibavit eum dominus pane	Cibavit eum dominus pane
A 1.5	Spiritu sapientiae salutaris	Spiritu sapientiae salutaris	Spiritu sapientiae salutaris
A 1.6	Dedit illi dominus claritatem	Dedit illi dominus claritatem	Dedit illi dominus claritatem
W 1.	In omnem terram	In omnem terram	(In omnem terram)
R 1.1	Valde honorandus est beatus	Valde honorandus est beatus	Valde honorandus est beatus
V 01	Mulier ecce filius tuus ad	Mulier ecce filius tuus ad	Mulier ecce filius tuus ad
R 1.2	In illo die suscipiam te	In illo die suscipiam te	In illo die suscipiam te
V 01	In tribulatione invocasti me	In tribulatione invocasti me	In tribulatione invocasti me
R 1.3	Qui vicerit faciam illum	Qui vicerit faciam illum	Qui vicerit faciam illum
V 01	Vincenti dabo edere de ligno	Vincenti dabo edere de ligno	Vincenti dabo edere de ligno
R 1.4	?	Virgo est electus a domino	Virgo est electus a domino
V 01	-	(Spiritus sancti gratia)	Spiritu sancti gracia
A 2.1	Tu es discipulus meus in te	Tu es discipulus meus in te	Tu es discipulus meus in te
A 2.2	Ponam te signaculum dicit	Ponam te signaculum dicit	Ponam te signaculum dicit
A 2.3	Dixit dominus matri suae	Dixit dominus matri suae	Dixit dominus matri suae
A 2.4	Exiit sermo inter fratres	Exiit sermo inter fratres	Exiit sermo inter fratres
A 2.5	Iste est Joannes cui Christus	Iste est Joannes cui Christus	Iste est Joannes cui Christus
A 2.6	Cum reverteretur Joannes de	Cum reverteretur Joannes de	Cum reverteretur Joannes de
W 2.	Constitues eos principes	Constitues eos principes	(Constitues eos principes)
R 2.1	Ecce puer meus quem elegi	Ecce puer meus quem elegi	Ecce puer meus quem elegi
V 01	Iste est Joannes qui supra	Iste est Joannes qui supra	Iste est Joannes qui supra
R 2.2	Hic est discipulus qui	Hic est discipulus qui	Hic est discipulus qui
V 01	Quanta audivimus et	Quanta audivimus et	Quanta audivimus et
R 2.3	Cibavit illum dominus pane	Cibavit illum dominus pane	Cibavit illum dominus pane
V 01	In medio ecclesiae aperuit	In medio ecclesiae aperuit	In medio ecclesiae aperuit
R 2.4	Qui sunt isti	Apparuit caro suo Joanni	Apparuit caro suo Joanni
V 01	Dorsa eorum plena sunt oculis	Cumque complexset apostolus	Cumque complexset apostolus
A 3	Iste est Joannes qui supra	Domine suscipe me ut cum	Domine suscipe me ut cum
A X	-	-	Iste est Joannes qui supra

W 3.	Dedisti hereditatem	Dedisti hereditatem	(Dedisti hereditatem)
R 3.1	Iste est Joannes qui supra	Iste est Joannes qui supra	Iste est Joannes qui supra
V 01	Valde honorandus est beatus	Valde honorandus est beatus	Valde honorandus est beatus
R 3.2	Diligebat autem eum Jesus	Diligebat autem eum Jesus	Diligebat autem eum Jesus
V 01	In cruce denique moriturus	In cruce denique moriturus	In cruce denique moriturus
R 3.3	Famulo meo ego praestiti	In medio ecclesiae	In medio ecclesiae
V 01	Inimicos ejus induam	(Misit dominus manum suam et)	Misit dominus manum suam et
R 3.4	In medio ecclesiae aperuit	Vox tonitruui tui deus in rota	Vox tonitruui tui deus in rota
V 01	Misit dominus manum suam et	Victo senatu cum Caesare	Victo senatu cum Caesare
R X	Hic est beatissimus	-	Famulo meo ego praestiti
V X	Hic est discipulus ille quem	-	Inimicos ejus induam
R X	Virgo est electus a domino	-	-
V X	Spiritus sancti gratia	-	-
R X	Sic eum volo manere donec	-	-

Tabulka 5: *Officium sv. Jana Evangelisty ve svatojiřských rukopisech*

Po použití Cantus Analysis Tool bylo zjiřtěno, že velice podobný pořad zpěvů jako breviář VI.E.4c mají i další rukopisy, převážně z německé oblasti, jmenovitě A-LIs 290, A-Wn 1890, D-KA Aug. LX, DK-Kk 3449 8o II a CH-EN 103. Tabulka č. 6 (viz následující strana) na vybraných zpěvech ukazuje, jaký je pořad responsorií v těchto rukopisech. Zpěvy vybočující z obvyklého pořadu jsou v tabulce barevně zvýrazněny, shodné zpěvy jsou – tam kde je to nutné – vyznačeny stejnou barvou.

Tabulka jasně ukazuje, které zpěvy se v rukopisech odlišují: invitatorium, antifona ke kantiku, responsoria 1.4, 2.4, 3.3, 3.4 a ona nadbytečná. Z těchto zpěvů je vidět, jak k sobě mají jednotlivé prameny blízko. Antifonář XIV.B.13 vykazuje největší podobnost s rukopisy A-Lis290 a DK-Kk 3449 8o II, obecně je ale poměrně odlišný. Naopak breviář VI.E.4c má všechny zpěvy (mimo těch nadbytečných) shodné s A-Wn 1890. Na základě této shody se lze domnívat, že neznámé čtvrté responsorium v prvním nokturnu bylo *Vox tonitruui*; je to ale pouze spekulace a vzhledem k tomu že to pravděpodobně nikdy nebude možné s jistotou určit.

Pozice	A-LIS 290	A-Wn 1890	CZ-Pu VI.E.4c	CZ-Pu XIV.B.13	D-KA Aug. LX	DK-Kk 3449 8o II	CH-EN 103
MI	Adoremus regem	Adoremus regem	Adoremus regem a	Crucifixum regem	Adoremus regem	Adoremus regem	?
MR 1.1	Valde honorandus	Valde honorandus	Valde honorandus	Valde honorandus	Valde honorandus	Valde honorandus	Valde honorandus
MR 1.2	In illo die suscipiam te	In illo die suscipiam te	In illo die suscipiam te	In illo die suscipiam te	In illo die suscipiam te	In illo die suscipiam te	In illo die suscipiam te
MR 1.3	Qui vicerit faciam illum	Qui vicerit faciam illum	Qui vicerit faciam illum	Qui vicerit faciam illum	Qui vicerit faciam illum	Qui vicerit faciam illum	Qui vicerit faciam illum
MR 1.4	Sic eum volo manere donec	Vox tonitruui tui deus	?	Virgo est electus	Vir Israelita gaude	-	Vox tonitruui tui deus
MR 2.1	Ecce puer meus	Ecce puer meus	Ecce puer meus	Ecce puer meus	Ecce puer meus	Ecce puer meus	Ecce puer meus
MR 2.2	Hic est discipulus qui	Hic est discipulus qui	Hic est discipulus qui	Hic est discipulus qui	Hic est discipulus qui	Hic est discipulus qui	Hic est discipulus qui
MR 2.3	Cibavit illum dominus pane	Cibavit illum dominus pane	Cibavit illum dominus pane	Cibavit illum dominus pane	Cibavit illum dominus pane	Cibavit illum dominus pane	Cibavit illum dominus pane
MR 2.4	Apparuit caro suo Joanni	Qui sunt isti qui ut nubes	Qui sunt isti qui ut nubes	Apparuit caro suo Joanni	Iste est qui ante deum	-	In medio ecclesiae
MA 3.	Iste est Joannes qui	Iste est Joannes qui	Iste est Joannes qui	Domine suscipe me	Iste est Joannes qui	Tu es discipulus	Iste est Joannes qui
MR 3.1	Iste est Joannes qui	Iste est Joannes qui	Iste est Joannes qui	Iste est Joannes qui	Iste est Joannes qui	Iste est Joannes qui	-
MR 3.2	Diligebat autem eum	Diligebat autem eum	Diligebat autem eum	Diligebat autem eum	Diligebat autem eum	Diligebat autem eum	-
MR 3.3	Famulo meo ego praestiti	Famulo meo ego praestiti	Famulo meo ego praestiti	In medio ecclesiae	Famulo meo ego praestiti	In medio ecclesiae	-
MR 3.4	In medio ecclesiae	In medio ecclesiae	In medio ecclesiae	Vox tonitruui tui deus	In medio ecclesiae	-	-
XR 1	-	-	Hic est beatissimus	Famulo meo ego praestiti	-	Vox tonitruui tui deus	Iste est Joannes qui
XR 2	-	-	Virgo est electus	-	-	-	Famulo meo ego praestiti
XR 3	-	-	Sic eum volo manere donec	-	-	-	-

Tabulka 6: *Officium sv. Jana Evangelisty ve vybraných středoevropských rukopisech*

Lze tedy konstatovat, že breviář VI.E.4c je nositelem tradice běžné v německé (resp. rakouské) oblasti. Mladší XIV.B.13 z něj evidentně nevychází, naopak jeho tradici byl starší breviář přizpůsobován. Tato tradice se ale od té německé poměrně odchyluje.

K oktávě Jana Evangelisty je zaznamenáno 17 zpěvů, z toho většina v incipitech (pocházejících z hlavního svátku). I zde je patrná snaha o pozdější redakci:

V R Constitues eos principes Škrtnuto, na okraji: „R. Sancte Johannes interce“, na

spodním okraji pětiřádkový přípis, uvedeny incipity mnoha žalmů, orací, antifon apod.

V V 01 *Memores erunt nominis tui* Škrtnuto.

V H *Sollemnis d Škrtnuto. In margine: „Im. Presep“.**

V A M *Valde honorandus est**

M I *Regem apostolorum**

M R 1.1 *Valde honorandus est**

M R 1.2 *Qui vicerit**

M R 1.3 *Diligebat autem Škrtnuto. In margine: „R. Vox tonitro V. Anunciav“.**

L A 1 *Ecce puer meus**

L R *Sancte Joannes Původní responsorium vyškrábáno.**

L H *Sollemnis dies**

L A B *In medio ecclesiae**

P A *Ecce puer**

T A *Hic est disc**

S A *Misit dominus Původní antifona vyškrábána.**

N A *Joannes autem Původní antifona vyškrábána.**

V2 A 1 *Quem vidistis In margine: „A. s. ps. Pastores“.**

Antifonář XIV.B.13 oktávu Jana Evangelisty vůbec neobsahuje, porovnála jsem tedy tyto zpěvy pouze s breviářem XIII.E.14a, kde se svátek nachází na foliích 91r–v. Officium je zde ještě kratší než v VI.E.4c, přičemž některé zpěvy odpovídají spíše původní verzi breviáře: jedná se o hymnus v nešporách *Sollemnis dies* a dále snad o responsorium v laudes. Jaké responsorium bylo v breviáři VI.E.4c původně, to není jisté, bylo ale přepsáno na *Sancte Joannes*, zatímco mladší breviář má *Nimis honorati*.

Konkordanci s jinými rukopisy je poměrně málo, nejbližší původní verzi breviáře jsou již zmíněné A-Wn 1890 a A-LIs 290. Naopak zpěvy později dopsané se nejčastěji objevují v rukopisech A-Gu 29, D-B Mus. 40047 a D-AAm G 20.

Na závěr lze říci, že svátek Jana Evangelisty včetně jeho oktávy dobře ilustrují, jak byla středověká tradice i přes velkou míru ustálenosti velmi proměnlivá v jednotlivých detailech. Změny přicházely postupně a pečlivým srovnáním jednotlivých rukopisů by tak mohlo být poměrně přesně určeno, kdy k jaké změně došlo, případně jak dlouho se ona změna udržela, jak dlouho se který rukopis používal apod. V případě svátku Jana Evangelisty se zdá, že na rozdíl od mnoha jiných officí (například sv. Tomáše) zde úpravy nesměřují ke konformitě, ale spíše naopak – některé zpěvy obvyklé v jižním Německu jsou opuštěny ve prospěch zpěvů méně obvyklých.

3.7 *Nativitatis Innocentium + Octava, fol. 87r–90r a 101r–101v*

Officium ke svátku Neviňátek v breviáři VI.E.4c se zdá být poměrně běžné; úplně jinak to ale vypadá s jeho oktávou, proto oběma festivitám patří následující kapitola. Svátek Neviňátek (také Mlád'átek) připomíná děti, které podle *Bible* nechal v Betlémě zavraždit král Herodes po narození Ježíše.¹⁵⁰ V západní liturgické tradici připadá tento den na 28. prosince, slavit se začal ve 4. nebo 5. století (první zápis nacházíme roku 505 v kalendáriu z Kartága).¹⁵¹

Svátek Neviňátek čítá v breviáři VI.E.4c celkem 47 zpěvů, většinou plně notovaných. To je vzhledem k ostatním rukopisům v databázi *Cantus* průměrné číslo. Pořad zpěvů také příliš nevybočuje – počet rukopisů s velmi podobným officiem je značný, zejména co se týče pramenů z německojazyčné oblasti. Ani v pozdější době nebyly zpěvy měněny. Kodex sice obsahuje několik přípisů, ty se ale vesměs vztahují k lekcím.

Jinak je tomu v případě oktávy Neviňátek. Zde je samozřejmě zaznamenáno zpěvů mnohem méně – celkem 17, všechny v incipitu. I tak je to vůči pramenům v databázi *Cantus* relativně vysoké číslo. Nalezneme ale i rukopisy s vyšším počtem zpěvů, mezi nimiž je i několik rukopisů německé oblasti. Ty se s verzí v breviáři VI.E.4c z velké části shodují. Zejména verze v CH-Zz Rh 80 je téměř identická, dalšími podobnými rukopisy jsou CH-EN 103, A-Wn 1890, A-Lis 290 a rovněž D-SI HB.I.55, který obsahuje sice jen malý počet zpěvů, ale všechny z nich se shodují s VI.E.4c.

V pozdější době se ovšem s verzí svátku v breviáři zacházelo dosti nelítostně:

¹⁵⁰ Matouš, kapitola 2, verše 16–18.

¹⁵¹ BERGER, s. 277.

mnoho zpěvů bylo vyškrábáno, přepsáno apod. Kvůli tomu bohužel není možné říci, nakolik je výše uvedená shoda s německými rukopisy opravdu shodou původní, zejména co se týče prvních nešpor. Změny jsou vidět v následujícím přehledu:

V2 R *Laetamini* Původní obsah vyškrábán, zapsáno jinou rukou (včetně rubriky svátku).

V2 H *Rex gloriose* Původní obsah vyškrábán, zapsáno jinou rukou.

V2 W *Gloriosus* Původní obsah vyškrábán, zapsáno jinou rukou.

V2 A M *Istorum est enim*

M I *Regem martyrum* In margine: „V. Agnosca“.

M R 1.1 *Isti sunt sancti* Původní obsah vyškrábán, zapsáno jinou rukou.

M R 1.2 *Ecce vidi agnum* Původní obsah vyškrábán, zapsáno jinou rukou.

L A 1 *Herodes iratus*

L R *Exsultent justi*

L H *Rex gloriose* Původní obsah vyškrábán, zapsáno jinou rukou.

L A B *Hi sunt qui cum mul**

P A *Herodes iratus*

T A *A bimatu et infra* Nad textem: „V. Justoru“. In margine: „Ad VI. A. Vox intra. Ad IX. A. Cantabant“.

V2 A 1 *Pastores dicite*

V2 R *Verbum caro f**

V2 H *A solis ortus* In margine: „V. Tecum“.

V2 A M *O regem caeli*

Jak je vidět, změny se, s výjimkou matutina, týkají spíše méně důležitých zpěvů (hymny, versikulus, responsorium breve), naopak antifon se vůbec nedotýkají. Dopsané zpěvy příliš nesouvisí s hlavním svátkem na foliích 87r–90r; ty původní s ním souvisí častěji, ale také

ne vždy. S výjimkou jednoho (*Ecce vidi agnum*) pocházejí všechny zpěvy v přípisech z *Commune plurium Martyrum*. Jsou také obsaženy v mladším svatojiřském „Breviáři Kunhuty z Kolovrat“ XIII.E.14a, od malých hodin se však již rukopisy odlišují. Breviář VI.B.10 z 15. století pak udává i stejné hodinky a druhé nešpory, zpěvů v laudes a v prvních nešporách má však méně. Svatojiřské antifonáře samozřejmě tyto zpěvy vůbec nereflektují.

Lze tedy shrnout, že zatímco svátek Neviňátek byl v klášteře sv. Jiří již v době napsání breviáře pevně ustálen, pojetí jeho oktávy se vyvíjelo. Zajímavé je, že dopsané zpěvy většinou nejsou převzaty z hlavního svátku, jak by se dalo očekávat. Zřejmě však odtud pocházely ony původní, později vyškrábané zpěvy. Postupem doby se však v klášteře pro oktávu Neviňátek místo propriálních zpěvů začaly používat ty z *Commune plurium Martyrum*. To odpovídá verzím v mnoha německých rukopisech.

3.8 Silvestri, fol. 94v–96r

Silvestrův svátek v breviáři VI.E.4c není obsáhlý, avšak vzhledem k několika neobvyklostem a připisům si vysloužil samostatnou kapitolu. Jeho svátek se slaví 31. prosince, což je den jeho smrti (papež Silvestr zemřel po více než 20 letech svého pontifikátu 31. prosince 335).¹⁵²

Officium ke svatému Silvestru obsahuje v breviáři 30 zpěvů, většina z nich je ovšem v pouhém incipitu. Konkordancí k němu je velmi málo, souvisí to ale i s faktem, že jiné rukopisy zaznamenávají jen minimum zpěvů k tomuto světcovi (více než 10 zpěvů se objevuje jen málokdy). Větší počet konkordancí má jen antifona ad Magnificat *Sacerdos et pontifex* (14 rukopisů, jinak maximálně 4). Prameny, které mají společných alespoň několik zpěvů, jsou tentokrát poněkud pestré: F-TOm 149, CH-Zz Rh 80, I-BV 19, F-AS 893, A-Wn 1890 a A-LIs 290. K většině zpěvů u tohoto svátku nejsou konkordance vůbec, ony zpěvy jsou však četné i v jiných rukopisech, jen u jiných festivit (převážně v *Commune Sanctorum*). V breviáři se až na tři výjimky všechny zpěvy ke svatému Silvestru objevují v *Commune unius Confessoris*.

Mezi zmíněné tři výjimky patří responsorium *Inveni David servum meum*, obsažené v breviáři pouze u Silvestra jako první responsorium druhého nokturna. Toto responsorium

¹⁵² SCHAUBER / SCHINDLER, s. 677–678.

se dále vyskytuje již jen v jediném prameni – E-Tc 44.1 – jako jedenácté responsorium ze série Commune plurium Confessorum. Dalšími výjimkami jsou dvě antifony, již čtenější: *Amavit eum* je antifona mimo pořadí, rovněž udávaná breviářem jen u svatého Silvestra. V dalších rukopisech se vyskytuje většinou v Commune unius Martyris či u konkrétních světců, zejména u Jiřího; u Silvestra se nenalzá v žádném jiném rukopise. Druhá antifona, *In circuitu tuo*, je v jiných pramenech zapsána nejčastěji v Commune plurium Martyrum, kam ji zařazuje i breviář VI.E.4c (zde je navíc ještě v Commune plurium Confessorum). Antifona se vyskytuje v mnoha rukopisech, avšak u Silvestra nikdy. V breviáři VI.E.4c sice v officiu tohoto světce figuruje, avšak taktéž jako přebytečná.

Svátek v breviáři obsahuje několik přípisů. Jedná se o tyto:

M H Confessor dei Škrtnuto a místo toho připsáno: *Jesu redemptor*.

L H Hic est verus christicola Škrtnuto, in margine: „Him Iste confesor“.

V2 A 1 Juravit dominus In margine: „In octava nativitate domini ad vespervas super psalmos ant. Tecum principium ut in die“.

X A 2 In circuitu tuo domine MS in margine: „De martirib.“

Stejně jako v předchozím svátku se změny týkají méně důležitých zpěvů. Připsaný hymnus *Jesu redemptor* breviář VI.E.4c vůbec nezná, naopak *Iste confessor* uvádí na různých místech celkem čtyřikrát. Přípis u druhých nešpor přidává ještě jednu antifonu vzhledem k oktávě Vánoc (v breviáři užívanou velmi často), ale původní zpěv neodstraňuje. Poslední přípis jen upřesňuje, kde antifonu najdeme: v Commune plurium Martyrum. Veškeré zpěvy udávané v přípisech (a samozřejmě i mnohé další) nalezneme u svátku Silvestra v mladším svatojirském breviáři XIII.E.14a na foliích 83v–85r.

3.9 Post Nativitate Domini, fol. 82r, 90r–94v, 96r–98v a 102r–117r

Vánoce představují v rukopise VI.E.4c jeden z nejpravidelnějších svátků, který se ve svatojirském klášteře poměrně brzy ustálil. Alespoň to vyplývá ze srovnání vánočních officí v jednotlivých rukopisech. Tento fakt příliš nepřekvapuje, neboť Vánoce a

Velikonoce byly jako nejdůležitější svátky obecně ustáleny nejdříve. Zajímavé je ale srovnání neděle po Vánocích s verzí v mladším antifonáři XIV.B.13. Breviář k tomuto dni obsahuje 41 zpěvů, antifonář pouze dva. Přestože rozdíl není zanedbatelný, není tak velký, jak se zdá, a to z následujících důvodů:

VI.E.4c již z povahy breviáře obsahuje jakýsi „scénář“ toho, co by se mělo v daný den dít. Některé zpěvy jsou zapsány vícekrát, často kvůli ošetření různých případů, které mohou nastat (zejména kvůli kolizi se sanktorálními svátky). Jiné zpěvy se opakují později v ten samý den (například se dosti podobají první a druhé nešpory). Celkem je zde tedy jen 30 různých zpěvů. Mnoho jich je navíc v pouhém incipitu, tedy jen jako nenotovaný odkaz. Dva verše k responsoriím jsou zapsané v úplnosti (na rozdíl od oněch responsorií), ale nenotovány. Úplných zpěvů je pro neděli notováno pouze 10, z toho dva versikly a responsorium breve se svým veršem, tedy položky v antifonáři nezaznamenávané. Zbývajících šest notovaných zpěvů jsou antifony ad Benedictus, k malým hodinkám a ve druhých nešporách ad Magnificat. Z nich dvě liturgicky nejvýznamnější – antifona ad Benedictus (*Dum medium silentium tenerent*) a ad Magnificat (*Puer Jesus proficiebat*) – jsou přesně ty dvě antifony, které jsou notované i v mladším antifonáři. Rozdíl VI.E.4c oproti XIV.B.13, na první pohled značný, je tedy nakonec relativně malý. Z toho vyplývá, že ač nám nové funkce databáze *Cantus* umožňují jednodušší analýzy, je třeba výsledky promýšlet a prověřovat. Nakonec je nutno ještě dodat, že officium zapsané v breviáři se zcela shoduje s rukopisy D-Sl HB.I.55, D-KA Aug. LX a CH-EN 103 (po vynechání zpěvů, které v rukopisech běžně zaznamenané nebývají – tedy zejména responsorií v nešporách a laudes).

Antifonář XIV.B.13 naopak obsahuje řadu zpěvů k týdnu po Vánocích (celkem 31), bez přesné určení liturgické pozice (označení „X“). Breviář má officium k vánočnímu týdnu poněkud kratší a především rozptýlené po různých stránkách rukopisu – celkově od folia 82r až k foliu 96r (nejdelší souvislou část tvoří listy 92v–94v). Mnohé zpěvy se s mladším antifonářem rovněž shodují, jak je vidět z následující tabulky:

XIV.B.13 – žánr a incipit		Pozice v VI.E.4c
R	Ecce agnus dei qui tollit	M R 1.1
V	Hoc est testimonium quod	M V 01
V	Qui de terra est de terra	M V 02
R	Continet in gremio*	M V 2.1
V	Domus pudici pectoris templum	M V 01
R	Notum fecit dominus salutare	L R
V	In conspectu gentium	
A	Quem vidistis pastores dicite	X A
A	Pastores dicite quidnam	X A
A	Ecce nomen domini Emmanuel	L A B
A	Verbum caro factum est et	X A
A	O regem caeli cui talia	V2 A M
A	Natus est nobis deus de deo	M A 1.1
A	Natus est nobis hodie	X A
A	Ecce agnus dei ecce qui	T A
A	Ecce de quo Joannes dixit	S A
A	Ecce advenit dominator deus	X A
A	Verbum caro factum est	M A 2.1 / L A B
A	Continet in gremio caelum	
A	Beatus venter qui te portavit	
A	Sancta et immaculata	
A	Nesciens mater virgo virum	
A	Virgo verbo concepit virgo	
A	Virgo dei genetrix quem totus	
A	In principio et ante saecula	P A
R	Hic qui advenit nemo scit	M R 1.1
V	Ecce advenit dominator	M V 01
R	Congratulamini omnes qui	M R 1.2
V	Beatam me dicens omnes	M V 01
R	O regem caeli cui talia	M R 1.3
V	Domine audivi auditum tuum et	M V 01

Tabulka 7: Týden po Vánocích v antifonári XIV.B.13 a breviári VI.E.4c

Je vidět, že zpěvy týdne se v obou rukopisech z velké části shodují (a do jisté míry se i překrývají se zpěvy pro neděli). V mladším antifonári ale není přesně určena liturgická

pozice těchto zpěvů, zatímco v breviáři už z povahy funkce rukopisu ano. Nutno ještě dodat, že antifony, které v uvedené tabulce u breviáře nefigurují, se i tak často v kodexu vyskytují, ale jsou blíže určeny pro Sv. Marii (De BMV Nat).

Jednou z velmi náročných liturgických příležitostí pro první fázi zpracovávání byla oktáva Narození Páně. Bylo totiž třeba rozlišit, které zpěvy se týkají právě oktávy a které místo toho povánočního týdne či neděle, které patří ještě k Silvestru nebo se zpívají jako vzpomínka na svatě, na Pannu Marii atd., přičemž se vždy nedalo spoléhat na rubriky. Po překonání těchto obtíží se ale ukázala oktáva jako poměrně pravidelný den. V breviáři je k němu zaznamenáno celkem 57 různých zpěvů (z toho 41 antifon a responsorií), jejichž průměrný počet konkordancí je podle Cantus Analysis Tool značně vysoký. Bez konkordancí je pouze antifona *Puer Jesus*, u níž bylo (z výše uvedených důvodů) velmi složité rozhodnout, k jakému svátku ji zařadit – má se zpívat v den oktávy, ale jen je-li neděle. Z ostatních zpěvů je řídká antifona ke třetímu nokturnu v matutinu *Circumcisisus est dominus*. Má devět konkordancí vesměs v již několikrát citovaných jihoněmeckých rukopisech (z toho jeden ji udává v noně), které vykazují s našim breviářem značnou podobnost i v méně pravidelných svátcích. Všechny rukopisy zřetelně sledují tutéž tradici a přestože se v některých podrobnostech liší, celkově je jejich pořad k oktávě Narození Páně velmi podobný. Rozdíly ukazuje tabulka v příloze č. 22 (rozdělená na antifony a responsoria), charakteristické odlišnosti jsou vyznačeny žlutě. Na jejich základě můžeme konstatovat, že breviáři jsou nejbližší rukopisy A-LIs 290, D-KA Aug. LX a D-SI HB.I.55. Antifonář XIV.B.13 neobsahuje žádná responsoria, jinak se od breviáře liší pouze ve druhých nešporách.

Co se týče Epiphanie, zde je svatojiřská tradice pevně ustálená a rovněž velmi podobná repertoáru reprezentovanému ve výše uvedených rukopisech. Kodex VI.E.4c obsahuje pro Epiphanii 58 zpěvů, z toho 36 antifon a responsorií. XIV.B.13 z nich nemá pouze jediné, a to responsorium breve pro první nešpory (*Stellam quam*). To není obsaženo ani v žádném jiném rukopise; navíc v breviáři se vyskytuje pouze v incipitu a je připsané pozdější rukou. Odkud se vzalo, to zatím není jasné. Dalšími zpěvy s malým počtem konkordancí jsou antifony *Ecce advenit dominator deus* a *Benedicite domino alleluia* (M A 2.5 a 2.6, po pěti konkordancích, nepočítám-li XIV.B.13) a responsorium *Videbis o Jerusalem* (M R 1.3, celkem 3 konkordance). Okruh konkordančních rukopisů je víceméně stále stejný: kromě těch uvedených u oktávy Narození Páně (viz tabulka v příloze č. 22)

jsou to navíc GOTTSCHALK a A-Wn 1890. Oba rukopisy (zejména ten vídeňský) jsou breviáři VI.E.4c svým obsahem blízké, jak bude ukázáno v dalších kapitolách.

Pro oktávu Epiphanie zaznamenává breviář VI.E.4c znatelně méně zpěvů než pro samotnou Epiphanii – celkem 19, tedy třikrát méně. Nejobsažnější jsou laudes (všech 6 antifon, responsorium breve i s veršem, hymnus), hojněji jsou zastoupeny i první a hlavně druhé nešpory, zato matutinum je omezeno na pouhé invitatorium, jeden hymnus a antifonu ke kantiku. Ostatní bohoslužby nejsou zapsány vůbec. Officium je celkem pravidelné (průměrně má přes 50 konkordancí, méně než 10 jich je pouze u responsorií breve a u oné antifony ke kantiku), jediná pozdější redakční změna se týká hymnu v matutinu. Officium se zcela shoduje s mladším antifonářem XIV.B.13, velmi blízko má i k výše uvedeným rukopisům.

Po oktávě Epiphanie jsou v kodexu zapsány celkem čtyři neděle, ovšem poněkud zmateně: Dominica post Octavam Epiphaniae je mylně označena jako „Dominica infra Octavam Epiphaniae“, nejasnou rubriku nese i neděle další („Dominica ii“) a správně je označena až neděle následující: „Dominica iii post Octavam Epiphaniae“. První neděle nese známky pozdějších úprav, škrty se ale týkají jen méně významných zpěvů (hymnů apod.), naopak množství poznámek je doplněno, zejména responsoria k matutinu. U dalších nedělí naproti tomu nejsou téměř žádné pozdější příписy. První neděle se vyjímá i počtem zpěvů: má jich 21, zatímco druhá 5, třetí 6 a čtvrtá 4. V neposlední řadě se první neděle vymyká nízkým počtem konkordancí: ten stoupá nad deset jen v případě antifon k evangeliím. U dalších nedělí již je konkordancí více (v průměru okolo 30 rukopisů). Obecně mají nejméně konkordancí responsoria; třetí responsorium k prvnímu nokturnu u první neděle (*Videbis o Jerusalem*) dokonce nemá u tohoto svátku odpovídající protějšek v žádném rukopise. Mimo tento svátek jej pak znají pouze čtyři rukopisy: A-Lls 290, D-KA Aug. LX, GOTTSCHALK a CH-EN 103. Officium celkově je opět nejbližší výše uvedeným jihoněmeckým rukopisům. Svatojiřský XIV.B.13 udává u nedělí po Epiphanii opět jen blíže neurčené antifony k evangeliím; ty se s antifonami ve starším breviáři shodují.

3.10 Pauli Heremitaе, fol. 110v–111r

Pavel Poustevník (neboli Pavel Thébский) je v Čechách poměrně málo známý světec, který žil ve 3. století v Egyptě jako první poustevník vůbec. K jeho počtě byl ve 13. století založen řád eremitů sv. Pavla, tzv. paulinů. Jeho svátek se v katolické církvi slaví 15. prosince.¹⁵³

Pro české prostředí se jedná spíše o méně významného svätce. O tom svědčí i jeho officium v rukopise, obsahující jen několik zpěvů, z nichž všechny jsou (a pravděpodobně i původně byly) pouze v incipitu, zřejmě převzaty z *Commune Sanctorum*. Přesto byly mnohé vyškrábány a nahrazeny jinými, vesměs z *Commune unius Confessorum*, resp. *Commune unius Confessorum qui non fuit Pontifex*. Míru razur ukazuje následující přehled:

V R *Justus germi Prvních pět písmen je původní rukou, zbytek vyškrábán a přepsán.**

V H *Hic est verus christicola* In margine: „W. Os iustí“.

V A M *Similabo eum viro s**

M I *Regem confessorum* Všechna původní responsoria vyškrábána. Rubrika přepsána na „R. De uno confes.“ In margine inferiori: „33. Omelia ecce non relinquimus. R. Iste homo. R. Iste homo. R. Dominus qui elegit. R. Iste sanctus“.

L A 1 *Domine quinque talenta* Následující responsorium škrtnuto a přepsáno na „R. Iustum deduxit. V. Hic est verus“, původní obsah je nečitelný.

L A B *Hic vir despiciens* Další dva řádky vyrazurované a přepsané na: „Post bened. Antiphona de epiphania. Ad horas. m. laudibus. In II vesperas antiphona Jocundus Ad magnificat antiphona O quam veneran.“

Srovnání s dalšími svatojiřskými breviáři ukázalo, že připsané zpěvy jsou opravdu převzaty z *Commune unius Confessorum qui non fuit Pontifex*, neboť většina mladších breviářů obsahuje jen několik prvních zpěvů a na zbytek odkazuje v rubrice. Starší breviář XII.F.5 naopak koresponduje s VI.E.4c, dokonce i pozdější úpravy jsou v něm obdobné (u responsoria prvních nešpor se také objevuje ona částečná razura apod.). Zpěvů však

¹⁵³ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 22.

XII.F.5 udává více – například k laudes jsou zapsány všechny antifony. Responsoria v matutinu ovšem vyrazovaná nemá (obsahuje jen přípisy na okraji), proto lze na základě tohoto rukopisu s velkou mírou pravděpodobnosti rekonstruovat původní responsoria v breviáři VI.E.4c: jednalo se nejspíše o *Euge serve*, *Desiderium anime* a *Iste ho[mo?] perfecit*.

Srovnáme-li svátek s dalšími rukopisy databáze *Cantus*, zjistíme, že svátek se objevuje jen ve čtyřech dalších pramenech. Jedná se o tři rukopisy a jeden tisk, všechny německé: A-Gu 29, A-Wn 1890, GOTTSCHALK a MA Impr. 1537. Příbuznost rukopisů ukazuje následující tabulka. Ta zobrazuje pouze antifony a responsoria. Zpěvy v breviáři VI.E.4c dopsané pozdější rukou jsou označeny kurzívou.

	A-Gu 29	A-Wn 1890	CZ-Pu VI.E.4c	GOTTSCHALK	MA Impr. 1537
V A					Tecum principium
V R	Justum deduxit		Justus <i>germi*</i>	Justum deduxit	
V A R					Iste homo
V A M	Similabo eum	Similabo eum	Similabo eum	Similabo eum	
M R 1	Euge serve	Euge serve	[Euge serve] <i>Iste homo</i>	Euge serve	
M R 2	Justus germinavit	Desiderium animae	[Desiderium animae] <i>Dominus qui elegit</i>	Justus germinavit	
M R 3	Iste homo	Iste homo	[Iste homo] <i>Iste sanctus</i>	Iste homo	
L A 1	Euge serve	Domine quinque talenta	Domine quinque talenta	Euge serve	
L R			<i>Justum deduxit</i>	Amavit eum dominus	
L A B		Hic vir despiciens	Hic vir despiciens	Justus cor suum	
L A R				Vidimus stellam	
P A				Justum deduxit	
T A				Domine quinque talenta	

Tabulka 8: Pavel Poustevník: Tabulka konkordancí

Na základě této tabulky můžeme vyloučit Münsterský antifonář jako zcela odlišný. Největší podobnost vidíme u rukopisu vídeňského (původně snad z Hirsau – viz kapitoly výše). U responsoria breve v nešporách můžeme na základě konkordancí i na základě napůl provedené razury s jistotou určit původní responsorium jako *Justum deduxit*. Stejně tak identitu tří původně vyrazurovaných responsorií v matutinu lze na základě shody A-Wn 1890 a svatojiřského XII.F.5 považovat za téměř jistou.

3.11 Marcelli, fol. 138r

Památku papeže Marcela (3./4. století) uctívá katolická církev 16. ledna. Možná se jedná o den, kdy zemřel (roku 310 krátce po vyhnání z Říma císařem Maxentiem), možná však jde o datum jeho pohřbu.¹⁵⁴

Tento svátek obsahuje v breviáři VI.E.4c pouhých 6 zpěvů. Ty jsou navíc všechny v incipitech a pocházejí z Commune Sanctorum – ovšem z různých sekcí, jak ukazuje tabulka níže.

Zpěv	Výskyt v částech Commune Sanctorum	
Qui dum esset summ*		Comm. unius Conf.
Regem martyrum d*	Comm. unius Mart.	Comm. plur. Mart.
Iste sanctus*		Comm. unius Conf.
Justus germ*	Comm. unius Mart.	Comm.un.Con.non Pon.
Desiderium animae*	Comm. unius Mart.	Comm.un.Con.non Pon.
Qui me confessus f*	Comm. unius Mart.	

Tabulka 9: Sv. Marcel: Příslušnost zpěvů k jednotlivým pořadům z Commune Sanctorum

Ke svatému Marcelu se v rukopise rovněž vztahuje mnoho přípisů: Byl doplněn hymnus *Martyr dei* a o kousek níže následuje rozsáhlý přípis, z nějž podstatné je: „R. Justus ger V. Hic est ver“. Na spodním okraji stojí komentář: „R. Magna. Him. Deus tuorum. Decum de paule ferie“. Další obsáhlý přípis se týká lekcí.

Konkordancí ke svátku papeže Marcela je mizivé množství. Důvod je prostý: daný svátek se v naprosté většině rukopisů vůbec nevyskytuje. Výjimku tvoří pouze A-Wn 1890

¹⁵⁴ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 32; RAVIK, s. 393n.

obsahující pět zpěvů. Ty jsou všechny stejné jako ve svatojiřském breviáři, vídeňský rukopis jen nezaznamenává invitorium. Tytéž zpěvy se objevují i v CH-Zz Rh 80, kodex navíc udává i verše k responsoriím.

Svatojiřský breviář XII.F.5 obsahuje dané officium na foliu 145v. To je delší než v VI.E.4c: kromě veršů k responsoriím je zde zaneseno i pět antifon k laudes. Ostatní zpěvy mají oba kodexy společné. Rukopis XII.F.5 však obsahuje mnohem méně přípisů.

3.12 Fabiani, Sebastiani, fol. 138r–142r

Svátek mučedníků Fabiána a Šebestiána se slaví v týž den, ve skutečnosti se ale jedná o dva světce, kteří se nikdy nesetkali. Svatý Šebestián (ca 256 –288) působil jako důstojník tělesné gardy císaře Diokleciána, jenž jej však později nechal umučit, když se dozvěděl, že je Šebestián křesťan.¹⁵⁵ Oproti tomu svatý Fabián patří mezi nejvýznamnější papeže raného období. I on však byl umučen na příkaz římského císaře, tentokrát Decia, a to roku 250 při prvním systematickém pronásledování křesťanů. Ostatky obou mučedníků dnes spočívají na stejném místě – v chrámu sv. Šebestiána v Římě. Jejich svátek připadá na 20. ledna.¹⁵⁶

Officium k těmto dvěma svatým je poměrně rozsáhlé, obsahuje celkem 54 zpěvů, z toho pouhých pět v incipitu (dva z Commune plurium Martyrum, tři přímo pro daný svátek, které se vyskytují podruhé). Officium má v databázi *Cantus* četné konkordance, pouze čtvrté responsorium druhého nokturna *Ad hoc tantum sub chlamyde* je obsaženo jen v sedmi dalších rukopisech. Zpěvy v breviáři VI.E.4c a antifonáři XIV.B.13 se téměř shodují (v antifonáři chybí zpěvy v incipitu a u některých antifon se liší jejich pozice) a totéž platí i o mnoha dalších rukopisech jihoněmecké provenience (obecně se jedná o rukopisy, které už jsem na stránkách této práce několikrát jmenovala).

Kodex také u svátku obsahuje několik přípisů, a to i notovaných, jak již bylo zmíněno dříve. Mezi ty méně podstatné patří hymnus *Sanctorum meritis** (z Commune plurium Martyrum, obecně velmi četný) připsaný po responsoriu v prvních nešporách *Elegit dominus*. Pravděpodobně jinou rukou byl připsán versikulus *Gloriosus** (jedná se o *Gloriosus deus in sanctis*, rovněž z Commune plurium Martyrum a s četnými konkordancemi). Tyto dva přípisy jsou pouze v incipitu a nejsou notované.

¹⁵⁵ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 27n.; RAVIK, s. 489n.

¹⁵⁶ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 27; RAVIK, s. 219n.

Mnohem podstatnější jsou přípisy notované: Nad invitatoriem *Regem martyrum** je dopsáno již zmíněné invitatorium *Adoremus regem magnum dominum* (viz kapitolu 1.4). Obě responsoria pocházejí z Commune plurium Martyrum a jsou taktéž velmi četná. Jelikož přípis byl zapsán na horním okraji stránky, byla notace při pozdější převazbě uříznuta. Mladší antifonář XIV.B.13 naštěstí toto invitatorium obsahuje, takže nemusíme být ochuzeni o jeho melodickou stránku. To však neplatí o dalším notovaném přípisu – antifoně *Beatissima Martha*. Ta má v *Cantu* jen deset konkordancí (a to spíše mimo německou provenienci), přičemž jednotlivé rukopisy se neshodnou na přesné pozici. Ta koneckonců není jistá ani v breviáři VI.E.4c, pravděpodobně se ale jedná o druhé nešpory, neboť ty jinak u tohoto svátku chybí. V antifonáři XIV.B.13 antifona není obsažena vůbec. Oba uvedené notované přípisy byly zapsány ve 13. nebo 14. století touže rukou (neumátor G).

3.13 Agnetis, fol. 141v–144r

Svatá Anežka Římská (asi 291–304) byla jednou z nejdříve uctívaných raně křesťanských světic z období pronásledování křesťanů. Legenda o jejím životě se zásluhou papeže Ambrože začala psát již ve 4. století. Její svátek připadá na 21. ledna.¹⁵⁷

Svátek této významné světice obsahuje v breviáři téměř úplné officium o 48 zpěvech a několik pozdějších škrťů a přípisů, mezi nimi i jeden notovaný (viz kapitolu 1.4). Osm zpěvů (až na jeden všechny z Commune Virginum) je v incipitu, ostatní jsou ale zapsány v úplnosti. Officium vykazuje značnou podobnost s mnoha jinými rukopisy různých proveniencí a jeví se velmi ustálené. Většina zpěvů má vysoký počet konkordancí a některé jihoněmecké rukopisy jsou s verzí v breviáři VI.E.4c téměř identické. Jedná se především o kodexy A-Ls 290, D-SI HB.I.55, A-Wn 1890, CH-EN 103, D-KA Aug. LX a CH-Zz Rh 80.

I svatojiřský antifonář XIV.B.13 obsahuje na foliích 68r–71r obdobné zpěvy jako breviář, má jich však méně: první nešpory nezaznamenává vůbec, zatímco VI.E.4c k nim má tři zpěvy (z toho dva z Commune Virginum).¹⁵⁸ Rukopisy se pak liší v invitatoriu:

¹⁵⁷ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 29–30; RAVIK, s. 134–136.

¹⁵⁸ Nutno dodat, že zde došlo nejspíše k chybě zpracovatelů indexu, neboť antifona ad Magnificat *Christi virgo nec terrore* v antifonáři figuruje, je ale přiřazena ke svátku Fabiána a Šebestiána. Přitom je již z textu jasné, že se jedná o zpěv k ženě, naprostá většina rukopisů jej udává u Anežky a navíc ke druhým nešporám Fabiána a Šebestiána je v rukopise jiná antifona: *In isto loco promissio vera*.

XIV.B.13 má *Christum dominum cujus mater* oproti *Regem virginum dominum venite* v breviáři. V prvním nokturu udává antifonář pouhé tři antifony, zatímco breviář obsahuje všech šest – další tři jsou však z Commune Virginum a v incipitu. Totéž se dá říci o absenci čtvrtých responsorií všech tří nokturen. Antifonář pak udává po druhých nešporách ještě jednu antifonu navíc: *Stans beata Agnes in medio*. Ta naopak chybí v breviáři.

Jak již bylo uvedeno, officium obsahuje několik přípisů, zapsaných různými rukama. Poměrně dost se jich týká lekcí, které mnohokrát nebyly dopsány; ze zpívaných částí se jedná jen o dva doplňky:

M I *Regem virginum dominum venite adoremus* Škrtnuto a na dolním okraji notováno jiné invitorium: *Christum dominum cujus mater virgo est cujus pater feminam nescit venite adoremus*.

M R 2.4 *Specie tua et pulchritudine** Škrtnuto, na okraji: „**R. Regnum mundi**“.

Odkud se vzalo ono připsané invitorium, je z výše uvedeného textu již zřejmé. Jedná se zřejmě o svatojiřskou specialitu, neboť zpěv má v databázi *Cantus* pouze čtyři konkordance a pouze ve třech rukopisech jsou míněny k tomuto svátku: B-TO 63, B-TO 64 a D-AAm G 20.¹⁵⁹ Responsorium *Regnum mundi* ovšem v antifonáři XIV.B.13 u Anežky není, proto jsem nahlédla do mladších svatojiřských breviářů. V breviáři Kunhuty z Kolovrat začíná Anežčin svátek na foliu 155r. S verzí v breviáři se vesměs shoduje (včetně oněch zpěvů v incipitech), odlišné je podle očekávání invitorium (*Christum dominum*) a dále zmíněné čtvrté responsorium druhého nokturu, kde mladší breviář požaduje zpívat *Regnum mundi*. Uvedený přípis tedy souhlasí s mladší svatojiřskou verzí. Za pomoci databáze *Cantus* však zjistíme, že mnohem častější je na tomto místě responsorium *Specie tua*: udává ho všech šest výše uvedených jihoněmeckých rukopisů. Naopak responsorium *Regnum mundi* uvádí na témže místě jediný rukopis: GB-WO F.160. Tradice reprezentovaná v breviáři VI.E.4c je tedy typicky jihoněmecká a zřejmě výrazně ovlivněná hirsauskou reformou, zatímco v pozdějších dobách se od ní klášter několika zpěvy odchýlil. Vzhledem k tomu, že invitorium *Christum dominum* se ve starším breviáři ani ve většině jiných rukopisů vůbec nevyskytuje, jedná se zřejmě o mladší zpěv.

¹⁵⁹ Čtvrtým konkordančním rukopisem je I-CHV, který udává příslušné invitorium u svátku Assumptio Mariae.

3.14 *Conversio Pauli, fol. 25r–26v a 144v–146v*

25. ledna se připomíná den, kdy byl obrácen na křesťanskou víru svatý Pavel z Tarsu (česky též Šavel), jedna z nejdůležitějších biblických postav. Pavel je řazen mezi apoštoly, přestože mezi původních dvanáct nepatřil a s Ježíšem se osobně nesetkal, vyjma zázraku obrácení na cestě do Damašku. Jeho zásluhou se však nové náboženství začalo šířit mezi pohany, proto je často považován za faktického zakladatele křesťanství a jako takový zaujímá mezi světci významné místo. Jeho názory se staly základem křesťanského náboženství.¹⁶⁰

Officium k Obrácení sv. Pavla je v breviáři zapsáno dvakrát – jednou v sekci *Commune Sanctorum*, podruhé v průběhu liturgického roku. První verze obsahuje 47 zpěvů k matutinu, z toho devět antifonálních veršů, typických pro obě officia ke sv. Pavlu. 27 zpěvů druhé verze se týká bohoslužeb v první verzi neuvedené (nešpory, laudes), zároveň jsou zde ale zaznamenána responsoria a několik dalších zpěvů k matutinu. Na stejných pozicích, které jsou zastoupeny v obou verzích, se vyskytují tytéž zpěvy. Pozdější úpravy jsou vyznačené jen v části liturgického roku. Celé officium je tedy možno zrekonstruovat na základě kombinace obou verzí. Vynecháme-li verše, vypadá takto:

V R *Sancte Paule apostole*

V H *Doctor egregie**

V A M *O gloriosum lumen omnium*

M I *Adoremus regem regum qui Škrtnuto, na okraji: Eternum regem con gaudent.*

M H *Exsultet caelum l**

M A 1.1 *Qui operatus est Petro in*

M A 1.2 *Scio cui credidi et certus*

M A 1.3 *Mihi vivere Christus est et*

M A 1.4 *Tu es vas electionis sancte*

M A 1.5 *Magnus sanctus Paulus vas*

M A 1.6 *Bonum certamen certavi cursum*

¹⁶⁰ RAVIK, s. 111–116.

M R 1.1 *Qui operatus est Petro in* **In margine: „1“.**

M R 1.2 *Scio cui credidi et certus* **In margine: „2“.**

M R 1.3 *Bonum certamen certavi cursum* **In margine: „3“.**

M R 1.4 *In omnem terram** Škrtnuto, **in margine: „R. Ne magnitudo 4“.**¹⁶¹

M A 2.1 *Saulus qui et Paulus magnus*

M A 2.2 *Ne magnitudo revelationum*

M A 2.3 *Reposita est mihi corona*

M A 2.4 *Exaltabuntur**

M A 2.5 *Lux orta est**

M A 2.6 *Custodiebant**

M R 2.1 *Reposita est mihi corona* **In margine: „5“.**

M R 2.2 *Audistis enim conversationem* **In margine: „6“.**

M R 2.3 *Cum autem placuit ei qui me* **In margine: „7“.** Původní responsorium vyškrábáno.

M R 2.4 *Constitues** **In margine: „8“.**

M A 3. *Ter virgis** Později škrtnuto a připsáno *Vade anania.*¹⁶²

M R 3.1 *Saulus autem magis ac magis* **In margine: „9“.**

M R 3.2 *Gratia dei sum id quod sum et* **In margine: „10“.**

M R 3.3 *Sancte Paule apostole* **In margine: „11“.**

M R 3.4 *Magnus sanctus Paulus vas* **In margine: „12“.**

M R 3.5 *Ne magnitudo revelationum*

L A 1 *Saulus autem intravit ad*

L A 2 *Accepta potestate ibat per*

L A 3 *Venit vox de caelo cum luce*

L A 4 *Respondit miles quis es tu*

¹⁶¹ Viz M R 3.5.

¹⁶² Viz E A.

L A 5 *Surge ait dominus et* **In margine:** „**R. Nimis honorati. Y. Doctor egreie.**“¹⁶³ **V. Anunciave**“.

L A B *Audivit Ananias in visu*

V2 A M *Hodie electorum omnium caput* **In margine:** „**4 An. Surge ait dominum**“.¹⁶⁴

E A *Vade Anania et quaere Saulum*

Officium celkově není příliš neobvyklé, přesto mnohé zpěvy vykazují konkordanci méně. Jedná se o responsoria *In omnem terram* (M R 1.4), *Constitues* (M R 2.4), *Ne magnitudo revelationum* (M R 3.5) a antifony *Exaltabuntur*, *Lux orta est*, *Custodiebant* (M A 2.4–6), *Saulus autem intravit ad* (L A 1), *Venit vox de caelo cum luce* (L A 3) a *Hodie electorum omnium caput* (V2 A M). Rukopisů, ve kterých se tyto méně obvyklé zpěvy vyskytují, je dohromady poměrně hodně (vesměs z jihoněmeckého prostředí), s výjimkou A-Wn 1890 se však v žádném z nich nevyskytují více než tři z uvedených devíti zpěvů. Zdá se tedy, že zpěvy nepocházejí z jedné série.

Co se týče svatojiřského antifonáře XIV.B.13, ten obsahuje minimum konkordancí z prostého důvodu: sám zaznamenává pouze devět zpěvů, všemš antifony k laudes či k nešporám, z nichž všechny jsou obsažené i ve starším breviáři. O redukci repertoáru se ale nejedná – nenotovaný svatojiřský breviář XIII.E.14a ze 14. století je z hlediska počtu zpěvů téměř shodný s breviářem VI.E.4c. Antifonář XIV.B.13 však na rozdíl od breviářů vůbec nezaznamenává matutinum.

V neposlední řadě je nutné zmínit identitu dopsaných zpěvů. Některé z nich se již v tomto officiu vyskytují na jiných místech (dvě antifony, jeden hymnus a responsorium). Další připsané responsorium *Nimis honorati* je obecně velmi časté, totéž platí o versiklu *Annuntiaverunt*. Ovšem invitorium *Aeternum regem* databáze *Cantus* vůbec nezná. Zato ho ale udává mladší svatojiřský breviář XIII.E.14a, což svědčí o specifické místní tradici.

¹⁶³ Viz V H.

¹⁶⁴ Viz L A 5.

3.15 *Agathae, fol. 151v–154r*

Svátek sv. Agáty je obsažen v mnoha rukopisech a povětšinou ve velkém množství zpěvů, neboť se jedná o významou světici. Agáta žila ve 3. století v Catanii na Sicílii, zemřela zřejmě roku 250 nebo 251 ve vězení na následky předchozího mučení. Její svátek se slaví 5. února.¹⁶⁵

Officium svaté Agáty v breviáři VI.E.4c, celkem o 47 zpěvech, vykazuje místy stopy pozdějších úprav. Mezi ně patří jednak spíše zanedbatelné redakční přípisy, dále však již důležitější škrty: celkem tři responsoria byla odstraněna a nahrazena jinými. Ve všech případech se jednalo o zpěvy v pouhém incipitu:

V R *Dum ingrederetur b Škrtnuto a připsáno *Gaudeamus*.**

M R 2.4 *Specie tua Nahrazeno responsoriem *Regnum mundi*.**

M R 3.1 *Veni electa mea Změněno na *Ancila*.**

Dvě poslední (původní) responsoria se v breviáři VI.E.4c vyskytují jako zpěvy z Commune Virginum, kde jsou uvedené v úplnosti, dále u svaté Anežky a v případě *Veni electa mea* ještě u Scholastiky a Lucie. Ani jedno z nich však nenalezneme nikde v antifonáři XIV.B.13. Zpěvy, které je nahrazují, se naopak v mladším antifonáři nacházejí. Responsorium *Ancilla Christi dum* je ovšem unikátní, databáze *Cantus* ho vůbec nezná. Ani *Regnum mundi* nemá na daném místě příliš konkordancí, jedná se však již o známější zpěv, pocházející rovněž z Commune Virginum.

Responsorium *Dum ingrederetur beata Agathes* je naopak zpěv určený čistě pro Agátu a nalezneme ho i v mladším antifonáři jako první responsorium v matutinu. Na témže místě ho má znovu i VI.E.4c, tentokrát notované v úplnosti. V databázi *Cantus* toto responsorium obsahují četné prameny, některé z nich pouze jednou, některé vícekrát. Na týchž místech jako VI.E.4c ho mají tyto rukopisy: A-LIs 290, CH-E 611, D-KA Aug. LX, A-Wn 1890, CH-SGs 390, CH-EN 103 a CH-Zz Rh 80. Jedná se o okruh rukopisů, které již v této práci byly mnohokrát zmíněny (s výjimkou CH-SGs 390) a ještě zmíněny budou. Officia ke sv. Agátě v těchto rukopisech jsou také obecně nejbližší verzi v VI.E.4c, snad

¹⁶⁵ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 56n.; RAVIK, s. 122n.

jen CH-SGs 390 je poněkud vzdálenější (jeho pořad se poněkud více blíží verzi ve XIV.B.13). Responsorium *Gaudeamus*, jímž je nahrazeno *Dum ingrederetur*, se rovněž v VI.E.4c nachází ještě na jiné pozici, tentokrát jako poslední respensorium v matutinu. Je to opět zpěv velmi rozšířený a typický pro Agátu. Výše uvedené rukopisy (včetně XIV.B.13) ho mají na témže místě, CH-E 611 ho udává ještě navíc u druhých nešpor.

V neposlední řadě je nutné dodat, že officia v breviářích VI.E.4c a XII.F.5 (fol. 168r–171r) jsou si rovněž velmi podobná a taktéž ve XII.F.5 jsou všechna tři zmíněná respensoria škrtnuta a přepsána na jiná. To svědčí o tom, že tyto úpravy nebyly náhodné, ale cílené. Původní respensoria byla zřejmě postupem času považována za nevhodná či zastaralá (o tom svědčí fakt, že se žádné z nich nevyskytuje v mladším antifonáři) a byla nahrazena zpěvy jinými. Proč ale dostaly přednost zrovna tyto zpěvy, to není jasné. Jen v případě respensoria *Ancilla Christi* se zdá, že jde o vzácný zpěv, který možná vznikl až v pozdějších dobách.

3.16 Scholasticae, fol. 154r–155v

Officium svaté Scholastiky zapsané v breviáři VI.E.4c je velmi unikátní, proto mu patří samostatná kapitola. Tato světice se narodila kolem roku 480 v italské Nursii jako dvojče sv. Benedikta. Poté, co Benedikt založil komunitu na Monte Cassinu, založila i Scholastika podle jeho vzoru konvent v nedaleké Piambarole. Jelikož klášter patřil pod správu Benedikta, lze o ní hovořit jako o první sestře benediktinského řádu. Zemřela asi v roce 543 nedaleko kláštera Monte Cassino.¹⁶⁶ Benedikt ji nechal pohřbit do hrobky, kterou měl na Monte Cassinu připravenou pro sebe a kam byl po několika letech rovněž uložen.¹⁶⁷ Sv. Scholastika je patronkou benediktinského řádu. Její svátek se slaví 10. února.¹⁶⁸

Officium svaté Scholastiky se v breviáři VI.E.4c vyskytuje v podobě 27 zpěvů, z toho 22 antifon a respensorií. V evropských pramenech se objevuje v několika různých podobách. Výchozím zdrojem je kromě databáze *Cantus* i databáze *Late Medieval Liturgical Offices* (LMLO).

¹⁶⁶ Datum jejího úmrtí je však poněkud sporné. Podle některých zemřela již r. 543, podle milánského kardinála Ildefonse Schustera (1880–1954) až v roce 547.

¹⁶⁷ Ovšem v průběhu historie bylo zřejmě s ostatky několikrát manipulováno, takže dnes není jisté, kde opravdu leží.

¹⁶⁸ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 63; BOO / BROWN, s. 1–11.

Databáze *Cantus* eviduje asi 25 rukopisů s officiem této světky, z nichž se ale žádný svými zpěvy breviáři VI.E.4c ani vzdáleně nepřibližuje. Nejbližším je zřejmě poněkud překvapivě rukopis F-AS 893 ze 14. století, obsahující 5 shodných responsorií. Textová databáze LMLO vykazuje dvě officia svaté Scholastiky. První z nich, označené jako „Scholastica n1“, vychází z edice *Analecta hymnica medii aevi*, ale neuvádí použité rukopisy.¹⁶⁹ Druhé officium, „Scholastica n2“, bylo sestaveno na základě čtyř antifonářů: D-B Mus. 40047 z Quedlinburgu (počátek 11. století), D-KA St. Georg 6 ze St. Georgen ve Villingenu (14. století), D-Mbs Clm 7381 z benediktinského kláštera Hohenwart (1560) a D-Mbs Clm 4306 z kláštera Sv. Ulricha a Afry v Augsburgu (1501).¹⁷⁰ Ani jedno officium ovšem s verzí v rukopise VI.E.4c (podle očekávání) nekorresponduje.

Barbora Sojková ve své seminární (a zatím nedokončené diplomové) práci zkoumá officium svaté Scholastiky ve svatojiřských rukopisech. Objevila dvě základní verze – jedna z nich se vyskytuje ve zde již mnohokrát citovaném prameni XIV.B.13, druhá v rukopise VI.G.3a. Oba kodexy vznikly v pozdním středověku (XIV.B.13 na počátku 14. století, VI.G.3a na přelomu století 14. a 15.), ale officium je v nich úplně jiné. V antifonáři XIV.B.13 se officium sv. Scholastiky nachází na foliích 80v–83r a přestože to tak podle databáze *Cantus* na první pohled nevypadá, zdá se být svým obsahem podobné verzi v VI.E.4c (ovšem otázka liturgického určení je zde nejasná). Zpěvy, ve kterých se rukopisy odlišují, jsou vesměs z *Commune Virginum* (breviář je obsahuje, antifonář je vypouští; jediné invitorium má antifonář navíc). Verze v rukopise VI.G.3a se z velké části shoduje s prvním officiem z LMLO.

Zpěvy ve zmíněných svatojiřských rukopisech jsou uvedeny v následující tabulce. V antifonáři XIV.B.13 není zaznamenána přesná liturgická pozice, určují ji proto sama podle pravděpodobného místa výskytu. Texty pocházející z *Commune Virginum* jsou vyznačeny kurzívou. Stejně zpěvy jsou zvýrazněny stejnou barvou, takže je na první pohled patrné, že verze v VI.G.3a je zcela jiná.

¹⁶⁹ DREVES, sv. 28, č. 63, s. 176–178.

¹⁷⁰ V posledním případě ale podle Barbory Sojkové došlo k záměně rukopisů. Tento antifonář zmíněné officium neobsahuje, správně se má jednat o D-MBs Clm 4305 z roku 1459. Viz SOJKOVÁ, s. 6.

Pozice	VI.E.4c	XIV.B.13	VI.G.3a
V A			Ineffabili
V R	Quadam vero die		Regnum caeli
V A M	Spiritus ut pandit	Omnes monasticam	O gloriosa soror
M I	Regem virg*	Dominum dominorum	Pervigiles
M A 1.1		Spiritus ut pandit	Admirabili nomine
M A 1.2			Celestis thalamus
M A 1.3			Hec fidem servabat
M A 1.4			In corde domini
M A 1.5			Sprevit Scholastica
M A 1.6			Semper que sunt
M R 1.1	Haec est virgo sap*	Soror namque beatissimi	Soror Benedicti Scholastica
M R 1.2	Concupivit rex	Quadam vero die	Ether clarebat
M R 1.3	Pulchra f*	Cumque adhuc	Videns pater
M R 1.4	Soror namque beatissimi	Post triduum igitur	O doctrix et dydascale
M A 2.1			Ista mundum spernens
M A 2.2			Ut columba celi
M A 2.3			Sponsam Cristi
M A 2.4			Relictura seculum
M A 2.5			Reperit archam
M A 2.6			Ascendens Scholastica
M R 2.1	Diffusa est gratia		Salve nobilis
M R 2.2	Dilexisti justitiam*		At temper spiritum
M R 2.3	Induit m*		Vere columbam
M R 2.4	Cumque adhuc		Cristi nota
M A 3.	Canticum illud		Quando visa es
M R 3.1	Veni electa m*		O virgo deo placita
M R 3.2	Ista est speciosa*		Solem iusticie fortem
M R 3.3	Ornatam in monilibus*		Planxit Benedictus
M R 3.4	Post triduum igitur		Summe veritatis est
L A 1	Sanctus pater Benedictus	Sanctus pater Benedictus	Solemnitas celebratur
L A 2	Benedicta Scholastica	Benedicta Scholastica	Festivitas est hodie
L A 3	In velamento alarum	In velamento alarum	Regali rexit Cristus
L A 4	Benedico te pater	Benedico te pater	Corde et animo celi
L A 5	Laudate dominum in caelis	Laudate dominum in caelis	Cum iucunditate
L A B	O beata Scholastica	O beata Scholastica	Festivitatem hodiernam
V2 A M	Omnes monasticam		Hec est virgo

Tabulka 10: Officium sv. Scholastiky ve svatojiřských pramenech

Zpěvy ke svaté Scholastice ve svatojiřských rukopisech zkoumá Barbora Sojková z více aspektů. Shrnu zde její závěry: Antifony officia ve XIV.B.13 (a tím i v VI.E.4c) lze rozdělit do dvou skupin, a to na antifony kratší, pro které je typická větší sylabičnost a menší ambitus (*Spiritus ut pandit, Benedicta Scholastica, Benedico te pater, Canticum illud*) a antifony rozsáhlejší (*Omnes monasticam, Sanctus pater, In velamento, Laudate dominum, O beata Scholastica*). Vidíme, že antifony druhé skupiny jsou použity na významnějších místech – k Benedictus a Magnificat (u VI.E.4c až u druhých nešpor). Responsoria officia (samozřejmě pouze ta mimo Commune Virginum) tvoří ucelenou skupinu, jsou podobného rozsahu, používají i stejné hudební prostředky jako jsou například melismata na slabikách závěrečných slov. Text officia je rýmovaný pouze výjimečně. Pravidelnější verš můžeme sledovat u antifony *Omnes monasticam*, dalšími rýmovanými zpěvy jsou *Spiritus ut pandit, Sanctus pater Benedictus, Laudate dominum* a responsorium *Cumque adhuc*. Celkově je však officium psáno spíše veršovanou prózou či prózou samotnou.

U officia v VI.G.3a se setkáváme s větší propracovaností. Obě antifony ad Magnificat jsou rozsáhlé, hudební složka přísně sleduje text a objevují se zde podobné postupy melismat jako v responsoriích. Responsoria rovněž tvoří ucelenou složku, v leccems podobnou responsoriím verze první. Text officia je sice nedůsledně, ale přesto rýmovaný. Objevují se však i zpěvy psané prózou nebo jen částečně veršované. Celkově patří toto officium mezi novější rýmovaná officia a je velmi podobné verzi obsažené v rukopise ze St. Georgen.

Analýzy Barbory Sojkové dokazují, že officium obsažené v rukopise XIV.B.13 je starší než v rukopise VI.G.3a, což vzhledem k jeho podobnosti s VI.E.4c lze jen potvrdit. Ovšem původ této starší verze officia je neznámý – jak už bylo řečeno výše, databáze ho neobsahují vůbec nebo jen zlomek z jeho zpěvů. Toto officium se objevuje i v breviáři XII.F.5, u kterého je ovšem rovněž sporné, zda pochází původně z kláštera sv. Jiří. V něm ale není notováno (jako velká část rukopisu), pouze u některých lekcí můžeme nalézt zřejmě pozdější neumatické poznámky pro jejich interpretaci. Zajímavé je, že oba rukopisy obsahují přibližně tutéž verzi, ale pouze XII.F.5 obsahuje mnoho pozdějších škrťů a přípisů; v VI.E.4c nenalzáme žádné takovéto ediční snahy, pouze u první antifony je poznámka „Dorothea virginis. Melodiam de virginis“.

Z konce 12. století dále pochází breviář VI.G.11, původně z mužského benediktinského kláštera na Břevnově, který obsahuje tutéž verzi officia svaté Scholastiky,

i když podstatně zkrácenou. Rukopis obsahuje responsorium *Quadam die venit* a antifonu *Omnes monasticam* určené zřejmě pro nešpory a antifony *Sanctus pater Benedictus*, *Benedicta Scolastica*, *Invelamento*, *Benedico te pater*, *Laudate Dominum* a *O beata Scolastica* z laudes. Můžeme tedy přemýšlet o vztahu břevnovského breviáře VI.G.11 a breviářů svatojiřských VI.E.4c a XII.F.5.

3.17 Matthiae, fol. 157r–159r

Svátek apoštola Matěje je v breviáři natolik proškrtán, že mu díky tomu patří celá tato kapitola. Svatý Matěj (také Matyáš) se narodil v prvním století v Palestině a zemřel kolem roku 63 v dnešní Etiopii. Západní církev slavila Matějův svátek 24. února, ve 20. století jej katolická církev přesunula na 14. květen. Ve východních církvích se svátek slaví 9. srpna.¹⁷¹

Ke svatému Matěji je v breviáři zapsáno celkem 8 zpěvů, všechny ovšem v incipitu a většinou z Commune Apostolorum. Pouze hymnus *Exsultet caelum laudibus* v Commune Apostolorum nenalezneme, v kodexu je ale na různých místech zapsán celkem šestkrát a pokaždé u některého z apoštolů. Tento hymnus je také jediný ze zpěvů, který nebyl později odstraněn. Ostatní zpěvy byly v pozdější době škrtnuty a u prvního škrtnutí byla připsána poznámka: „Cetera ut de apostolis“.

Rukopisů, udávajících tento svátek, není v databázi *Cantus* mnoho – pouze 17 (včetně svatojiřských kodexů a CH-Zz Rh 80). Jedná se o rukopisy z různých proveniencí, významný počet mezi nimi zaujímají prameny jihoněmecké a anglické. Počet zpěvů v jednotlivých rukopisech je velmi nízký, svatojiřské rukopisy jich s počtem 8 (VI.E.4c) a 13 (XIV.B.13) evidují téměř nejvíce. Výjimkou je jen kodex I-PCsa 65, který udává celých 44 zpěvů. Proto nepřekvapuje ani nízký počet konkordancí (daný zpěv u téhož svátku obsahuje maximálně šest rukopisů). Největší shody s breviářem VI.E.4c vykazují kodexy A-Wn 1890, CH-Zz Rh 80 a A-LIs 290. Oproti tomu svatojiřský antifonář XIV.B.13 se neshoduje ani v jediném zpěvu, a to s žádným rukopisem v databázi. Tyto dva fakty svědčí o tom, že původní tradice v klášteře svatého Jiří vycházela zřejmě z Hirsau, později se ale od této tradice odklonila. Jistou představu o vývoji si můžeme udělat z následující tabulky (v rukopise XIV.B.13 nebyly zpěvy přiřazeny, udávám tedy pravděpodobnou pozici):¹⁷²

¹⁷¹ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 78–79.

¹⁷² První antifona *Deus qui proditori* by mohla být rovněž antifonou ad Magnificat.

pozice	Verze v VI.E.4c	Verze ve XIV.B.13
V A		Deus qui proditoris apostate
V R	Tollite jugum m*	Gloriose dei confessor Mathia
V H	Exsultet caelum*	
V A M	Ecce ego mitto*	
M I	Regem apostolorum*	Surgite pervigiles regi regum
L A 1	Tollite jugum meum*	Surgens Petrus in medio
L A 2		Fiat commoratio ejus deserta
L A 3		Oportet ergo ex hiis viris
L A 4		Statuerunt duos Joseph et
L A 5		Dederunt sortes eis et
L A B	Non vos me elegistis*	Confiteor tibi domine pater
V2 A 1	Juravit dominus*	
V2 A M	Isti sunt triumphatores*	Venite ad me omnes qui

Tabulka 11: *Officium sv. Matěje ve svatojiřských pramenech*

Je vidět, že jde o zcela odlišné zpěvy. Officium použité v antifonáři XIV.B.13 je propriální a podle Zsuzsy Czagány vzniklo zřejmě koncem 13. století v Praze (pravděpodobně pod vlivem děkana Víta); alespoň o tom vypovídají pražské diecézní prameny.¹⁷³ Nejstarší rukopis s tímto officiem je breviář IV.D.9 z přelomu 13. a 14. století, který je dnes uložený v Národní knihovně. Ten k tomuto officiu eviduje osm antifon, které se zcela shodují s antifonami ve svatojiřském kodexu XIV.B.13. Responsorium *Gloriose dei confessor Mathia* a invitorium *Surgens Petrus in medio* jsou mladšího data a zřejmě se do Čech dostaly z Trevíru, kde ve 14. století vzniklo rozsáhlé svatomatějské officium.¹⁷⁴ Nutno dodat, že ani jeden z uvedených deseti zpěvů databáze *Cantus* nezná, zato jsou všechny uvedeny v CAO-ECE. Opět tedy narážíme na limity databáze založené na dobrovolných přispěvatelích místo na uvědoměném výběru pramenů.

V neposlední řadě je třeba zmínit, že původní officium obsažené v breviáři VI.E.4c se zcela shoduje s breviářem XII.F.5, který ho má zaznamenané na folích 176r–178v; jedinou odlišností je poslední antifona, kterou breviář XII.F.5 udává v úplnosti, i když jako obvykle bez notace. Breviář XII.F.5 také obsahuje přesně tytéž škrty jako VI.E.4c, navíc však do něj bylo mladšíma rukama doplněno několik nových zpěvů, a to přesně antifony uvedené v antifonáři (*Surgens Petrus* se opakuje dokonce několikrát). Jde tedy evidentně o

¹⁷³ CZAGÁNY, 2006, s. 150–155.

¹⁷⁴ CZAGÁNY, 2006, s. 152.

uvědomělou změnu tradice, tentokrát směrem od konformity k lokální tradici.

3.18 Walburgae, fol. 159r–161r

Velmi zajímavou roli hraje v rukopise VI.E.4c officium svaté Valpurgy. Tato svěřice žila v 8. století (ca 710–777/779) a jako anglická misionářka konala se svými bratry a strýcem cesty do Franské říše s cílem evangelizovat Germány. V Heidenheimu am Hahnenkamm se stala jeptiškou v dvojklášteře, který zde založil její bratr Willibald. Po jeho smrti roku 751 působila jako jeho nástupkyně a abatyše. Její svátek se slaví 25.2., kdy údajně zemřela (rok úmrtí ale není jistý). Dnes je ctěna především v Nizozemí, kde je jí zasvěceno mnoho kostelů, je patronkou Antverp, Eichstättu, Zutphenu i dalších měst.¹⁷⁵

Z uvedeného popisu lze předpokládat, že Valpurga nehrála v Čechách významnou roli. O to překvapivější je, kolik místa je jí v breviáři věnováno: 38 zpěvů na pěti stranách (folia 159r–161r), což je více než třeba u svaté Scholastiky, patronky benediktinského řádu. Sám tento fakt by ovšem nebyl tak překvapivý, kdyby se jednalo o officium všeobecně rozšířené. Zatím ale nebyl nalezen rukopis, který by officium sv. Valpurgy měl alespoň podobné. V *Cantu* je v současné době tento svátek evidován u pouhých šesti pramenů: kromě VI.E.4c to je svatojiřský antifonář XIV.B.13, dále rukopisy z Kremsmünsteru (A-LIs 290) a snad Freisingu (A-Wn 1890), které obsahují shodných 7 zpěvů z *Commune sanctorum*; tištěný Münsterský antifonář MA Impr. 1537 obsahuje zpěv jediný (zato devět dalších k Adventu Walburgae); nejobsáhlejší je kodex z Zutphenu NL-Zu a 6, což vzhledem k Valpuržině patronátu nad městem nepřekvapuje – v něm je zaznamenáno celých 64 zpěvů. Officium v NL-Zu je podle internetové LMLO kompilací zpěvů k Valpurze, které je možno nalézt i v dalších nizozemských pramenech, především v kodexech z Porýní B-Br 353 a z Antverp B-Ak Ordinarius. Kromě toho byly použity zpěvy několika jiných svatých panen, především Gertrudy z Nivelles. Hughesovo LMLO však eviduje ke svaté Valpurze pouhé dvě antifony (navíc k její translaci 1. května), odkazujíc na *Analecta hymnica medii aevi*.¹⁷⁶ Ani jedna z antifon však ve výše uvedených rukopisech nefiguruje.

¹⁷⁵ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 80n.; HOLZBAUER.

¹⁷⁶ DREVES XXVIII, č. 247, s. 323.

Tabulka v příloze č. 23 ukazuje officium sv. Valpurgy (pouze antifony a responsoria) v jednotlivých rukopisech z databáze *Cantus*. Jak je patrné, verze v breviáři VI.E.4c se s officii zahraniční provenience zcela mívají. Naopak se svatojiřským antifonářem se relativně shoduje – antifony v laudes mají oba rukopisy totožné a i dvě „přebývajících“ antifony ze XIV.B.13 (*Sancto de semine orta a Beatissima virgo Walpurgis*) breviář obsahuje, jen je jejich pozice přesně určena. Zdá se tedy, že v případě svaté Valpurgy měl klášter sv. Jiří vlastní tradici. Zda officium opravdu vzniklo v okruhu autora kodexu VI.E.4c nebo zda bylo opsáno z pramene jiné provenience, to zatím nelze s jistotou říci.

Z rukopisu je ale zároveň patrné, že svatojiřská tradice se vyvíjela. U svátku nacházíme četné škrty, opravy a přípisy, přičemž mnohé z těchto úprav jdou na úkor osobitých zpěvů a spíše požadují zpěvy z Commune virginum. Antifony k hodinkám byly vypuštěny: první z nich je přeškrtnuta a na okraji rukopisu je poznámka „Ad horas mat l“ – tedy místo zapsaných antifon se mají zpívat antifony z laudes. Velkých změn doznalo matutinum: jediným zpěvem, který unikl změnám, je antifona ve třetím nokturnu *Adest namque beate Walpurgis*. Ostatní zpěvy byly nelítostně škrtnuty a nahrazeny jinými:

MI *Beata Walpurgis Christi virgo triumphat coronata in caelis* **Škrtnuto a opraveno na Regem virginum.**

MR1.1 *Sollemnis haec est dies in qua beata virgo deposito onere carneo elata angelicis manibus ad sinus aethereos cepit regnare cum Christo* **In margine: „R. Hic est virgo“.**

MR1.2 *Beatissimae Christi virginis Walpurgis dum sacrati cineres efferrentur a fidelium populis puer quidam parvulus caducus obviavit feretro et meruit sospitatem* **In margine: „2 R. Concupivit“**

MR1.3 *Sancta Walpurgis virgo Jesu Christi pro nostra omnium salute intercede* **MS in margine: „R. 3 Pulcra facia“.**

MR1.4 *Eodem vero die priusquam ecclesiam ad quam ferebantur reliquie virginis inferentur puer alter simili passione multatus celeri sanitati est datus* **MS in margine: „4 R. Difusa“.**

MR2.1 *Advenit quidam rusticus contractus et curvus cellam beate virginis introivit protinus nodosa congeries artivim pro tensa est* **MS in margine: „5. R. Dilexisti“.**

MR2.2 *Tue preterea virginis presidia requirentes venere mulieres manuum curvedine in honeste que missarum sollempnia dum asstarent mox affuit Christi virtus et vireque adepta*

pristina sanitate lete ad propria repedarunt **MS in margine: „6. R. Induit me“.**

MR2.3 *Pauper quidam ex utero matris cecus oratorium sancte matris introivit ibique preces ducissime fudit et visum quem que fierat recepit* **In margine: „7 R. Propter verita“.**

MR2.4 *Sancta Walpurgis sydus aureum Christo preclara audi noces nostras* **MS in margine: „8 R. Regnum mundi“.**

MR3.1 *Ecce virgo prudens que aedificavit domum suum supra petram in cuius sano corpore non est inventa labes quia deus elegit eam in sponsam sibi* **MS in margine: „9 R. Veni electa“.**

MR3.2 *Deposimus itaque beata virgo Walpurga tu nostra memor benigne sponsum tuum pro nobis erebris precibus interpellas* **In margine: „10 R. Ista est specio“.**

MR3.3 *Regnum mundi* **Na předchozí straně: „11 R. Ornatam“.**

MR3.4 *Sancta Walpurgis Christi virgo audi rogantes famulas et impetratam celitus tu defer indulgentiam* **Na předchozí straně: „12 R. S. Walpurg“.**

Je důležité povšimnout si zpěvů, které nejsou v breviáři notovány nebo jsou notovány jen jejich začátky. Zcela přirozeně se to týká dvou responsorií v incipitu – *Regnum mundi** a *Audi filia et vide** (obě jsou z Commune virginum). Čtvrté responsorium druhého nokturna (*Sancta Walpurgis sydus aureum*) má ale notována jen první dvě slova, jeho verš (*Dedit enim tibi dominus*) pak není notován vůbec. Totéž platí o čtvrtém responsoriu a verši třetího nokturna (*Sancta Walpurgis Christi virgo* a *O Walpurga sydus aureum*). První tři slova jsou notována u antifony k sextě (*Cumque jam dictante rei*). Mohlo se jednat o zpěvy, jejichž nápěvy byly tak známé, že nebyl důvod notovat je celé. Písař pak mohl uvést notaci jen u prvních slov, aby od sebe jednotlivé zpěvy rozlišil. V případě obou responsorií (a veršů) se jedná o kontrafakta: podobné zpěvy se v breviáři nachází v Commune virginum (*Sancta n. sydus aureum* a *Sancta n. Christi virgo*, folio 23v). Avšak ani tato responsoria nemají v databázi *Cantus* konkordance. Celá sekce Commune sanctorum je bohužel nenotovaná, proto nelze určit konkrétní podobu zpěvů. V *Cantu* však existuje responsorium *Sancte Stephane sydus aureum*, které je obsaženo v jediném rukopise – F-Pn n.a.lat. 1535, bohužel ale v pouhém incipitu. Za ním následuje tentýž verš jako u Valpurgy – *Dedit enim*. Může se tedy jednat o kontrafaktum k tomuto responsoriu.

V neposlední řadě je vynechána notace Valpuržina jména u responsoria *Deposimus itaque beata virgo Waltpurga*. Jedná se opět o responsorium bez konkordancí. Žádná kontrafakta, ač by se v tomto případě přímo nabízela, objevena nebyla.

V neposlední řadě je vhodné zmínit se i o hudební stránce tohoto zajímavého officia: Pro antifony, snad s výjimkou první (*Beatissima virgo Waltpurgis*), je typická větší sylabičnost. Zřejmě nejčastější je v tomto případě samostatná dvoutónová neuma (podatus či clivis), ať už se jedná o antifony kratší či rozsáhlejší. Responsoria officia používají často bohatá melismata, jednotónové neумы jsou zde vzácností. Ve třech případech se dokonce melisma nad text nevešlo a muselo být dopsáno na okraji. Text officia je psán prózou, jisté náznaky rýmování lze vysledovat pouze u responsoria *Eodem vero die*.

Závěrem lze shrnout, že původ officia svaté Valpurgy ve svatojiřských rukopisech není dosud znám. Tento svátek se ve středoevropských a německých pramenech téměř nevyskytuje a pokud ano, jsou v něm obsaženy pouze zpěvy z Commune Virginum. Oproti tomu officium ve svatojiřském breviáři je rozsáhlé a obsahuje propriální zpěvy, jež jinde nenalzáme. Zda se sem dostaly odněkud z Nizozemí či zda snad byly vytvořeny v českém prostředí, to prozatím nelze říci. Jak již ale bylo uvedeno, velká část těchto zpěvů podlehla pozdější redakci a jen některé z nich se objevují i v mladších svatojiřských rukopisech.

3.19 Translatio Wenceslai, fol. 161v–162r

V českém prostředí zaujímá svatý Václav výjimečné místo. Již od počátku však nebyl jen českým světcem, ale jeho kult se rozmáhal i v jiných zemích. K Václavově translaci došlo necelé tři roky po jeho smrti: 4. března 932 nebo 938 (rok je nejistý, neboť není dosud zcela jistý ani rok úmrtí). Údajně se jí účastnil i Boleslav I., který tím uznal svou vinu a napomohl k bratrově kanonizaci, která tak začala velmi záhy. Václavovy ostatky byly přeneseny ze Staré Boleslavi do Prahy a uloženy v rotundě svatého Víta na Pražském hradě. Tam zůstaly dodnes, třebaže na místě rotundy stojí dnes katedrála. Podle legendy měl Václav v době translace – tedy ještě tři roky po smrti – neporušené tělo a krom rány, kterou mu zasadil bratr, se ostatní stopy po úderech zahojily. To je jeden ze zázraků připisovaných tomuto světcovi.¹⁷⁷

¹⁷⁷ WEINGART, s. 5–9; KADLEC, s. 52–54.

Václavův svátek obsahuje v breviáři VI.E.4c pouhých osm zpěvů, zato ale množství čtení a zejména pozdějších přípisů. Z toho lze usuzovat, jak se svatováclavský kult v klášteře vyvíjel. Svatováclavským zpěvům se zevrubně venoval Dobroslav Orel. Ve třetí části své studie rozebírá svatováclavské officium v různých pramenech, mimo jiné i v breviáři VI.E.4c.¹⁷⁸ Hovoří o něm v pořadí podle jednotlivých bohoslužeb, přičemž zmiňuje rozdíly mezi officiem ke 4. březnu a 28. září. Svůj text doplňuje množstvím hudebních příkladů. Podle Orela vykazují dochovaná svatováclavská officia vyspělou veršovanou formu.¹⁷⁹ To se týká samozřejmě především zpěvních částí, ale i některých legend, které byly užívány jako matutinální lekce.

Nokturna v matutinu se v benediktinských kláštorech vyskytují obvykle ve formě šesti antifon s žalmy a čtyř responsorií s lekce, přičemž tyto lekce tvoří životopis světce; ve třetím nokturnu pak nalézáme texty oslavné.¹⁸⁰ Breviář VI.E.4c však obsahuje pouze osm lekcí k prvnímu a druhému nokturnu, které dohromady tvoří krátkou legendu nazývanou Orlem „Sermo de Translatione s. Wenceslai“. Jedná se o jednu z nejstarších památek tohoto druhu v Čechách – vznikla ve druhé polovině 10. století a autorství bývá někdy připisováno svatému Vojtěchu. Tato legenda byla ve 14. století rozšířena; její kratší podobu obsahuje kromě breviáře VI.E.4c i kodex XII.F.5 (na foliu 181r).¹⁸¹

Obrátíme-li se od lekcí ke zpěvům, breviář obsahuje následující:

V R *Justus germ** **In margine:** „Ps. Ferialis. An. Ave beate Wenceslae. Cap. Justus cor suum. R. Castus mente. Himna Dies venit. V. Justus ut palma. An. Mag. O gloriosu[m] et memo. V. Ora pro. Or. Concede“.

V H *Deus tuorum mil**

V A M *Justum deduxit dominus** **MS in margine** připsáno *Laus alme*.

M I *Regem martyrum** **MS in margine:** „Ad cumplet W Huius o Christe me“. Níže: „Vitorium. Him. Ps. An. R. V. Horas. Laude. Cap Oro ut in die. Laudes An. R. Leta“.

L A 1 *Qui me confessus fuerit**

L A B *Iste cognovit**

¹⁷⁸ OREL, kapitola III: *Rýmované officium o sv. Václavu*, s. 313–530.

¹⁷⁹ OREL, s. 315.

¹⁸⁰ OREL, s. 359n.

¹⁸¹ OREL, s. 383–384.

V2 A 1 *Jucundus homo**

V2 A M *O quam venerandus**

Vidíme tedy, že všechny původní zpěvy jsou v incipitu. Jsou převzaté ze sekce Commune Sanctorum (s výjimkou invitoria je všechny nalézáme v Commune unius martyris). Responsorium *Justus germinabit* bylo podle Orla určeno pro translaci na přelomu 12./13. století (je míněno svatováclavské officium obecně, tj. nejen ve svatojiřském klášteře).¹⁸² Hymnus *Deus tuorum militum* se kromě svátku Václavovy translace vyskytuje ve starších rukopisech i ke dni jeho umučení.¹⁸³ Zato antifonu ad Magnificat *Justum deduxit dominus* Orel nezmiňuje – podle něj byla pro translaci určena antifona *Gloriosum et memoliter*.¹⁸⁴ Stejně tak invitorium *Regem martyrum* Orel neudává. Antifona v laudes *Qui me confessus fuerit* je shodná ve všech třech nejstarších svatojiřských pramenech, zatímco *Iste cognovit* (ad Benedictus) kodex VI.E.13 nemá. Co se týče druhých nešpor, Orel výslovně v použitých pramenech cituje VI.E.4c, avšak ani jednu z jeho antifon nezaznamenává.¹⁸⁵

Jak je patrné, později byly připisovány další pokyny, ty však byly také převzaty z jiných pořadů. V případě antifony *Ave beate Wenceslae* byla zřejmě vzorem antifona *Ave beate rex Stephane* – odpovídal by tomu rytmus slov. Tuto antifonu – až na drobné odchylky shodnou se svatoštěpánskou – obsahuje u nešpor václavského svátku na foliu 188r mladší svatojiřský breviář Kunhuty z Kolovrat (XIII.E.14a). V tomto breviáři nalézáme i všechny ostatní zpěvy dopsané v prvním přípisu (zpěvy z dalších dodatků ovšem ne).

Hymnus *Dies venit* se vyskytuje u svatováclavského svátku v rukopise PL-Kkar 1 (Rkp 12). Tamtéž nalézáme i responsorium *Castus mente*, které je podle Orla u tohoto svátku nejobvyklejší.¹⁸⁶ Versikulus *Justus ut palma* je velmi četný, v breviáři se vyskytuje rovněž v sekci Commune Unius Martyris. Versiculus *Ora pro** (zřejmě *Ora pro nobis beate n.*) je rovněž velmi četný zpěv užívaný v breviáři u nejrůznějších světců.

Antifona *O gloriosu[m] et memo* se v databázi *Cantus* nevyskytuje, podle srovnání s breviářem XIII.E.14a měl ale písař pravděpodobně na mysli zpěv *Gloriosum et*

¹⁸² OREL, s. 331.

¹⁸³ OREL, s. 333.

¹⁸⁴ OREL, s. 335.

¹⁸⁵ OREL, s. 527.

¹⁸⁶ OREL, s. 322.

memoliter, což souhlasí i s Orlovými závěry.¹⁸⁷ Ani tu však databáze neviduje, jde tedy možná o specificky svatojiřský zpěv. Antifonu *Laus alme* v breviáři XIII.E.14a nenalzáme, zato se nachází v ještě mladším breviáři XIII.C.1a (z počátku 15. století) na foliu 251r u svátku *In nativitate sancti Wenceslai* jako antifona ad Magnificat u prvních nešpor. Notovaná je pak na foliu 4v v antifonáři XIII.C.4.

Odkud se vzal versikulus *Huius o Christe me*, to zatím není jisté, neudává ho ani Orel. V přípisu ho ale uvádí i breviář XII.F.5, čtení je tedy jasné a muselo jít o úmysl.

V breviáři lze názorně sledovat, jak se officium k translaci sv. Václava ve svatojiřském klášteře v průběhu doby vyvíjelo. Původní zpěvy byly postupně různými rukama nahrazovány či doplňovány zpěvy jinými; žádný z mladších konkordančních svatojiřských rukopisů ale neobsahuje všechny dopsané zpěvy, vždy jen některé z nich. To svědčí o průběžném obměňování tohoto officia a o tom, že podoba officia nebyla ustálena ještě několik staletí po napsání breviáře.

Závěrem je ještě nutno podotknout, že existence tohoto svátku v breviáři VI.E.4c je velmi cenná. Fakt, že je Václavova translace v breviáři vůbec zaznamenána, třebaže v odlišné podobě než mladší svatojiřské rukopisy, svědčí o tom, že byl breviář určen pro české prostředí. V databázi totiž *Cantus* nalezneme jen šest rukopisů (tři polské a tři jihoněmecké), které zaznamenávají alespoň svatováclavský svátek ke 28. září; Václavovu translaci pak neobsahuje žádný z nich.

3.20 Gregorii, fol. 162r–165r

Svatý Řehoř I. Veliký (ca 540–604) byl v pořadí 64. papežem katolické církve a je považován za jednoho ze zakladatelů světské moci papežské. Papežem byl zvolen roku 590 během dohasínající morové epidemie. Dlouho byl mylně považován za reformátora gregoriánského chorálu. Jeho spisy mají výrazně pastorační a praktický charakter, nejznámější jsou jeho *Dialogy*.¹⁸⁸ Zemřel 12. března 604, tento den se dříve i slavil jeho svátek; dnes ho katolická církev slaví 3. září, což je den jeho vysvěcení na římského biskupa.¹⁸⁹

¹⁸⁷ OREL, s. 335.

¹⁸⁸ Nejnovější dostupnou verzi viz GARDNER.

¹⁸⁹ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 457–459; RAVIK, s. 475–477.

Officium ke sv. Řehoři je v breviáři poměrně rozsáhlé: čítá 49 zpěvů, z toho pouhé dva v incipitu (oba v prvních nešporách). Matutinum i laudes jsou kompletní, první nešpory mají tři zpěvy, druhé již jen jeden. Officium obsahuje několik přípisů: Responsorium v prvních nešporách *Fulgebat venerando* je nahrazeno resposoriem *Vere felicem*, následující hymnus *Rerum salus* je škrtnut a nahrazen známějším *Iste confessor* a hymnus *Confessor dei* v matutinu je opraven na *Jesu redemptor*. Všechny tyto změny korespondují s mladším svatojiřským breviářem XIII.E.14a. K posledním resposoriím druhého a třetího nokturna jsou na okraji připsané notované doxologie s bohatými melismaty (viz kapitolu 1.4).

Průměrný počet konkordancí s jinými rukopisy je poměrně nízký, i když u většiny antifon a resposorií se jedná o více než deset rukopisů. Pouze tři antifony ve druhém nokturnu mají v *Cantu* konkordancí devět a hymnus *Rerum salus*, zapsaný pouze v incipitu, nemá konkordanci žádnou. Verze v mladším svatojiřském antifonáři XIV.B.13 je s breviářem prakticky totožná. Svatojiřským rukopisům pak mají nejbližší rukopisy jihoněmecké, mnohé z nich spjaté s hirsaukou reformou: nejbližší stojí CH-EN 103, dále rukopisy A-LIs290, A-Wn 1890, D-Ka Aug. LX, D.Sl HB.I.55, CH-Zz Rh 80 a poměrně blízké jsou i kodexy CH-E 611 a A-GU 29. Antifony ve všech těchto rukopisech jsou naprosto shodné (pomineme-li zpěvy přebytečné či naopak některými rukopisy vypuštěné), jistá odlišnost je však patrná v resposoriích v matutinu. Ty ukazuje tabulka v příloze č. 24 (shodné zpěvy jsou pro lepší orientaci vyznačeny stejnou barvou).

Z tabulky vidíme, že pět rukopisů je zcela shodných – a to jsou přesně ty, u nichž je jejich spjatost s Hirsau jistá nebo nejvíce pravděpodobná. Další rukopisy se více či méně liší, nejčastěji jiným pořadím zpěvů, v několika případech i zpěvy zcela jinými (jedná se o resposoria *Justum deduxit dominus* u CH-E 611 a *Hic in annis adolescentiae* u lambrechtského a svatojiřských rukopisů).

Podle Klugsedera je officium svatého Řehoře jedno z těch, které byly v hirsaukém okruhu nejvíce ustáleny.¹⁹⁰ Vzhledem k podobnosti breviáře VI.E.4c s rukopisy hirsauského okruhu nelze než znovu opakovat domněnku, že vznik breviáře s touto reformou souvisel. Podobnost s antifonářem XIV.B.13 zase podporuje názor, že breviář je svatojiřský.

¹⁹⁰ KLUGSEDER, s. 81. Jako další typická hirsauká officia uvádí sv. Alexandra, Máří Magdalenu, Afru, Havla a Otmara. Z nich se v breviáři VI.E.4c nevyskytuje ani jedno.

3.21 *Benedicti, fol. 165r–168r*

Přibližně na šesti stranách rukopisu se nalézají officium ke svatému Benediktu o 48 zpěvech. Benedikt z Nursie (480/3–543/547) je znám především jako zakladatel západního mnišství a autor *Benediktovy řehole* (*Regula Benedicti*). Ta obsahuje v 73 člancích teoretický a duchovní základ mnišství a také návod, jak by měli řeholníci žít. Motto řádu – „Ora et labora“ („Modli se a pracuj“) – významně ovlivnilo středověkou kulturu. Za svatého byl Benedikt prohlášen až v roce 1220, jeho památka se ale připomínala již dlouho před tím. Benediktův svátek se dnes slaví 11. července (přenesení ostatků), ve středověku to bylo 21. března (den jeho smrti).¹⁹¹

Breviář obsahuje k officiu sv. Benedikta zcela kompletní matutinum i laudes a zkrácené nešpory (k prvním nešporám jsou zde tři zpěvy, ke druhým pouze antifona ad Magnificat). Malé hodinky stejně jako kompletář nejsou zaznamenány. Až na tři jsou všechny zpěvy zapsány celé. Přestože jsou všechny evidovány databází *Cantus*, průměrný počet konkordancí s jinými rukopisy je poměrně nízký. Seznam rukopisů s největším procentem konkordancí (podle *Cantus Analysis Tool*) je velmi neobvyklý: TR-Itks 42, D-B Mus. 40047, GB-Ob Laud Misc. 284, D-BAs lit. 25, CH-Zz Rh 80. Prameny breviáři jindy podobné zde téměř nefigurují.

Tento pestrý soupis je zřejmě dán obecně nízkým počtem konkordancí k jednotlivým zpěvům tohoto officia. Proto se nyní zaměřím na zpěvy, kde je tento počet nejnižší: Pomineme-li responsoria brevia, jedná se pouze o zpěvy z matutina (počítám zpěvy o sedmi a méně konkordancích). Antifona je mezi nimi jediná, a to hned ta první (*Fuit vir vitae venerabilis*).¹⁹² Dále se jedná o tři responsoria, z nichž každé je v jiném nokturu a v jiném pořadí (1.3 *Beatus Benedictus cum jam*, 2.1 *Praedicta nutrix illius ad* a 3.4 *Pretiosus confessor d**). Další několik zpěvů má mezi osmi a desítkami konkordancemi.

Seznam rukopisů s největším počtem konkordancí u nejméně obvyklých zpěvů vypadá úplně jinak než soupis výše: kromě již zmíněných CH-Zz Rh 80 a TR-Itks 42 sem patří D-KA Aug. LX, D-Sl HB.I.55, CH-E 611, CH-SGs 390 a PL-Klk 1. Těchto pět rukopisů obsahuje ke svatému Benediktu značné množství zpěvů (od 45 až po 113), není

¹⁹¹ SCHAUBER / SCHINDLER, s. 346nn.

¹⁹² Antifona *Fuit vir vitae venerabilis* existuje v několika odlišných melodických variantách. Jen v pražských pramenech objevily Lucie Smotlachová a Táňa Kolářová tři verze: diecézní, cisterciáckou a celestýnskou. Verze v breviáři VI.E.4c odpovídá rukopisům pražské diecéze. V prozkoumaných rukopisech kláštera sv. Jiří notovaných diastematicky se tato antifona vůbec nevyskytuje. Více viz SMOTLACHOVÁ / KOLÁŘOVÁ, s. 58nn.

proto divu, že se v nich vyskytují i zpěvy méně obvyklé. Přesto toto zjištění cosi o tradici vypovídá, neboť v *Cantu* existuje mnoho dalších rukopisů se značně obsáhlým officiem, jejichž konkordance s naším breviářem nejsou příliš četné. Také synoptická tabulka databáze *Cantus* hovoří jasně: série zpěvů v VI.E.4c nejvíce odpovídá rukopisům druhé skupiny.

Svatojiřský breviář XII.F.5 má officium naprosto shodné s VI.E.4c. Jedinou odlišností breviářů je to, že zatímco v VI.E.4c není jediný přípis týkající se notovaných částí, ve XII.F.5 jsou začátky všech zpěvů škrtnuty a je zde značné množství přípisů pozdníma rukama. Officium svatého Benedikta je tedy dalším důkazem příbuznosti obou rukopisů.

Naopak antifonář XIV.B.13 se se staršími breviáři shoduje v pouhých sedmi antifonách z laudes a druhých nešpor, přestože na foliích 88r–92v obsahuje ke svatému Benediktu rovněž hojné množství zpěvů (celkem 63). Jeho officium se dá označit za standartní pro jihoněmeckou oblast, i když třeba s rukopisem z Rheinau (CH-Zz Rh 80) se zcela mýjí. Nutno dodat, že ani jeden ze svatojiřských rukopisů nepoužívá zpěvy z *Commune Sanctorum*, jedná se tedy o dvě specifická officia.

O officiu svatého Benedikta v pražských pramenech vznikla seminární práce Lucie Smotlachové a Táni Kolářové. Podle jejich závěrů existuje ke svatému Benediktu několik různých officíí, které se zhruba odlišují podle řádu (officium diecézní, cisterciácké, celestinské a benediktinské – svatojiřské). Officium v klášteře sv. Jiří je mladšího data a velmi odlišné od ostatních skupin. Ovšem verze v antifonáři XIV.B.13 se od ostatních svatojiřských rukopisů odlišuje svými laudes a antifonou ad Magnificat, v nichž kombinuje benediktinské officium s verzí cisterciáckou a diecézní.¹⁹³ Jak již bylo uvedeno, právě tyto antifony obsahuje i breviář VI.E.4c. I další zpěvy v VI.E.4c se z velké části shodují s diecézními, popř. cisterciáckými prameny. Jednotlivé zpěvy ale kombinuje a uvádí často na jiných pozicích. Zdá se tedy, že breviář VI.E.4c navazuje na stejnou tradici jako rukopisy diecézní a cisterciácké; tato tradice se však brzy rozdělila do několika větví, takže se officia v jednotlivých rukopisech zdají být poměrně odlišná. Klášter sv. Jiří později převzal nové officium a toto starší jím bylo nahrazeno.

¹⁹³ SMOTLACHOVÁ / KOLÁŘOVÁ, s. 69nn. a tabulka č. II.

3.22 *Annuntiatio Mariae, fol. 27v–29v a 168r–170v*

Zvěstování Panny Marie je dalším ze svátků, které obsahují v breviáři VI.E.4c několik officíí, proto není možné ho zde pominout. Jedná se o poměrně významný svátek slavený 25. března, přesně devět měsíců před Vánoci, neboť tento den Maria podle *Lukášova evangelia* počala Ježíše.¹⁹⁴ V některých oblastech v tento den také slavili začátek nového roku.¹⁹⁵

Breviář VI.E.4c obsahuje officium ke Zvěstování Panny Marie hned dvakrát – jednou v sekci *Commune Sanctorum*, kde se objevuje po svátku Obrácení sv. Pavla na foliích 27v–29v (s rubrikou „De Annunciatione Sancte Marie“), podruhé v rámci *propria* po svatém Benediktu na foliích 168r–170v („In Annunciatione S. Marie“). Verze se od sebe překvapivě značně liší, i když některé zpěvy mají shodné. První verze (v *Commune Sanctorum*) obsahuje 39 zpěvů pouze pro matutinum a laudes. Jak je vidět v indexu breviáře v příloze č. 1, u matutina se jedná především o responsoria – antifony jsou zde pouze dvě, z toho jedna v incipitu. Laudes jsou naproti tomu kompletní. V databázi *Cantus* neexistuje jediný rukopis, který by měl stejný nebo alespoň podobný pořad, konkordancí k některým zpěvům je velmi málo (např. k responsoriu *Ecce novum et prophetam* existují u daného svátku jen dvě konkordance) a sedm zpěvů z matutina (R+V 1.2, 2.1, 2.2 a A 3.) nezná databáze vůbec.¹⁹⁶ V matutinu mají některé rukopisy z velké části shodné zpěvy, ale v naprosto odlišném pořadí. V laudes se většinou shoduje pouze prvních pět antifon nebo antifona ad *Benedictus*; všechny shodné antifony z laudes mají sekulární rukopisy A-KN 1015 a SI-Lna 18.

Druhá verze officia ke Zvěstování Panny Marie je bohatší: obsahuje 51 zpěvů včetně prvních i druhých nešpor a antifon k malým hodinkám. Mnoho zpěvů, zejména těch z laudes, se ovšem vyskytuje pouze v incipitech. S výjimkou tří (verš *Dixit autem Maria* a antifony *Beata es mater* a *Ineffabili**) mají všechny v *Cantu* konkordance, opět ale mezi nimi není zastoupen pramen, který by měl stejný pořad officia (a to i po vyloučení unikátních zpěvů).¹⁹⁷ I pokud mají rukopisy stejné zpěvy, liší se výrazně jejich pořadí.

¹⁹⁴ Lukáš, kapitola 1, verše 26–38. Pokud by ale měl svátek kolidovat se svatým nebo Velikonočním týdnem, popř. pokud by vyšel na neděli, přesouvá se v římském ritu na jiný den, a to buď na 26. března (v případě, že je 25. března v neděli), nebo (v případě Svatého a Velikonočního týdne) na pondělí po Velikonoční oktávě.

¹⁹⁵ RAVIK, s. 58ff.

¹⁹⁶ Zmíněné responsorium *Ecce novum et prophetam* však nacházíme v sedmi rukopisech u svátku *Conceptio Mariae*.

¹⁹⁷ Antifona *Ineffabili* je ovšem zapsána pozdější rukou, původní text byl vyškrobán. Podle prvního písmena „I“, které zřejmě zůstalo z původní verze, neboť je zapsané jinou barvou inkoustu, a na základě srovnání s jinými rukopisy se dá usuzovat, že původní antifonou byla *Ingressus angelus ad Mariam*. Přitom ani jedna z

Podle Roberta Klugsedera je neustálenost svátku Zvěstování Panny Marie minimálně pro jihoněmecký okruh poměrně typická.¹⁹⁸ Proto nás nemusí překvapovat poměrně velké odchylky od jinak podobných rukopisů. Přesto ale má podobnost officii v jednotlivých rukopisech svou vypovídací hodnotu, protože může naznačit, odkud kam které zpěvy putovaly. Rukopisy, které mají k verzím v kodexu VI.E.4c celkově nejbliže, jsou opět převážně jihoněmecké proveniencí a jejich výčet až na výjimky nepřekvapuje (jedná se o rukopisy v této práci již mnohokrát uváděné).

Co se týče tradice v klášteře sv. Jiří, antifonář XIV.B.13 má jediné, rovněž poměrně unikátní officium, v němž kombinuje obě verze z VI.E.4c. Blíže má k té první, odlišuje se od ní ale především druhým nokturnem v matutinu. Z druhé verze zachovává antifony v nešporách, k hodinkám a k invitatoriu. Breviář XII.F.5 obsahuje rovněž dvě verze (folia 189v–192v v části liturgického roku a 287v–289v v rámci Commune Sanctorum). Ty se v případě varianty v rámci liturgického roku zcela shodují s breviářem VI.E.4c; v případě verze v Commune Sanctorum není shoda úplná, ale jde jednoznačně o tutéž tradici. Jelikož tato verze koresponduje i s antifonářem XIV.B.13, dala by se považovat za tradiční svatojiřskou. Naopak verze druhá (která vznikla pravděpodobně dříve) má zatím neznámý původ.

Tabulka v příloze č. 25 se snaží lépe ilustrovat příbuznost jednotlivých pramenů. Vzhledem k množství zpěvů a pramenů obsahuje tabulka jen vybrané blízké rukopisy a je rozdělena na responsoria v matutinu a na antifony v laudes. I tak je ale vidět, že svatojiřské prameny se ve svém officiu poměrně vymykají, zvláště v responsoriích, zejména pořadím zpěvů, ale i unikátními zpěvy. Také vidíme, že verze v Commune Sanctorum je blízko mladší svatojiřské verzi a v laudes i odpovídá verzi běžné v jiných proveniencích (s výjimkou antifony ad Benedictus). Verze mimo Commune Sanctorum je ovšem značně unikátní a žádný pramen s alespoň podobným officiem mi dosud není znám. Poněkud podobné jsou snad jen kodexy D-AAM G 20 a NL-Uu 406, avšak pouze v laudes.

antifon v mladších svatojiřských kodexech nefiguruje. Důvod změny tedy není jasný.

¹⁹⁸ KLUGSEDER, s. 79. Dalším neustáleným svátkem je dle něj svátek Všech svatých (Omnium Sanctorum).

3.23 Dom. Septuagesimae, Sexagesimae, Quinquagesimae, fol. 170v–185v

Posledním velkým okruhem v breviáři VI.E.4c je období předvelikonoční. To začíná devátou nedělí před Velikonocemi označovanou jako (Dominica) Septuagesima, jež získala název podle čísla 70 – konala se totiž přibližně 70 dní před Velikonočním pondělím (přesně to je 64 dní). Její datum je pohyblivé, protože se jedná o období temporální, odvozené od data Velikonoc: může nastat nejdříve 18. ledna, nejpozději 22. února. Touto nedělí začíná takzvané období předpostní, sloužící ve svém původním významu jako příprava na půst. Po Septuagesimě následují ještě další dvě neděle: Sexagesima a Quinquagesima (tj. Masopustní neděle), období pak končí Masopustním úterým. Od následující středy – Popeleční – již začíná doba postní.¹⁹⁹

V breviáři VI.E.4c jsou všechny tři neděle v předpostní době zastoupeny přibližně stejně dlouhým, téměř kompletním officiem: Septuagesima obsahuje 47 zpěvů (úplné první a téměř i druhé nešpory, celé laudes, antifony k menším hodinkám, naopak matutinum bez antifon s výjimkou třetího nocturna), Sexagesima 42 (oproti Septuagesimě má především kratší první a delší druhé nešpory), Quinquagesima 40 (oproti předchozím zejména zkracuje druhé nešpory na jedinou antifonu). Neděle, především Septuagesima, obsahují větší množství přispisů, i když převážně redakčních, což svědčí o vývoji tradice ve svatojiřském klášteře.²⁰⁰ S tím souvisí fakt, že se velké množství zpěvů, tentokrát hlavně v Sexagesimě, zdá být unikátní. Quinquagesima stojí počtem přispisů i unikátních zpěvů někde na pomezí mezi dalšími dvěma nedělemi.

Zaměřím se nejprve na četnost zpěvů. Septuagesima se v tomto ohledu, jak již bylo naznačeno, zdá být nejběžnější: počet zpěvů celkem odpovídá jiným rukopisům a rovněž konkordancí k jednotlivým zpěvům je poměrně dost, zejména v rukopisech jihoněmecké provenience. Pomineme-li responsorium breve v laudes, má méně než deset konkordancí pouze antifona v noně *Circa undecima vero*; konkordanční rukopisy jsou pak ty, co se v analýzách jednotlivých svátků výše objevují nejčastěji. Zpěvy se podle synoptické tabulky databáze *Cantus* vyskytují i na přibližně stejných místech.

Naopak officium k Sexagesimě v breviáři VI.E.4c je poměrně neobvyklé. Týká se to jednak poměrně vysokého počtu zpěvů, ale především jejich identity. Průměrný počet konkordancí je nízký a k mnoha zpěvům nejsou v databázi *Cantus* konkordance vůbec. Rukopisy, které vykazují u tohoto svátku největší příbuznost, tvoří zajímavý soubor: A-KN

¹⁹⁹ FRIEDRICH, s. 33–35; HOPPIN, s. 65.

²⁰⁰ O přispisech zásadních a redakčních viz popis rukopisu výše v této práci, zejména kapitolu 1.4.

1013, TR-Itks 42, A-VOR 287 a A-Wn 1890; s výjimkou posledního tyto rukopisy obecně příliš blízké breviáři VI.E.4c nejsou, jak je patrné z předchozích analýz. Zpěvů zcela bez konkordancí je 13 (z toho 8 antifon a responsorií), méně než deset konkordancí mají ještě další dvě responsoria.²⁰¹ Konkordance k těmto zpěvům vesměs najdeme v několika rukopisech z Klosterneuburgu, dále ve A-VOR 287 a XIV.B.13. Celkově se však officium v Sexagesimě zdá být poměrně specifické.

Dominica in Quinquagesima svým počtem zpěvů nevybočuje a průměrný počet konkordancí je vyšší než u neděle předchozí. Přesto se zde vyskytují dvě responsoria včetně svých veršů, které se v databázi *Cantus* nenalézají, a další tři responsoria s nízkým počtem konkordancí. Celkově jsou breviáři opět nejbližší jihoněmecké prameny, konkordance k oněm neobvyklým zpěvům však tvoří velmi pestrou směsici od rukopisů jihoněmeckých přes francouzské až po italské.

Konkordanční tabulku antifon a responsorií k příslušným nedělím je možno nalézt v příloze č. 26. Ve všech listech přílohy jsou použity tytéž rukopisy, takže je možno porovnat, v čem se jednotlivé prameny přibližují a kde se naopak odchyľují. Zpěvy, které jsou jen ve svatojiřských rukopisech, jsou vyznačeny žlutě.

Nyní obrátím pozornost k pozdějším redakcím svátků. Jak již bylo uvedeno, Septuagesima, z těchto tří nedělí s nejběžnějším officiem, vykazuje větší množství přípisů. Naopak Sexagesima jich má velmi málo, přitom její tradice se v jiných proveniencích nevyskytuje. To vede k úvaze, že v klášteře sv. Jiří se v průběhu času vyvinula tradice značně odlišná od okolních proveniencí. Významnější redakce v rukopise jsou následující:

Septuagesima:

V R *Alleluia judica judicium m** **Škrtnuto a nadepsáno *Igitur*.**

V A M *Hymnum cantate nobis alleluia de canticis Sion alleluia quomodo cantabimus canticum domini in terra aliena alleluia septuaginta annos super flumina Babylonis sedimus et flevimus dum recordaremur Sion alleluia ibi suspendimus organa nostra alleluia alleluia* **Škrtnuto a in margine: „Ad mag. An. Plantaverat“.**

L V 01 *Sana animam meam quia peccavi tibi* **In margine *Gloria patri et filio et spiritui sancto*.**

²⁰¹ Všechny zpěvy bez konkordancí v breviáři VI.E.4c je možno nahlédnout v tabulce v příloze č. 9.

Sexagesima:

V A M *Plantaverat autem dominus deus paradysum voluptatis a principio in quo posuit hominem quem formaverat* **In margine:** „Ad mag. An. Multi enim.“

Quinquagesima:

M A 3. *Miserere mei fili David quid vis ut faciam tibi domine ut videam* **In margine:** „Candica. Domine miserere“.

Rukopis dále obsahuje velké množství jiných přípisů, ty jsou však spíše redakčního charakteru a pro nás tedy nepříliš relevantní. Nejpodstatnější jsou zřejmě ony dva škrty v Septuagesimě. V případě nahrazujícího responsoria se zřejmě jedná o *Igitur perfecti sunt caeli*, které se v breviáři vyskytuje o chvíli později jako čtvrté responsorium prvního nokturna v matutinu a na téže místě ho zaznamenává i antifonář XIV.B.13. Původní responsorium *Alleluia Judica* se jinde v breviáři neobjevuje, stejně tak není v mladším antifonáři, a jako neobvyklé tedy bylo vypuštěno, přestože ho jinak dost rukopisů z jiných proveniencí má. Naopak dopsaná antifona *Plantaverat* je jinde méně obvyklá, ale breviář VI.E.4c ji má na téže místě, jen v Sexagesimě; antifona byla opravena opět ve shodě s antifonářem XIV.B.13. Původní zpěv *Hymnum cantate* pak v mladším svatojiřském antifonáři nefiguruje vůbec.

Závěrem je možno shrnout, že předpostní doba se ve většině rukopisů soustředí na dvě krajní neděle, zatímco v breviáři VI.E.4c hraje velkou úlohu i prostřední Sexagesima. Tím se zřejmě dají vysvětlit ony neobvyklé zpěvy, jakož i odchylka od jinak relativně stabilní příslušnosti k jihoněmeckému okruhu.

3.24 Feria 5 in Cena Domini, fol. 231v–234v

Zelený čtvrtek je podle křesťanské tradice pátým dnem Svatého týdne (počítáno od Květné neděle) a předvečerem velikonočního tridua. V římskokatolické církvi se dopolední mše slaví pouze v katedrálách. Večerní mše se slaví ve všech farních kostelech jako připomínka poslední Ježíšovy večeře, ustanovení eucharistie a kněžské služby. Při zpěvu *Gloria* večerní mše zvoní zvony a pak se odmlčí až do *Gloria* Velikonoční vigilie.²⁰²

²⁰² ADAM, s. 69.

Zelený čtvrtek se vyskytuje částečně v hlavní části breviáře VI.E.4c, částečně na fragmentu XXIV.A.65 a celkem obsahuje 60 zpěvů. Struktura je pro tento svátek typická: v matutinu jsou v každém nokturnu antifony i responsoria pro třech, po laudes následuje dopolední bohoslužba, která se zřejmě prováděla veřejně v katedrále sv. Víta. Obsahuje i jednoduché „scénické poznámky“: u prvního zpěvu (*Jesu Christe qui passurus*) je uvedeno „Cantores retro altare versus ad chorum“, a poté se u jednotlivých zpěvů střídají údaje „Chorus“ či „Choris“ (míněn snad sbor jeptišek) a „Cantores“ (zřejmě sbor kanovníků). Následují kompletní hodinky (včetně versiklů) a druhé nešpory s pěti antifonami k žalmům a jednou ad Magnificat. O Zeleném čtvrtku se, jak již bylo uvedeno, nezpívá *Gloria patri*, což je v rukopise několikrát výslovně poznamenáno.

Jde o svátek naprosto pravidelný, počet konkordancí stoupá u většiny antifon a responsorií k 70 či 80 rukopisům, pouze u malých hodiněk je to méně – od 22 (nona) do 31 rukopisů (tertia). Co se však týče uvedených zpěvů po laudes, zde je situace jiná: jen málo rukopisů uvádí stejný pořad. Toto je dokonce jediná část, kde se od breviáře odlišuje antifonář XIV.B.13. Naopak rheinauský kodex CH-Zz Rh 80 či svatojiřský breviář XII.F.5 uvádějí naprosto stejné pořadí zpěvů. V příloze č. 27 je možno k těmto zpěvům nalézt tabulku konkordancí. Byla vytvořena dle rukopisů obsahujících první ze zpěvů – tedy *Jesu Christe qui passurus*. Z ní vidíme, že stejný pořad sledují rukopisy A-SF XI 480, CH-Zz Rh 80, D-KA Aug. LX, D-SI HB.I.55 a A-Wn 1890 (až na první z nich již v této práci mnohokrát citované). Totožnost rukopisů opět vede k hypotéze o sepětí breviáře VI.E.4c s hirsauskou reformou.

3.25 *Sabbato Sancto*, fol. 235r–235v

Sobota ve svatém týdnu (v Čechách označovaná jako „Bílá“) je dnem před Velikonoční nedělí a součástí velikonočního tridua. Dnem Bílé soboty končí postní doba. Na rozdíl od hodiněk officia se během dne se nekoná žádná mše, výjimkou je jen obřad, kterým jsou katechumeni připraveni na samotný křest. Bílá sobota liturgicky končí okamžikem zahájení obřadů noční bohoslužby zvané Velikonoční vigilie, která již zahajuje slavení neděle Zmrtvýchvstání Páně. Po dlouhé době se vrací *Alleluia*. Velikonoční vigilie – původně opravdu v noci – se ale v průběhu času posouvala stále více do soboty. Například Řád z Einsiedeln (9. století) jmenuje jako začátek velikonoční eucharistie čas nony; mše tedy

musela začínat ještě dříve, možná již i kolem poledne. Ve 14. století nebylo neobvyklé slavít Velikonoční vigílii již v ranních sobotních hodinách.²⁰³

Bohoslužba k Bílé sobotě je v breviáři zachycena pouze zlomkově: obsahuje ji folio 235 – tedy jeden list fragmentu XXIV.A.65, který následuje po dvanácti ztracených stranách. První záznam je proto neúplný, jedná se o konec verše ze třetího nocturna v matutinu, končící slovy *et in Sion habitatio eius*. Celý verš pravděpodobně zní *In pace factus est locus ejus et in Sion habitatio ejus*; takový verš ale může mít v databázi Cantus různá ID podle toho, ke kterému responsoriu patří (buď 007661a po responsoriu *Sicut ovis ad occisionem* nebo 006605a po responsoriu *Ecce quomodo moritur justus*). Vzhledem ke srovnání nejpodobnějších pramenů se jeví jako pravděpodobnější varianta první. (Za nejpodobnější lze považovat rukopisy v tabulce v příloze č. 28 – měřeno podle počtu konkordancí za pomoci Cantus Analysis Tool.)

Ihned po tomto verši následuje již úplný pořad dne: pět antifon k laudes, versikulus a antifona ad Benedictus, menší hodinky a přechod ke druhým nešporám se zajímavou poznámkou „Interim dum sorores comunicant[ur?] cantatur“ následované trojím *Alleluia*; to jsem na základě tří příbuzných pramenů označila jako první antifonu ke druhým nešporám.²⁰⁴ Druhé nešpory končí antifonou ad Magnificat (*Vespere autem sabbati*). Výjimečně je zapsán i kompletář.

Velmi důležitý je zmíněný přípis „Interim dum sorores comunicant[ur?] cantatur Alleluia“, tedy „zatímco sestry přijímají, zpívá se Alleluia“. Ten je, jak již bylo zmíněno v kapitole o původu breviáře, v podstatě jediným přímým důkazem, že byl rukopis určen pro ženský klášter. Jen na základě této poznámky tedy můžeme říci, že byl kodex napsán buď pro klášter sv. Jiří nebo pro Teplice. Objev fragmentu byl pro tuto práci tedy velmi cenný.

Tabulka v příloze č. 28 ukazuje výskyt officia k Bílé sobotě u nejpodobnějších pramenů. Vidíme z ní, že laudes jsou zcela ustálené, zato s výskytem zpěvů u hodinek a nešpor se setkáváme již méně často. Zmíněné alleluia obsahují jen tři rukopisy: A-KR VI/258, D-Mbs Clm 4303 a DK-Kk 3449 8o V, které ovšem zase nezaznamenávají hodinky. Naopak rukopisy se shodnými hodinkami – A-LIs 290, D-KA Aug. LX a D-SI HB.I.55 – nemají alleluia ani antifonu ad Magnificat. Kodex A-KN 1013 obsahuje tytéž

²⁰³ ADAM, s. 79nn.

²⁰⁴ Mohlo by se však jednat i o první nešpory následující neděle – to by odpovídalo verzím v jiných rukopisech i pražské verzi v CAO-ECE. Nejpodobnější rukopisy, včetně nezpracovaného CH-Zz Rh 80, však uvádějí sobotu. Navíc v breviáři je rubrika „In sancta nocte“ až před matutinem.

zpěvy, jako VI.E.4c v hodinkách (i když v jiném pořadí) a nadto alleluia (čtyřnásobné), avšak všechny zpěvy jsou zapsané k nešporám. Zdá se tedy, že písař breviáře VI.E.4c smísil dvě tradice do jedné. Na druhou stranu, zmíněné rukopisy se zpěvy k hodinkám obsahují rovněž trojitě alleluia i antifonu ad Magnificat, ale označují je již jako první nešpory k Velikonoční neděli. Tato označení se často mísí a mnohdy záleží na konkrétním badateli, kam zpěv zařadí, neboť v rukopisech nebývají vždy rubriky (to se týká například rukopisu z Klosterneuburgu). V našem breviáři ale myslel písař jistě ještě na sobotu, neboť rubrika k neděli se nachází až před matutinem.

Zajímavé je i srovnání tohoto svátku s breviářem XII.F.5. Ten obsahuje Bílou sobotu na foliích 278r–281v. Listy jsou kompletní, proto na jeho základě můžeme odhadovat, co bylo obsahem nešpor a matutina v VI.E.4c. Laudes a malé hodinky se v obou rukopisech zcela shodují; v breviáři XII.F.5 ale po antifoně k noně končí část liturgického roku a začíná Commune Sanctorum. Máme zde tedy naopak argument pro to, že výše uvedené nešporní zpěvy přece jen mohly být chápány již jako součást Velikonoční vigilie – a tedy letní části roku.

ZÁVĚR

Cílem předkládané práce bylo především zodpovědět otázku původu breviáře VI.E.4c, který jakožto nejstarší notovaný rukopis z kláštera sv. Jiří představuje důležité východisko při zkoumání tradice officia tohoto kláštera a nejstarší české liturgické tradice vůbec. Dalším cílem pak bylo specifikovat míru kontinuity v repertoáru officia svatojiřského kláštera na základě porovnání obsahu tohoto breviáře s jinými rukopisy (za předpokladu, že byl breviář původně svatojiřský). Důležitým bodem bylo zodpovědět otázku, jaké vlivy se podepsaly na původní i současné podobě pramene, odkud tyto vlivy směřovaly, jak se proměňovaly apod.

Jedním z hlavních výstupů této práce je zpracovaný hudebně-liturgický obsah breviáře VI.E.4c (včetně fragmentu XXIV.A.65) do tabulkové podoby. Tato fáze proběhla jako první, avšak některé údaje se v průběhu další práce na rukopisu ještě několikrát změnily – byly opraveny větší či menší nepřesnosti, některé chyby apod. Finální podobu je možno nalézt v příloze č. 1. Index breviáře byl kromě toho umístěn na nové webové stránky databáze *Cantus*.²⁰⁵ Protože však pracovníky databáze nebyl dosud zkontrolován, je zatím přístupný pouze pro registrované uživatele.

Druhá fáze pak spočívala v analýzách a komparaci breviáře s jinými prameny. Cílem bylo určit pokud možno co nejpřesněji místo (či okruh) vzniku kodexu a vlivy, které se na něm podepsaly. Po podrobném prozkoumání lze potvrdit dosavadní domněnky, že breviář s největší pravděpodobností vznikl pro klášter sv. Jiří a že zde byl po několik staletí i hojně užíván. Důvodem pro toto tvrzení jsou velké podobnosti s dalšími svatojiřskými kodexy, a to jak s četnými mladšími, tak zejména s několika dochovanými prameny dobovými: Breviář XII.F.5 se v mnohém shoduje téměř úplně, breviář VI.E.13 obsahující jinou část liturgického roku se jeví blízký alespoň svým kalendářem. Je nepravděpodobné, že by tak podobné rukopisy jako XII.F.5 a VI.E.4c vznikly každý na jiném místě a pro jiný klášter, aby se pak záhy dostaly ke sv. Jiří, proto lze usuzovat, že oba rukopisy vznikly zde. Kromě toho byl pro vznik nového breviáře (lépe řečeno nových breviářů) v klášteře sv. Jiří v polovině 12. století i pádný důvod: ztráta všech liturgických knih po vyhoření kláštera roku 1142. Ve stejnou dobu tak mohlo být objednáno hned několik rukopisů, jež byly vytvořeny sice různými písaři (aby jich tak vzniklo více najednou), jejichž obsah ale

²⁰⁵ <http://cantusdatabase.org/>.

zrcadlil aktuální stav svatojiřské tradice. Tím by se vysvětlovaly odchylky v písarských rukách mezi jednotlivými rukopisy.

Místo, kde byl breviář napsán, je ale stále zahaleno tajemstvím. Možnost, že by byl napsán přímo v klášteře sv. Jiří, je spíše teoretická vzhledem k neexistenci skriptoria, vyloučit ji ale nelze. Naopak jako vysoce pravděpodobná se jeví skriptoria blízkých klášterů (Opatovického či Ostrovského) s tím, že zde byly rukopisy objednány pro sv. Jiří. Jedná se ale pouze o hypotézu a žádné důkazy pro její potvrzení zatím nemáme. Taktéž je možno uvažovat o nějakém skriptoriu mimo Čechy, čemuž by odpovídala i podobnost obsahu breviáře s některými jinými dobovými rukopisy. V takovém případě by se jednalo o nějaký klášter v jižním Německu, který byl silně ovlivněn hirsauskou tradicí. Je to ale spíše méně pravděpodobná varianta. Otázka místa vzniku kodexu tedy zatím zůstává nevyřešená. Další světlo by na ni vrhly buď nové prameny nebo podrobné prozkoumání dalších dobových rukopisů různých proveniencí, zejména jejich písarských rukou.

Podoba breviáře byla každopádně výrazně ovlivněna hirsauskou tradicí. Blízký vztah k rukopisům tohoto okruhu je možno pozorovat na mnoha analyzovaných svátcích. Velmi podobný je zejména ritus v rukopisech A-Wn 1890 a CH-Zz Rh 80, které Klugseder uvádí jako dva nejdůležitější reprezentanty tradice v Hirsau.²⁰⁶ I další rukopisy, u nichž se s větší či menší jistotou spekuluje o vazbách na Hirsau, vykazují velké shody (např. D-Sl HB.I.55 či CH-EN 103). Lze tedy uvažovat o tom, že jako předloha pro breviář VI.E.4c sloužil nějaký rukopis z klášterů hirsauského okruhu, přičemž bylo u nového breviáře přihlédnuto k českému prostředí a byly tak zapsány i typicky české festivity. Mohlo to ale být i obráceně: jako předloha mohl sloužit rukopis český, ritus ale písař obměnil podle hirsauské tradice, která již snad byla tou dobou v klášteře sv. Jiří pevně ukotvená. Také je možné, že předlohou pro vznik breviáře byl nějaký dosud neznámý český rukopis, který sám následoval hirsauskou tradici, ať už v hlavním textu či pouze v přípisech; v takovém případě by písař breviáře VI.E.4c mohl text jen opsat a nic dalšího nepřidávat.

Kromě Hirsau (a samozřejmě sv. Jiří) však měly na podobu breviáře určitý vliv i jiné provenience. V rukopise se nachází mnoho zpěvů a dokonce i několik officí nebo jejich částí, které v hirsauských rukopisech nenacházíme a u nichž je zároveň z různých důvodů málo pravděpodobné, že by vznikly v Čechách (například rozsáhlé officium svaté Valpurgy, svěťice uctívané především v oblasti dnešního Nizozemí). Někde se původ těchto

²⁰⁶ KLUGSEDER, s. 85nn. KADLEC (s. 124n.) udává, že hirsauské vlivy pronikly do Čech z kláštera Zwiefalten (přes manželku knížete Vladislava I. Richenzu). Roku 1117 tak zwiefaltenští mniši přišli do nově založeného kláštera v Kladrubech. Podle Kadlece se ale již další hirsauské vlivy v Čechách nešířily.

officií – a tím i směr určitého vlivu – podařilo odhalit, jinde zůstává neznámý.

Z analýz dále vyplývá, že výše uvedené hirsauské vlivy byly silné v době vzniku breviáře, ale postupně slábly a byly poněkud vytlačovány jinou tradicí, kterou můžeme označit za domácí svatojiřskou. Tato tradice například mnohem častěji užívá pro menší svátky univerzální zpěvy z Commune Sanctorum (Virginum, Apostolorum atd.) a ruší unikátní zpěvy obsažené ve starém breviáři. Na mnoha místech ale naopak přináší specifické zpěvy, které v jiných rukopisech nenajdeme, popřípadě jen ojediněle, a to často v kodexech z míst, kde bychom přílišnou souvislost nehledali (konkordance nalézáme například v sekulárním rukopise z katedrály v Aachen D-AAm G 20). Zpěvy obvyklé v jižním Německu jsou pak opuštěny ve prospěch zpěvů méně obvyklých, mnohdy snad lokálních. Svatojiřská tradice se tedy zřejmě postupně vyvíjela v souvislosti s tím, jak se abatyše kláštera (a víceméně celé Čechy) snažily odpoutat od německého vlivu a tím i od vlivu hirsauského.

Tuto postupnou proměnu lze velmi dobře sledovat díky četným přípisům v breviáři. Úpravy (škrty, přípisy apod.) se zdají být velmi cílené, neboť mnohé z nich se objevují i v kodexu XII.F.5 a navíc z velké části odpovídají tomu, co nalézáme v mladších svatojiřských pramenech. Na základě přípisů lze tedy říci, že se svatojiřská tradice vyvíjela, a to zejména v případě svátků, jejichž officium ještě ve 12. století nebylo ustáleno, popř. pro ně později bylo vytvořeno officium nové. Ač jsou však tyto změny leckde velmi výrazné, mnohá místa zůstávají pozdějšími korektory nedotčena (zejména všední dny a temporální svátky). To společně s faktem, že mnohé poznámky byly do breviáře dopsány ještě v době novověku, svědčí o tom, že změny v tradici officia obecně nebyly natolik zásadní, aby se breviář přestal používat.

V neposlední řadě je možno na pozdějších přípisech sledovat nejen změnu tradice, ale i její konkretizaci. Breviář mnohde uvádí více možností zpěvů, ze kterých bylo možno vybrat. Někde je dokonce uvedeno více sérií (například dvoje laudes u sv. Tomáše). Později byly ale nadbytečné zpěvy rušeny a bylo přesně stanoveno jejich pořadí. Z více sérií pak byla vybrána jedna, často ta konformnější.

Jak je vidět, některým odpovědím se tedy tato práce přiblížila, stále ale existuje mnoho nevyřešených otázek. Proto by bylo vhodné pokračovat v budoucnu v analýzách dále. Potvrdit některé pravděpodobné závěry by mohla především analýza rukopisů ze 12. století z různých proveniencí, zejména však z výše zmíněných oblastí: klášter sv. Jiří, Ostrov, Opatovice a v neposlední řadě Hirsau.

Seznam použité literatury a odborných pramenů

- ADAM, Adolf: *Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe*, Praha 1998
- BARTOŠ, František Michálek: *Soupis rukopisů Národního musea v Praze*, sv. II, Praha 1927
- BASTL, Ondřej: *Knihy a listiny zrušeného svatojiřského kláštera, Documenta Pragensia XXIII*, Praha 2004
- BASTL, Ondřej: *Rušení klášterů za císaře Josefa II. ve světle soudobých pramenů a na příkladu zrušení kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě*, diplomová práce, Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK, Praha 1995
- BERGER, Rupert: *Liturgický slovník*, Praha 1988
- BERRY, Mary: *Premonstratensian canons*, *Oxford Music Online* [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.oxfordmusiconline.com>>. Dostupné také z: <<http://oxfordmusic.mlp.cz/subscriber/article/grove/music/22292>>
- Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih). Český ekumenický překlad*, Praha 2007 [překlad Miloš Bič a kol.]
- BOO, Mary Richard / BROWN, Joan M.: *Emerging from the Shadows. St. Scholastica*, in: SCHMITT, Miriam / KULZER, Linda: *Medieval Women Monastics. Wisdom's wellsprings*, Collegeville 1996, s. 1–11
- BOSL, Carl: *Handbuch der historischen Stätten Deutschlands*, sv. 7: Bayern, Stuttgart 1961
- BRAMBŮRKOVÁ, Veronika: *Antifonář XIV B 13 – Zpracování pro databázi Cantus*, seminární práce, Ústav hudební vědy FF UK, Praha 2007
- CANTUS: A Database for Latin Ecclesiastical Chant* [online]. Dostupné z WWW: <<http://publish.uwo.ca/~cantus/>>. Nová verze dostupná z: <<http://cantusdatabase.org/>>
- CANTUS PLANUS* [online]. Dostupné z WWW: <http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_I/Musikwissenschaft/cantus/>
- CARDINE, Eugen: *Semiologia gregoriana*, Rome 1968

- CZAGÁNY, Zsuzsa: *Corpus antiphonarium officii - ecclesiarum Centralis Europae*, sv. III/A, Praha (Temporale), III/B, Praha (Sanctorale, Commune Sanctorum), Budapest 1996 a 2002. Dostupné také z WWW: <<http://www.zti.hu/earlymusic/cao-ece/cao-ece.html>>
- CZAGÁNY, Zsuzsa: *Historia sancti Mathiae apostoli. Wege eines spätmittelalterlichen Reihenoffiziums zwischen Prag und Trier*, *Cantus Planus* 2006, s. 143–155
- CZIGLER, Mária a kol.: *The Istanbul Antiphonal. About 1360*, Budapest 1999
- CZERNIN, Martin: *Das Breviarium monasticum Codex 290 (183) der OÖ. Landesbibliothek in Linz*, Tutzing 2006 (= *Musica medievalis Europae occidentalis*, sv. 7)
- DAS ÖKUMENISCHE HEILIGENLEXIKON [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.heiligenlexikon.de>>
- DOKOUPIL, Vladislav: *Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě*, Praha 1966 (= *Soupisy rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně*, sv. 4)
- DOLCH, Walther: *Katalog der deutschen Handschriften der k. k. öff. und Universitätsbibliothek zu Prag*, sv. I, Praha 1909
- DRAGOUN, Michal: *Česká středověká kalendária*, diplomová práce, Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK, Praha 2000
- DREVES, Guido Maria: *Analecta hymnica medii aevi*, sv. 28, Leipzig 1898
- e-codices. Virtual Manuscript Library of Switzerland* [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.e-codices.unifr.ch>>
- EMERSON, John A. aj.: Plainchant, §7: Chant in the religious orders, *Oxford Music Online* [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.oxfordmusiconline.com>>. Dostupné také z: <<http://oxfordmusic.mlp.cz/subscriber/article/grove/music/40099pg7#S40099.7>>
- FRIEDRICH, Gustav: *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha 1997
- GARDNER, Edmund G. (ed.): *The Dialogues of Saint Gregory the Great*, Merchantville 2010 [reprint vydání z 1911] (= *Christian Roman Empire Series*, sv. 9)
- GREGOFACSIMIL* [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.gregofacsimil.net/>>
- HÄNGGI, Anton: *Der Rheinauer Liber Ordinarius (Zürich Rh 80, Anfang 12. Jh.)*, Freiburg 1957 (= *Spicilegium Friburgense*, Bd. 1)

- HEINZER, Felix: Der Hirsauer „Liber Ordinarius“, *Revue Bénédictine* 102 (1992), s. 309–347
- HESBERT, René-Jean: *Corpus Antiphonarium Officii*, sv. I.–VI., Řím 1963–79
- HILEY, David: *Western Plainchant*, Oxford 1993
- HILEY, David / SZENDREI, Janka: History of Western notation, in: SADIE, Stanley (ed.): *The New Grove Dictionary of Music and Musicians XVIII.*, London 2001, s. 84–119
- HLAVÁČEK, Ivan / KAŠPAR, Jaroslav / NOVÝ, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 2002
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Benediktini v českých zemích ve středověku, in: BLÁHOVÁ, Marie / HLAVÁČEK, Ivan (ed.): *Břevnov v českých dějinách*, Praha 1997, s. 7–24
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Kalendáře rukopisů kláštera sv. Jiří, *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 2. Z pomocných věd historických VIII*, 1988, s. 35–78
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Poznámka ke svatojiřskému skriptoriu kolem r. 1300, *Documenta Pragensia X/1*, Praha 1990, s. 31–49
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Svatojiřské kalendáře doby abatyše Kunhuty, *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 2. Z pomocných věd historických IX*, 1991, s. 61–81
- HOLZBAUER, Hermann: *Mittelalterliche Heiligenverehrung. Heilige Walpurgis*, Kevelaer 1972 (= Eichstätter Studien, Neue Folge, sv. 5)
- HOPPIN, Richard H.: *Hudba stredoveku*, Bratislava 2007
- HUGHES, Andrew: *Late medieval liturgical offices. Resources for electronic research. Texts*, Toronto 1994 (= Subsidia mediaevalia, sv. 23). Databáze dostupná také z WWW: <<http://utopia.ision.nl/users/ikedl/chant/ike/index.htm>>
- HUGLO, Michel: *Les tonaires: inventaire, analyse, comparaison*, Paris 1971
- HUGLO, Michel: Tonary [tonal], *Oxford Music Online* [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.oxfordmusiconline.com>>. Dostupné také z: <<http://oxfordmusic.mlp.cz/subscriber/article/grove/music/28104>>
- HUTTER, Josef: *Česká notace*, sv. I–II, Praha 1926–1930
- JAKOBS, Hermann: *Die Hirsauer. Ihre Ausbreitung und Rechtsstellung im Zeitalter des Investiturstreits*, Köln - Graz 1961 (= Bonner Historische Abhandlungen, sv. 4)

- KADLEC, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin*, sv. 1, Praha 1991
- KLUGSEDER, Robert: *Quellen des gregorianischen Chorals für das Offizium aus dem Kloster St. Ulrich und Afra Augsburg*, Tutzing 2008 (= Regensburger Studien zur Musikgeschichte, sv. 4)
- KOLÁČEK, Jan: Česko-kanadský projekt databáze CANTUS. Nová podoba digitálního archivu středověkého chorálu, *Hudební věda* 4/2010, s. 411–417
- LEWIS, Charlton T. / SHORT, Charles (ed.): *A Latin Dictionary, Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary*, Oxford 1879
- MANUSCRIPTORIUM. *Virtuální badatelské prostředí pro oblast historických fondů*. [online]. Dostupný z WWW: <<http://www.manuscriptorium.com>>
- MAREK, Jindřich / MODRÁKOVÁ, Renáta: *Zlomky rukopisů v Národní knihovně České republiky*, Praha 2006
- MATĚJČEK, Antonín: Iluminované rukopisy svatojiřské XIV. a XV. věku v Universitní knihovně pražské, *Památky archeologické* 34 (1924–25)
- MERHAUTOVÁ, Anežka: *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971
- MILLER, Max: *Handbuch der historischen Stätten Deutschlands*, Bd.6: Baden-Württemberg, Stuttgart 1965
- MRÁČKOVÁ, Veronika: *Chorální notace rukopisů kláštera sv. Jiří v Praze*, diplomová práce, Ustav hudební vědy FF UK, Praha 2008
- MRÁČKOVÁ, Veronika: Chorální notace rukopisů kláštera sv. Jiří v Praze, *Hudební věda* 2010/2–3, s. 131–145
- NOTHHELFER, Ulrich: Hirsau, in: BAUTIER, Robert-Henri (ed.): *Lexikon des Mittelalters*, sv. 5, München – Zürich 1991, sl. 35–36
- OREL, Dobroslav: Hudební prvky svatováclavské, *Svatováclavský sborník* II/3, Praha 1937
- OTTOSEN, Knud: *L'Antiphonaire latin au Moyen-Âge. Réorganisation des séries de répons de l'Avent classés par R.-J. Hesbert*, Rome 1986 (= *Rerum ecclesiasticarum documenta, extra seriem*)

- PALÉOGRAPHIE MUSICALE. Les principaux manuscrits de chant grégorien, ambrosien, mozarabe, gallican publiés en fac-similés phototypiques*, sv. I–XI, Solesmes 1889–1909
- PLOCEK, Václav: *Catalogus codicum notis musicis instructorum, qui in Bibliotheca publica rei publicae Bohemicae socialisticae in Bibliotheca universitatis Pragensis servantur*, sv. I–II, Praha 1973
- PLOCEK, Václav: Svatojiřské skriptorium, *Documenta Pragensia* X/1, Praha 1990, s. 23–29
- PLOCEK, Václav: *Melodie velikonočních slavností a her ze středověkých pramenů v Čechách*, Praha 1989
- PLOCEK, Václav: *Zwei Studien zur ältesten geistlichen Musik in Böhmen. A/ Benedicamus–Tropen und Cantionen aus dem Kloster St. Georg. B/ Eine ältere Osterfeier aus Böhmen*, sv. I–II, Giessen 1985
- RAVIK, Slavomír: *O světcích a patronech*, Praha 2006
- RISM: Répertoire International des Sources Musicales*, série A–C, Kassel / Munich 1960–. Dostupné také z WWW: <<http://www.rism.info>>
- RISM BIBLIOTHEKSSIGEL. Gesamtverzeichnis*, München / Kassel / New York 1999 [bearbeitet von der Zentralredaktion in den Ländergruppen des RISM]
- SÁDLOVÁ, Renáta (dnes Modráková): *Svatojiřský klášter ve světle jeho nekrologických přípisů. Jeden z méně užívaných pramenů ke klášterním dějinám*, diplomová práce, Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK, Praha 2004
- SAUSER, Ekkart: Dietrich von Kremsmünster, in: BAUTZ, Traugott (ed.): *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, sv. XVI, Herzberg 1999, sl. 377. Dostupné také z WWW: <http://www.bautz.de/bbkl/d/dietrich_v_k.shtml>
- SCHAUBER, Vera / SCHINDLER, Hanns: *Rok se svatými*, Kostelní Vydří 1997
- SMOTLACHOVÁ, Lucie / KOLÁŘOVÁ, Táňa: *Officium sv. Benedikta*, seminární práce FF UK, Praha 2004
- SOJKOVÁ, Barbora: *Officium sv. Scholastiky v rukopisech XIV.B.13 a VI.G.3a kláštera sv. Jiří na Pražském hradě*, seminární práce FF UK, Praha 2009

- STÄBLEIN, Bruno: Schriftbild der einstimmigen Musik, in: *Musikgeschichte in Bildern 3*, Leipzig 1975
- SZENDREI, Janka: Choralnotationen in Mitteleuropa, *Studia Musicologica* XXX (1988), s. 437–446
- SZENDREI, Janka: Prager Quellen zum Hirsauer Choral, *Cantus Planus* 1995, s. 555–571
- TRUHLÁŘ, Josef: *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum, qui in c. r. bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur*, sv. I–II, Praha 1905–6
- URBÁNKOVÁ, Emma: *Rukopisy a vzácné tisky pražské univerzitní knihovny*, Praha 1957
- URBÁNKOVÁ, Emma / STEJSKAL, Karel: *Pasionál Přemyslovny Kunhuty*, Praha 1975
- VLČEK, Emanuel: Judita Durynská. Paní znamenité krásy a ducha neobyčejného, *Vesmír* 81/10 (2002)
- VLČEK, Pavel / SOMMER, Petr / FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1999
- WADDELL, Chrysogonus: Monastic Liturgy. Prologue to the Cistercian Antiphony, *The Works of Bernard of Clairvaux*, sv. I: Treatises, Spencer (MA) 1970, s. 153–67
- WEINGART, Miloš: *Nejstarší slovanská legenda o svatém Václavu*, Praha 1940

Soupis pramenů

Národní knihovna České republiky (CZ-Pu)

IV.D.9 – Breviarium, katedrála sv. Víta v Praze, přelom 13. a 14. století (TRUHLÁŘ I, č. 663, s. 266; PLOCEK I, č. 33, s. 95–97)

VI.B.10 – Breviarium, klášter sv. Jiří, začátek 15. století (TRUHLÁŘ I, č. 1043, s. 33; MATĚJČEK, s. 21)

VI.E.4c – Breviarium, klášter sv. Jiří?, ca 1150–1200 (TRUHLÁŘ I, č. 1119, s. 454; PLOCEK I, č. 50, s. 194–196)

VI.E.13 – Breviarium, klášter sv. Jiří, po 1142 (TRUHLÁŘ I, č. 1128, s. 456; PLOCEK I, č. 51, s. 196)

VI.G.3a – Corpus officiorum, klášter sv. Jiří, ca 1375–1425 (TRUHLÁŘ I, č. 1166, s. 469; PLOCEK I, č. 53, s. 198–207)

VI.G.11 – Breviarium, Břevnovský klášter, ca 1195 (TRUHLÁŘ I, č. 1177, s. 471; PLOCEK I, č. 59, s. 240–241)

XII.A.22 – Breviarium, klášter sv. Jiří / Břevnovský klášter?, 14. století (TRUHLÁŘ II, č. 2099, s. 171)

XII.E.15b – Breviarium / Corpus officiorum, klášter sv. Jiří?, ca 1300–1350 (TRUHLÁŘ II, č. 2183, s. 198; PLOCEK II, č. 129, s. 470–476)²⁰⁷

XII.F.5 – Breviarium, klášter sv. Jiří?, konec 12. století (TRUHLÁŘ II, č. 2191, s. 200; PLOCEK II, č. 133, s. 489–490)

XIII.C.1a – Breviarium, klášter sv. Jiří, 1400–1410 (TRUHLÁŘ II, č. 2275, s. 219)

XIII.C.4 – Antiphonarium, klášter sv. Jiří?, ca 1290–1325 (TRUHLÁŘ II, č. 2279, s. 219; PLOCEK II, č. 154, s. 544–546)

XIII.C.7 – Antiphonarium, klášter sv. Jiří?, ca 1290–1325 (TRUHLÁŘ II, č. 2282, s. 220; PLOCEK II, č. 155, s. 546–549)

XIII.E.14a – Breviarium (tzv. Breviář Kunhuty z Kolovrat), klášter sv. Jiří, ca 1365–1385 (TRUHLÁŘ II, č. 2333; s. 241, MATĚJČEK, s. 18–19)

²⁰⁷ Identita rukopisu se v literatuře liší, jedná se ale spíše o Corpus officiorum.

XIII.E.14b – Psalterium, Řezno? (užíváno v klášteře sv. Jiří), druhá polovina 12. století (TRUHLÁŘ II, č. 2334, s. 241; DOLCH I, č. 101, s. 43)

XIV.A.17 – Passionale quod dicitur Cunegundis abbatissae, klášter sv. Jiří, 1313–1321 (TRUHLÁŘ II, č. 2430, s. 280; URBÁNKOVÁ / STEJSKAL)

XIV.A.19 – Breviarium, katedrála sv. Víta v Praze, 1330–1350 (TRUHLÁŘ II, č. 2432, s. 281; PLOCEK II, č. 176, s. 591–593)

XIV.B.14 – Antiphonarium, klášter sv. Jiří, ca 1300–1350 (TRUHLÁŘ II, č. 2452, s. 284; PLOCEK II, č. 188, s. 614–616)

Ostatní české knihovny (CZ-)

Bu R 387 – Breviarium, benediktinské opatství Rajhrad, polovina 12. století (DOKOUPIL, č. 387, s. 187–189)

Pn XIV.D.13 – Žaltář zvaný Glosovaný a breviář, klášter v Teplicích, 1200–1230 (první část – žaltář) a 1280–1300 (druhá část – breviář) (BARTOŠ II, č. 3465, s. 301)

Pn XVI.A.18 – Žaltář karlštejnské kapituly, původně klášter sv. Jiří, později karlštejnská kapitula, ca 1350 (BARTOŠ II, č. 3468, s. 342)

Pn XV.A.10 – Breviarium, katedrála sv. Víta v Praze, 1370–1380 (BARTOŠ II, č. 3543, s. 320)

Ostatní provenience

A-Gu 29 – Antiphonarium, klášter sv. Lambrechta (Štýrsko), 14. století (Graz, Universitätsbibliothek, 29, olim 38/8 f.)

A-Gu 30 – Antiphonarium, klášter sv. Lambrechta (Štýrsko), 14. století (Graz, Universitätsbibliothek, 30, olim 38/9 f.)

A-KN 1011 – Antiphonarium, augustiniánský klášter Klosterneuburg (Dolní Rakousy), 14. století (Klosterneuburg, Augustiner-Chorherrenstift - Bibliothek, 1011)

A-KN 1013 – Antiphonarium, augustiniánský klášter Klosterneuburg (Dolní Rakousy), 12. století (Klosterneuburg, Augustiner-Chorherrenstift - Bibliothek, 1013)

- A-KN 1015 – Antiphonarium, augustiniánský klášter Klosterneuburg (Dolní Rakousy), 14. století (Klosterneuburg, Augustiner-Chorherrenstift - Bibliothek, 1015)
- A-KR VI/258 – Fragment antifonáře, augustiniánský klášter sv. Hippolyta v St. Pölten (Dolní Rakousy), 1250–1280 (Kremsmünster, Benediktiner-Stift Kremsmünster — Musikarchiv, VI/258)
- A-LIs290 – Breviarium a kompendium dalších liturgických materiálů, benediktinské opatství Kremsmünster (Horní Rakousy), od 12. (breviář) až do 14. století (Linz, Oberösterreichische Landesbibliothek, 290, olim 183; Gamma p.19)
- A-SF XI 480 – Antiphonarium, augustiniánský klášter St. Florian (Horní Rakousy), 14. století (Sankt Florian, Augustiner-Chorherrenstift, Bibliothek und Musikarchiv, XI 480)
- A-VOR 287 – Antiphonarium, Salzburg (Salcbursko), 1. polovina 14. století (Vorau, Stiftsbibliothek, 287, olim XXIX)
- A-Wn 1890 – Breviarium, Freising? (Bavorsko), 12. století (Wien, Österreichische Nationalbibliothek - Musiksammlung, 1890)
- B-Ak Ordinarius – Liber Ordinarius, Onze-Lieve-Vrouw-Kathedraal v Antverpách (Vlámsko), 1417 (Antwerpen: Kathedraalarchief; mikrofilm Utrecht, Letterenbibliotheek)
- B-Br 353 – Breviarium, Porýní, 12. století (Bibliothèque Royale de Belgique, cat. nr. 510)
- B-TO 63 – Antiphonarium, Onze-Lieve-Vrouw-Kerk v Tongeren (Vlámsko), konec 14. století (Tongeren, Onze-Lieve-Vrouw-Kerk, 63)
- B-TO 64 – Antiphonarium, Onze-Lieve-Vrouw-Kerk v Tongeren (Vlámsko), konec 14. století (Tongeren, Onze-Lieve-Vrouw-Kerk, 64)
- D-AAm G 20 – Antiphonarium, katedrála v Aachen (Severní Porýní - Vestfálsko), před 1318 (Aachen, Aix-la-Chapelle, Domarchiv, G 20)
- D-As 8o 93 – Breviarium, klášter sv. Ulricha a Afry v Augsburgu (Bavorsko), 15. století (Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek, 8° Cod. 93)
- D-B Mus. 40047 – Antiphonarium, Quedlinburg (Sasko-Anhaltsko), polovina 11. století (Berlin, Staatsbibliothek, Preußischer Kulturbesitz, Mus. 40047)
- D-BAs lit. 25 – Antiphonarium, Bamberg (Bavorsko), konec 13. století (Bamberg, Staatsbibliothek, lit. 25)

- D-KA Aug. LX – Antiphonarium, Zwiefalten (Bádensko-Württembersko), konec 12. století (Karlsruhe, Badische Landesbibliothek – Musikabteilung, Aug. LX)
- D-KA SG 6 – Antiphonarium, klášter St. Georgen ve Villingenu (Bádensko-Württembersko), 14.století (Karlsruhe, Badische Landesbibliothek – Musikabteilung, St. Georg 6)
- D-KA SG 22 – Breviarium, Gengenbach (Bádensko-Württembersko), 14. století (Karlsruhe, Badische Landesbibliothek – Musikabteilung, St. Georg 22)
- D-Mbs Clm 2505 – Breviarium, karmelitánský klášter v Abensbergu (Bavorsko), počátek 15. století (München, Bayerische Staatsbibliothek, Musikabteilung, Clm 2505)
- D-Mbs Clm 4303 – Antiphonarium, klášter sv. Ulricha a Afry v Augsburgu (Bavorsko), 1459 (München, Bayerische Staatsbibliothek, Musikabteilung, Clm 4303)
- D-Mbs Clm 4305 – Breviarium, klášter sv. Ulricha a Afry v Augsburgu (Bavorsko), 1459 (München, Bayerische Staatsbibliothek, Musikabteilung, Clm 4305)
- D-Mbs Clm 4306 – Antiphonarium, klášter sv. Ulricha a Afry v Augsburgu (Bavorsko), 1501 (München, Bayerische Staatsbibliothek, Musikabteilung, Clm 4306)
- D-Mbs Clm 7381 – Antiphonarium, klášter Hohenwart (Bavorsko), 1560 (München, Bayerische Staatsbibliothek, Musikabteilung, Clm 7381)
- D-Mbs Clm 14771 – Breviarium, klášter St. Emmeram v Regensburgu (Bavorsko), 14. století (München, Bayerische Staatsbibliothek, Musikabteilung, Clm 14771)
- D-Mbs Clm 15502 – Antiphonarium, klášter Rott am Inn (Bavorsko), 15. století (München, Bayerische Staatsbibliothek, Musikabteilung, Clm 15502)
- D-Mbs Clm 23037 – Breviarium, klášter St. Georg v Prüfeningu (Bavorsko), 12. století (München, Bayerische Staatsbibliothek, Musikabteilung, Clm 23037)
- D-Mbs Clm 26222 – Breviarium, Bavorsko (?), 15. století (München, Bayerische Staatsbibliothek, Musikabteilung, Clm 26222)
- D-Mbs Clm 26224 – Breviarium, Bavorsko (?), 15. století (München, Bayerische Staatsbibliothek, Musikabteilung, Clm 26224)
- D-Mbs Clm 28227 – Breviarium, Neuburg an der Donau (Bavorsko), okolo 1500 (München, Bayerische Staatsbibliothek, Musikabteilung, Clm 28227)

- D-MZb D – Antiphonarium, karmelitánský kostel v Mohuči (Porýní-Falc), 30. léta 15. století (Mainz, Bischöfliches Dom- und Diözesanmuseum, D)
- D-Sl HB.I.55 – Antiphonarium, benediktinský klášter ve Weingartenu (Bádensko-Württembersko), 12./13. století (Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, HB.I.55)
- D-Sl HB.XVII.13 – Antiphonarium, klášter Zwiefalten (Bádensko-Württembersko), ca 1400 (Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, HB.XVII.13)
- D-Sl HB.XVII.27 – Antiphonarium, klášter Zwiefalten (Bádensko-Württembersko), druhá polovina 15. století (Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, HB.XVII.27)
- DK-Kk 3449 8o I-XVII – Antiphonarium, katedrála v Augsburgu (Bavorsko), ca 1580, (København, Det kongelige Bibliotek Slotsholmen, Gl. Kgl. Samling, 3449, I-XVII)
- E-Tc 44.1 – Antiphonarium, Sant Sadurní de Tavèrnoles (Katalánsko) pro dvůr Sancha III. Garcése (Navarra), 1020–1023 (Toledo, Biblioteca capitular, 44.1)
- E-Tc 44.2 – Antiphonarium, katedrála v Toledu (Kastilie), ca 1095 (Toledo, Biblioteca capitular, 44.2)
- F-AS 893 – Breviarium, klášter St. Vaast v Arrasu (Nord-Pas-de-Calais), 14. století (Arras, Bibliothèque municipale, 893)
- F-Pn lat. 1085 – Antiphonarium, klášter St. Martial v Limoges (Limousin), konec 10. století (Paris, Bibliothèque nationale de France, lat. 1085)
- F-Pn lat. 1090 – Antiphonarium, katedrála v Marseilles (Provence-Alpes-Côte d'Azur), konec 12. století (Paris, Bibliothèque nationale de France, lat. 1090)
- F-Pn lat. 12044 – Antiphonarium, klášter St. Maur-des-Fosses (Île-de-France), začátek 12. století (Paris, Bibliothèque nationale de France, lat. 12044)
- F-Pn lat. 17436 – Antiphonarium, Compiègne (Pikardie), 9. století (Paris, Bibliothèque nationale de France, lat. 17436)
- F-Pn n.a.lat. 1535 – Antiphonarium, katedrála v Sens (Burgundsko), rané 13. století (Paris, Bibliothèque nationale de France, nouv. acq. Lat. 1535)
- F-TOm 149 – Breviarium, kostel St. Martin v Tours (Centre). 13./14. století (Tours, Bibliothèque municipale, 149)

- F-VAL 114 – Antiphonarium, klášter St. Amand (Nord-Pas-de-Calais), 12. století (Valenciennes, Bibliotheque municipale, 114)
- GB-Lbl Add. 18307 – Breviarium, katedrála Panny Marie a sv. Korbiniána ve Freisingu (Bavorsko), 1494 (London, British Library, Add. 18307)
- GB-Ob Can. Lit. 202 – Antiphonarium, jižní Německo?, 13. století (Oxford, Bodleian Library, MS. Canon. liturg. 202)
- GB-Ob Laud Misc. 284 – Breviarium, Würzburg (Bavorsko), po 1110 (Oxford, Bodleian Library, MS. Laud Misc. 284)
- GB-WO F.160 – Antiphonarium, katedrála ve Worcesteru (Anglie), ca 1230 (Worcester, Cathedral - Music Library, F.160, olim 1247)
- GOTTSCHALK – Antiphonarium (fragments), klášter Lambach (Horní Rakousy), konec 12. století (fragments v různých knihovnách: New Haven, Yale University - Beinecke Rare Book and MS Library, MS 481.51: .1-.17; St. Paul-im-Lavanttal, Stiftsbibliothek, Frag. 54/8: 1-2; Lambach, Benediktiner-Stift Lambach - Bibliothek, Ink. I/1/i: 1-4; tamtéž, Ink. I/95: předsádka; tamtéž, Ink. II/36: předsádka; Boston, Harvard University - Houghton Library, Pf MS Typ 704: 5-6; soukromá sbírka – bez dalších informací; St. Louis, Public Library, Grolier #44)
- CH-E 611 – Antiphonarium, klášter Einsiedeln (Schwyz), 14. století (Einsiedeln, Kloster Einsiedeln – Musikbibliothek, 611)
- CH-EN 103 – Breviarium, benediktinský klášter Disibodenberg / Sponheim? (Porýní-Falc), začátek 13. století (Engelberg, Stiftsbibliothek, Cod. 103)
- CH-SGs 359 – Cantatorium, klášter St. Gallen (Sankt Gallen), počátek 9. století (Sankt Gallen, Stiftsbibliothek, 359)
- CH-SGs 390 – Antiphonarium, klášter St. Gallen (Sankt Gallen), po roce 980 (Sankt Gallen, Stiftsbibliothek, 390)
- CH-Zz Rh 80 – Liber Ordinarius, Rheinau (Zürich), začátek 12. století (Zürich, Zentralbibliothek Zürich Rh 80)
- I-BV 19 – Breviarium et Missale, Benevento (Kampánie), 12. století (Benevento, Biblioteca capitolare, 19)

- I-BV V. 21 – Antiphonarium, San Lupo (Kampánie), konec 12. století (Benevento, Biblioteca capitolare, V. 21)
- I-CHV – Antiphonarium, Chiavenna (Lombardie), 11. století (Chiavenna, Tesoro della Collegiata di S. Lorenzo - Museo capitolare, s.c.)
- I-MC 542 – Antiphonarium, klášter Monte Cassino (Lazio), 12. století (Montecassino, Archivio della Badia, 542)
- I-PCsa 65 – Antiphonarium, katedrála v Piacenze (Emilia-Romagna), 12. století (Piacenza, Basilica di S. Antonino - Biblioteca e Archivio Capitolari, 65)
- I-Rv C.5 – Antiphonarium, Řím (Lazio), přelom 11. a 12. století (Rome, Biblioteca Vallicelliana, C.5)
- MA Impr. 15 – Antiphonarium, Münster, 1537 (tisk: Cologne, Hero Alopecius)
- NL-Zu a 6 – Antiphonarium, Zutphen (Gelderland), 1. polovina 15. století (Zutphen, Gemeentelijk Archief Zutphen, 6)
- PL-Kkar 1 (Rkp 12) – Antiphonarium, karmelitánský konvent v Krakově (Malopolské vojvodství), 1397 (Krakow, Klasztor pp. Klarysek - Biblioteca, 1, Rękopis Pergament 12)
- PL-Klk 1 – Antiphonarium, Kielce (Polsko), 1372 (Kielce, Biblioteka Kapituły Katedralnej, Ms. 1)
- S-Uu C 434 – Breviarium, klášter v Bavorsku, 14. století (Uppsala, Universitet, C 434)
- SI-Lna 18 (olim 17) – Antiphonarium, Kranj (Slovinsko), 1491 (Ljubljana, Nadškofíjski arhiv, 18)
- Tr-Itks 42 – Antiphonarium, Esztergom (Maďarsko), 14. století (Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, Deissmann 42)

Seznam zkratek

aj.	a jiné (jiní)
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
ca	circa (asi, okolo)
<i>Cantus</i>	CANTUS Database for Latin Ecclesiastical Chant
CAO	Corpus Antiphonarium Officii
CAO-ECE	Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae
č.	číslo
f. / fol.	folio (folia)
FF UK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
LMLO	Late Medieval Liturgical Offices
MS	manuskript (rukopis, v rukopise) / Microsoft
n. / nn.	následující strana / strany
např.	například
NK	Národní knihovna České republiky
NM	Knihovna Národního muzea
popř.	popřípadě
r	recto
resp.	respektive
RISM	Répertoire International des Sources Musicales
s.	strana (na straně)
sl.	sloupec
sv.	svatý (svatá, svatí)
tab.	tabulka
tzv.	tak zvaný
v	verso

Seznam příloh

- Příloha č. 1: Index rukopisu VI.E.4c
- Příloha č. 2: Abecední index antifon
- Příloha č. 3: Abeceni index responsorií
- Příloha č. 4: Abecední index responsoriálních veršů
- Příloha č. 5: Abecední index invitatorií
- Příloha č. 6: Abecední index versikulů
- Příloha č. 7: Abecední index hymnů
- Příloha č. 8: Abeceni index dalších žánrů
- Příloha č. 9: Index zpěvů bez konkordancí v databázi *Cantus*
- Příloha č. 10: Index zpěvů, jež se liší od tabulky Master Chants databáze *Cantus*
- Příloha č. 11: Folio 36r, razura a přípisy, neumátoři A a C, iniciála „D“.
- Příloha č. 12: Folio 44r, užití virgy straty.
- Příloha č. 13: Folio 47r, neумы se nevejdou nad text.
- Příloha č. 14: Folio 69v, přípis novodobou rukou.
- Příloha č. 15 : Folio 84v, responsorium *Apparuit caro* notované rukou D, užití kvilismatu.
- Příloha č. 16: Folio 86r, částečně seříznutá notace rukou E.
- Příloha č. 17: Folio 125r, neumátor F.
- Příloha č. 18: Folio 164v, *Gloria patri* in margine notované rukou G.
- Příloha č. 19: Folio 206v zapsané jinou rukou z 12. století, nenotované.
- Příloha č. 20: Folio 211r, dva různí písaři hlavního textu, neumátoři A a B.
- Příloha č. 21: Commune Virginum – tabulka konkordancí k méně obvyklým zpěvům
- Příloha č. 22: Octava Nativitate, konkordanční tabulka – antifony, responsoria
- Příloha č. 23: Zpěvy ke svaté Valpurze v rukopisech z databáze *Cantus*
- Příloha č. 24: Tabulka konkordancí ke sv. Řehoři
- Příloha č. 25: Zvěstování panny Marie – responsoria k matutinu a antifony k laudes
- Příloha č. 26: Septuagesima, Sexagesima, Quinquagesima – antifony a responsoria
- Příloha č. 27: Tabulka konkordancí k Zelenému čtvrtku
- Příloha č. 28: Sabbato Sancto – konkordanční tabulka
- Příloha č. 29: Antifona *Apparuit dominus Thomae*
- Příloha č. 30: Antifona *Orabat sanctus Thomas*